

Nemzeti évfordulóink 2006

Budapest, 2005

A szerkesztőbizottság tagjai:

Beke László, az MTA Művészettörténeti Intézetének igazgatója

Gazda István, a Magyar Tudománytörténeti Intézet igazgatója

Szász Zoltán, az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa

Szörényi László, az MTA Irodalomtudományi Intézetének igazgatója

Főszerkesztő: *Estók János*

A képeket válogatta: *Basics Beatrix*

Ipar- és technikatörténeti szakértő: *Sipka László*

A képeket a Budapest Történeti Múzeum, a Corvinus Egyetem, az Egyetemi Könyvtár, a Magyar Nemzeti Múzeum, a Magyar Távirati Iroda, a Magyar Természettudományi Múzeum, a Magyar Tudományos Akadémia, a Néprajzi Múzeum és az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet bocsátotta rendelkezésre.

Borítókép: Bartók Béla, 1936. Magyar Nemzeti Múzeum.

Bartók Béla *Allegro Barbaro* című művének kottáját Vásárhelyi Gábor szíves engedélyével az MTA ZTI Bartók Archivum bocsátotta a kiadvány rendelkezésére.

www.bartok.hu

© Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet Nemzeti Évfordulók Titkársága

Kiadja a Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet

Felelős kiadó: Dér Dezső

Telefonszám: (+36 1) 38 15 152

Faxszám: (+36 1) 38 15 193

E-mail-cím: emlekev@bbi.hu, titkarsag@emlekev.hu

Honlap: www.emlekev.hu

Korrektor: Eperjessy László

Nyomda: Timp® Kft.

Megjelent: 58,5 (B/5) ív terjedelemben

HU ISSN 1785-6167

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Előszó

A *Nemzeti évfordulóink* nevet viselő sorozat immár harmadik számát tartja kezében az Olvasó, egyet abból a több ezer kötetből, amelyet ezúttal is számtalan iskolába, könyvtárba, egyéb művelődési intézménybe juttatunk el. Ez a könyv tisztelgés hazánk legnagyobbjai előtt, akik között van nemzetközileg is elismert államférfi és sportoló, író és költő, művész és tudós, felfedező és bibliafordító egyaránt.

Természetesen 2006-ban is jóval több nevezetes esemény évfordulója lesz, mint amennyit a könyv terjedelme elbír, ezért az akadémiai kutatóintézetek vezetőiből, illetve vezető munkatársaiból álló szerkesztőbizottság szigorú válogatásra kényszerült.

Az itt megemlítették közül kiemelkedik két évforduló. Az egyik hazánk történetének egyik legmeghatározóbb eseményéhez, a másik pedig hazánk zeneművészetének egyik legkiemelkedőbb személyiségéhez fűződik: az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. és Bartók Béla születésének 125. jubileumáról emlékezünk meg 2006-ban határainkon kívül és belül.

„Egy célt fogok szolgálni: a magyar nemzet és magyar haza javát” – bár ez az idézet Bartóktól származik, mégis biztosak lehetünk abban, hogy ez nemcsak az ő hitvallása volt, hanem mindazoké is, akik ebben a kötetben szerepelnek. Akikre büszkék vagyunk, akiktől mindig tanulhatunk, és akikre nem csak most emlékezünk.

Dr. Bozóki András
kulturális miniszter

Bartók Béla

(Nagyszentmiklós, 1881. március 25.–New York, USA, 1945. szeptember 26.)

Bartók ötéves korában (Pozsony, 1886)
MTA ZTI Bartók Achívum

Az érettségiző Bartók (Pozsony, 1899)
MTA ZTI Bartók Achívum

Bartók Béla 1881. március 25-én született az akkor Dél-Magyarország, ma Románia területén található Nagyszentmiklóson (Sănnicolau Mare), Torontál megyében.

Zeneszerető családban nevelkedett. Apja, idősebb Bartók Béla a város földműves-iskolájának igazgatója volt. Zongorán és csellón játszott, műkedvelő zenekart szervezett, sőt megpróbálkozott a komponálással is. A tanítónő édesanya, Voit Paula jól zongorázott. A gyermek Bartókban is korán fölébredt a vonzalom a zene iránt: ötévesen kezdte el a zongoratanulást, anyjától kapta első leckéit. A családfő korai halála (1888) után Bartók anyjával, húgával és anyja nővérével együtt Nagyszöllőre költözött. Itt komponálta első zongoradarabjait. Gimnáziumi tanulmányait az 1891–1892-es tanévben Nagyváradon kezdte, majd a következő évben az erdélyi Besztercén folytatta, és a pozsonyi katolikus gimnázium diákjaként fejezte be. Tizenhét éves korában kötelezte el magát végérvényesen a hivatásos muzsikuspálya mellett. 1899-ben pozsonyi iskolatársa, Dohnányi Ernő (1877–1960) példáját követve a Pesti Zeneakadémián Thomán István zongora-osztályában és Koessler János zeneszerzés-osztályában folytatta tanulmányait.

Az ifjú Bartók zeneszerzői személyiségének és stílusának kialakulásában meghatározó jelentőségű volt a német klasszika és romantika, legfőképpen Brahms öröksége. Zeneakadémiai stúdiumainak harmadik évében pedig Richard Strauss *Imígyen szóla Zaratustra* című szimfonikus költeményének első budapesti előadása lett döntő hatással fejlődésére. „Végre megpillantottam az irányt, amely újat rejt méhében” – írta később önéletrajzában.

Érett alkotói korszakát megelőző periódusának legfontosabb művei – „*Kossuth*” *Szimfóniai költemény nagyzenekarra* (1903), *I. Szvit zenekarra* (1905) – a nemzeti romantika, a verbunkos

A zongoránál (Budapest, 1901)
MTA ZTI Bartók Archivum

Gyűjtőúton. Darázs község (Nyitra vm.), 1907.
MTA ZTI Bartók Archivum

Bartók tekerőlantonon játszik, Budapest, 1908.
MTA ZTI Bartók Archivum

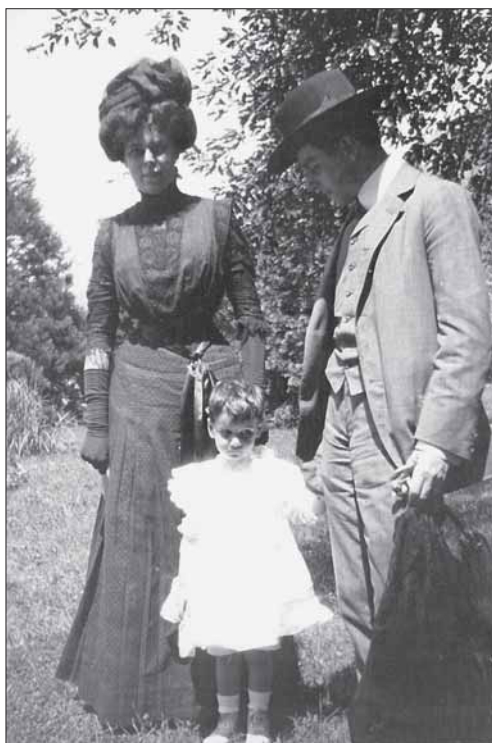

Bartók és Kodály a Waldbauer–Kerpely vonósnyéggyessel,
1910-ben. MTA ZTI Bartók Archivum

és a népies műdalirodalom stílusából táplálkoznak. Egyben tudatos vállalását jelentik annak a célnak, hogy „a zenében is valami specifikusan magyart kell teremteni”.

Bartók alkotói pályáján az 1905-ös esztendő hozta meg a legjelentősebb fordulatot: Kodály Zoltán segítségével és útmutatásaival, „tisztán zenei szempontból kiindulva” hozzáfogott „a mindaddig ismeretlen magyar parasztzene föl kutatásához”. Fölismerete, hogy amit addig magyar népdalnak hitt, az voltaképpen a 19. század – különösen a városokban elterjedt – népies műdaltermése. 1906-ban Kodállal együtt adta közre első népzene-feldolgozásait: *Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel*. Népzene gyűjtő munkáját összehasonlító kutatások céljából hamarosan a szomszéd népek népzenéjének tanulmányozására is kiterjesztette. Szlovák és román nyelvterületeken folytatott kutatások mellett 1913-ban Észak-Afrikában (Biskra) arab, majd 1936-ban törökországi útja során török népzénet gyűjtött. 1908-tól zenéjében is megjelentek a nem magyar dallamkincs hatásának nyomai. A népzenevel való szenvedélyes foglalatosság: az anyag gyűjtése, tudományos igényű rendszerezése, a korábban megjelent gyűjteményes kiadványok megismerése jelentette számára a kivezető utat az 1905. évi Rubinstein zeneszerzői és zongoraművészi versenyen Párizsban elszenvedett kudarc és az azt követő művészi elszigetelődés okozta emberi-zeneszerzői válságból. Fájdalmát tovább mélyítette Geyer Stefi hegedűművésznő iránt érzett viszonzatlan szerelme.

A parasztzene megismerésének hatására az 1908 és 1911 közötti időszakban lényegi változás következett be Bartók kompozíciós stílusában. Az új, a nyugat-európai hatások mellett immár a népzene stílusjegyeire is támaszkodó zeneszerzői korszak műveinek sora az *1. vonósnyéggyessel*, vele párhuzamosan kisebb zongoradarabokkal (*Tizennégy bagatell*, *Tíz könnyű zongoradarab*) indult, 1911-ben az *Allegro barbaróval* és a Balázs Béla misztériumjátékára komponált operával, *A kékszakállú herceg várával* zárult. Ugyanebben az évben Bartók a korabeli kortárs zene népszerűsítése

Bartók, Freund Etelka zongoraművész
és unokahúga, Maria Hercz, Vitznau, Svájc,
1908.MTA ZTI Bartók Archivum

Kavics utcai lakásában, 1929. május
MTA ZTI Bartók Archivum

és hiteles tolmácsolása érdekében fiatal muzsikussal, köztük Kodállal létrehozta az Új Magyar Zeneegyesületet, de a kísérlet a közönséggel való kapcsolatteremtésre újabb kiábránduláshoz vezetett. Bartók visszahúzódott a közszerepléstől, és az 1912-ben felvázolt *Négy zenekari darabot* követően zeneszerzőként is évekig hallgatott. 1915-ben zongoradarabokkal, népdalfeldolgozásokkal fogott hozzá újra a komponáláshoz. A következő évben befejezte 2. kvartettjét és Balázs Béla táncjátékszövege nyomán második színpadi művét, *A fából faragott királyfit*, amelynek 1917-es budapesti bemutatójával nagy sikert aratott. 1918-ban a bécsi Universal Kiadóval szerződött művei kiadására. A következő évben befejezte harmadik, egyben utolsó színpadi alkotásának, *A csodálatos mandarim*ak fogalmazványát, Lengyel Menyhért szövegére.

A következő évtized a külföldi hangversenykörutak időszaka volt. Ezekben az esztendőben vált Bartók előadóművészként és zeneszerzőként is világszerte ismertté, elismertté. 1921-ben megírta *A magyar népdal* című monográfiáját. 1923-ban Pest, Buda és Óbuda egyesülésének 50. évfordulója alkalmából fölkérésre ünnepi zeneművet komponál *Tánc-szvit* címmel, amelyet Kodály *Psalmus Hungaricus*ával együtt mutattak be. Ebben az évben bontotta fel Ziegler Mártával 1909-ben kötött házasságát, és feleségül vette tanítványát, Pásztory Dittát.

Érettkori művészetének „klasszikus középső korszaka” 1926-ban vette kezdetét. Ennek az alkotó periódusnak az elején írta *1. zongoraversenyét* (1926), valamint 3. és 4. *vonósnyegyését* (1927, 1928). 1930-ban elkészült az eredetileg három- vagy négytételre tervezett kantáta-sorozat első darabja, a *Cantata profana*, a zeneszerző „legszemélyesebb hitvallása”. A román karácsonyi – ám a karácsony keresztény ünnepéhez tartalmilag nem kötődő – énekek szövegeire készült nagyszabású, vegyeskarra, zenekarra, valamint tenor- és baritonszólóra írt kompozíciót 1934-ben mutatták be Londonban. Ebben az évben Bartók abbahagyta a zeneakadémiai zongoratanítást,

A Magyar Rádió stúdiójában, 1935 körül
MTA ZTI Bartók Archívum

és a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából beletemetkezett a magyar népdalok rendezésének, revideálásának, kiadásra történő előkészítésének munkájába. Befejezte *5. kvartettjét*, majd 1935 nyarán gyermek-, női- és férfikari műveket komponált. Az évtized második felében alkotta meg a *Zene húros hangszerekre, ütőkre és cselesztára* (1936), a *Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre* (1937), a *Hegedűverseny* (1937–1938), a *Kontrasztok* (1938), a vonószekari *Divertimento* (1939) és a *6. kvartett* (1939) partitúráit.

1938-ban, az Anschluss követően, kilépett az osztrák zeneszerzői egyesületből, és művei kiadására az angol Boosey and Hawkes kiadóval szerződött. Ezzel egy időben érlelődni kezdett benne a szándék, hogy elhagyja Európát. A szélsőséges eszmék magyarországi térnyerése elleni tiltakozásul 1940-ben feleségével együtt az Egyesült Államokban keresett – reményei szerint ideiglenes – lakhelyet. Amerikai éveit állandó és egyre súlyosbodó betegeskedés, nélkülözés közepe tette teltek el. 1943 februárjában előadások sorát kezdte meg a Harvard Egyetemen az új magyar zene kérdéseiről, de az előadássorozatot egészségi állapota hirtelen rosszabbodása miatt félbe kellett szakítania. Ugyanebben az évben Serge Koussevitzky, a Bostoni Szimfonikusok karnagyának felkérésére megírta a *Concertót*, amelyet 1944-ben mutattak be. Személyes ismeretséget kötött Yehudi Menuhinnal; az ő számára írta 1944-ben *Szonátáját* szólóhegedűre. 1945-ben, élete utolsó évében – 17 ütem hangszerelésének kivételével – befejezte feleségének szánt *3. zongoraversenyét*, és William Primrose megrendelésére hozzákezdett a *Brácsaverseny* komponálásához, amelyet azonban már nem tudott befejezni. Bartók 1945. szeptember 26-án halt meg New Yorkban.

Bartók Béla a 20. század egyik legnagyobb zeneszerzője. Életművéből nyilvánvalóan zenéje a legjelentősebb, de zeneszerzői munkássága mellett népzene kutatói tevékenysége is fölmérhetetlen

Útban Amerika felé, 1940. április
MTA ZTI Bartók Archivum

hatással volt kortársaira és az utána következő nemzedékekre. Művészete és tudományos teljesítménye nemcsak a magyar és az európai zenetörténet, hanem az egyetemes kultúra szempontjából is korszakalkotó jelentőségű.

Pintér Csilla Mária
MTA Zenetudományi Intézet

Ajánlott irodalom: *Bartók Béla írásai*, 1. *Bartók Béla önmagáról, műveiről, az új magyar zenéről, műzene és népzene viszonyáról*. Közr. Tallián Tibor. Bp., 1989.; *Bartók Béla írásai*, 3. *Írások a népzeneről és a népzene kutatásról*. Közr. Lampert Vera. Szerk. Révész Dorrit. Bp., 1999.; *Bartók Béla írásai*, 5. *A magyar népdal*. Közr. Révész Dorrit. Bp., 1991.; *Bartók Béla levelei*. Szerk. Demény János. Bp., 1976.; *Bartók Béla Családi levelei*. Szerk. ifj. Bartók Béla, a szerkesztő munkatársa: Gomboczné Konkoly Adrienne. Bp., 1981.; *Bartók Béla élete képekben és dokumentumokban*. Összeáll. Bónis Ferenc. Bp., 1980.; *Bartók Béla Összegyűjtött írásai*, I. Közr. Szöllősy András. Bp., 1967.; Bartók Béla, ifj.: *Apám életének krónikája* (Napról napra). Bp., 1981.; Bartók Béla, ifj.: *Bartók Béla műhelyében*. Bp., 1982.; *Bartók breviárium*. Összeáll. Ujfalussy József, szerk. Lampert Vera. Bp., 1980.; *Bartók CD-ROM*. Szerk. Kroó György. [Budapest] 1980.; Bartók Péter: *Apám*. Fordította Péteri Judit. Bp., 2004.; *Beszélgetések Bartókkal. Interjúk, nyilatkozatok*. Összeáll. Wilhelm András. Bp., 2000.; Bónis Ferenc: *Hódolat Bartóknak és Kodálynak*. Bp., 1992.; Werner Fuchss: *Bartók Béla Svájcban*. Fordította Ormay Imre. Bp., 1975.; *Így láttuk Bartókot*. Szerk. Bónis Ferenc. Bp., 1995.; Kárpáti János: *Bartók kamarazenéje*. Bp., 1976.; Kárpáti János: *Bartók-analitika. Válogatott tanulmányok*. Bp., 2003.; Kroó György: *Bartók-kalauz*. Bp., 1980.; Lampert Vera: *Bartók Béla* (A múlt magyar tudósai). Bp., 1976.; Lampert Vera: *Bartók népdalfeldolgozásainak forrásjegyzéke*. Bp., 1980.; Somfai László: *Tízennyolc Bartók-tanulmány*. Bp., 1981.; Somfai László: *Bartók Béla kompozíciós módszere*. Bp., 2000.; Tallián Tibor: *Bartók Béla* (Szemtől szemben). Bp., 1981.; Tallián Tibor: *Bartók fogadtatása Amerikában*. Bp., 1988.; Ujfalussy József: *Bartók Béla*. Bp., 1976.; Vikárius László: *Modell és inspiráció Bartók zenei gondolkodásában*. Pécs, 1999.; Wilhelm András: *Mű és külvilág. Három írás Bartókról*. Bp., 1998.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc

A műszaki egyetemisták menete Budán a Bem tér felé halad
Budapest, 1956. október 23., MNM

A sztálini kommunista rendszer válságát a Kreml nyomására már 1953 nyarán elismerni kényszerült a magyar pártvezetés, azonban a Nagy Imre fémjelezte új szakaszt 1954 végére elgáncsolták a kiújuló nemzetközi feszültségek és a párt élén meghagyott Rákosi Mátyás. Nagy Imre azonban kitartott a reformok mellett. Az elkövetett törvénytelenségek kényszerű beismerése, a tömeges represszió legkirívóbb formáinak felszámolása – és természetesen Sztálin halála – után viszont már nem lehetett restaurálni az 1953 előtti rendszert.

Az SZKP XX. kongresszusát követően Magyarországon az írók szálltak síkra érdemi reformokért, majd a Petőfi Kör nyílt vitái tárták fel a legégetőbb kérdéseket, sürgetve azok megoldását. Az egyre nyilvánvalóbb gazdasági, politikai és morális válság kezelése érdekében Moszkva meneszteni kényszerült Rákosit, azonban az utódjául kiválasztott Gerő Ernő képtelen volt érdemi intézkedésekre. Az elégedetlenség elérte a pártot, a fegyveres testületeket, és külön utakat kerestek a korábban a pártállam szolgálóivá süllyesztett társadalmi szervezetek is. A magyarországi kommunista hatalmat végképp megroppantotta Rajk László és kivégzett társai október 6-i ünnepélyes újratemetése.

Október 16-án, megbontva az addig monolit intézményi struktúrát, a párttól független szervezetet alakítottak a szegedi egyetemisták (MEFESZ). Demokratikusan, maguk választották vezetőiket, állították össze programjukat, és felhívásukban szorgalmazták a szervezet országossá bővítését. Kezdeményezésükre országsszerte diákgyűléseket tartottak, az elfogadott programokban egyre nagyobb teret nyertek és élesedtek a politikai követelések. Október 22-én a budapesti műegyetemisták másnapra a lengyelországi változásokkal szolidaritást vállaló tüntetést is hirdettek.

Október 23-án a pártvezetésnek sem bátorsága, sem ereje nem volt a demonstráció megakadályozására. Délután a diákokhoz csatlakoztak a munkások és Budapest lakossága. Több százeres tömeg tüntetett a Bem téren, majd a Parlament előtt, ahol Nagy Imre beszéde nem volt képes lecsendesíteni az embereket.

Tüntetés a Bem téren
Budapest, 1956. október 23., MNM

A ledöntött Sztálin-szobor az Akácfa utcában
Budapest, 1956. október 25., MNM

Miután a tüntetők órákon át követelték, hogy a rádió közvetítse a műegyetemisták pontjait, késő este az épület védelmére rendelt karhatalmisták tüzet nyitottak a tömegre, amely válaszul fölfegyverkezett a gyárak raktáraiból, és ostrom alá vette a rádió székházát. A békésen indult tüntetés ezzel fegyveres felkeléssé változott. Gerő és Andropov nagykövet kérésére hamarosan megérkezett Budapestre a szovjet katonai segítség. A páncélos egységek megjelenése azonban nem törte le a megmozdulást, sőt kiszélesült az ellenállók tábora: a felkelés nemzeti szabadságharcná is vált. Nem hoztak eredményt a helyzet rendezése érdekében megtett politikai intézkedések: Nagy Imre kinevezése a Minisztertanács élére, valamint a statárium és a gyülekezési tilalom elrendelése.

Miközben Budapesten elkeseredett harcot vívtak a szabadságharcosok, a pártvezetés pedig meddő vitákat folytatott a helyzet értékeléséről, a politikai, illetve a katonai lépésekről, addig az egész ország csatlakozott a megmozduláshoz. Választott munkás- vagy forradalmi tanácsok vették át a gyárak és egyéb munkahelyek vezetését, miként a települések, sőt egyes megyék irányítását is. Demokratikus, független, semleges Magyarország megteremtését követelve támogatásukról biztosították a fegyveres harcot folytatókat.

Október 28-án szovjet jóváhagyással Nagy Imre tüzszünetet hirdetett. Egyben bejelentette több követelés teljesítését: legfontosabbként az ÁVH felszámolását és tárgyalások kezdeményezését a szovjet csapatok kivonásáról. A belső béke azonban csak a többpártrendszer visszaállítására és Magyarország semlegességének bejelentése után állt helyre. November első napjaiban a fegyveresek és a forradalmi testületek egyaránt elismerték a kormányt, meghirdették a munka november 5-i felvételét, és megkezdődött a forradalomhoz hű karhatalom, a nemzetőrség felállítása.

Mire azonban az országban helyreállt a rend, Hruscsov elszánta magát a magyar forradalom fegyveres leverésére. A felállítandó bábkormány élére kijelölt Kádár Jánost a szovjet fővárosba vitték tárgyalni. A november 4-én megindított újabb szovjet támadás napokon belül felszámolta a fegyveres ellenállást, a küzdelem azonban folytatódott. Az ország nem ismerte el Kádár kormányát,

Tüntetés a Kossuth téren
Budapest, 1956. október 25., MNM

hanem kitarzott a jugoszláv követségre menekült Nagy Imre mellett. Eredménytelen volt a tanácsrendszer restaurálásának kísérlete, számos településen továbbra is a forradalom során megválasztottak intézték a közösség ügyeit. Az ellenállás központjaivá a Kádár és a szovjetek által is elismerni kényszerült munkástanácsok váltak, amelyeknek november közepén országosan elfogadott központja alakult: a Nagy-budapesti Központi Munkástanács.

Kádár – aki december elejéig sem közigazgatási apparátussal, sem pártszervezettel, sem magyar fegyveres erővel nem rendelkezett – tárgyalni kényszerült a munkástanácsokkal, de érdemi engedményekre nem volt hajlandó. November 21-én szovjet katonai segítséggel megakadályozta az Országos Munkástanács megalakítását, másnap pedig elrabolták és Snagovba deportálták a jugoszláv követséget elhagyó Nagy Imrét és társait. A hónap végére felálló karhatalom egyre nagyobb részt vállalt az ország megfélemlítésében, a forradalomban részt vettek őrizetbe vételében.

December elején került sor a forradalmi nemzet és a kádári hatalom között az utolsó nagy összecsapásra. Az ideiglenes pártvezetés ellenforradalomnak deklarálta a történeteket, külön kiemelve Nagy Imre felelősségét. Ez, valamint a tárgyalások megfeneklése és a letartóztatások ellen tiltakozva a Nagy-budapesti Központi Munkástanács december 11–12-ére országos sztrájkot hirdetett. Válaszul a kormány törvényen kívül helyezte a területi munkástanácsokat, statáriumot hirdetett, és felállította az internáló táborokat. A letartóztatásokkal és a pufajkás terrorral megfélemlített, külső segítségben már nem bízó, katonailag megszállt országnak már nem volt ereje a védekezéshez. Menekülők újabb tömegei kerestek új életet Nyugaton, az itthon maradottakra tömeges megtorlás (internálás, börtön, kivégzés, enyhébb esetekben állásvesztés, rendőri felügyelet stb.) várt. Az éveken át tartó represszió során több mint 20 000 embert ítéltek börtönbüntetésre, és 230-an kényszerültek életük feladkozására.

Az 1956-os forradalmat és szabadságharcot idegen segédlettel leverték, nem sikerült kivívni sem az ország függetlenségét, sem egy pluralista, demokratikus, az emberi és polgári jogokat tiszteletben tartó belső rendet. Tagadhatatlan azonban, hogy a forradalmat megelőző időszakhoz

Fegyveres szabadságharcosok
Budapest, 1956. október vége, MNM

Corvin köz
Budapest, 1956. október 27–28., MNM

Szovjet harckocsik bevonulása
Budapest, 1956. november 4., MNM

képest a kádári Magyarország a bosszú évei után emberibb, élhetőbb életkörülményeket biztosított. A kádárista „jóléti legitimáció” nyomán emelkedett az életszínvonal, a lakosság viszonylagos jómódban, anyagi biztonságban élt. Véget ért az az egész társadalommal szemben viselt háború, ami az ötvenes évek Magyarországot jellemezte. A rákosista despotikus uralmi formát ugyan nem demokratikus berendezkedés váltotta fel, de biztosították a depolitizált társadalom magánszférájának viszonylagos szabadságát. A forradalom véráldozatával nem álltak arányban a szűkmarkúan megadott engedmények, amelyekkel Magyarország „a tábort legvidámabb barakk”-jává vált.

Jelentős a magyar forradalom nemzetközi hatása is. Viszonylagossá vált a hrucsovi desztalinizáció, miközben nyilvánvalóvá lett a rendszer reformálhatatlan merevsége. A demokratizmus kiterjesztésével megvalósítani próbált munkás öngazgatás kísérlete, bárha Magyarországon elfojtották, számos elemében tovább él a jóléti társadalomban. A jelentős részben baloldali antitotalitárius forradalom leverése kiábrándította a nyugat-európai értelmiségnek addig a szovjet modellel többé-kevésbé szimpatizáló részét, meggyengítve ezáltal a nyugati kommunista mozgalmakat. Az érdemi nemzetközi támogatás elmaradása megmutatta az ENSZ alkalmatlanságát a két tábor közötti súlyos konfliktusok kezelésére, valamint a nyugati propaganda és politikai érdekvédelem közötti különbséget.

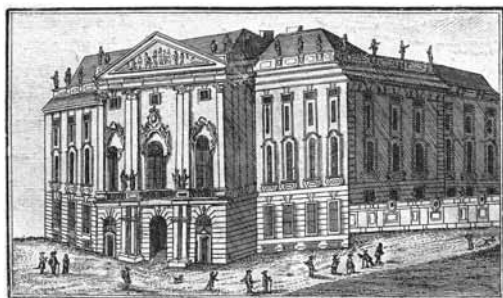
A 20. századi magyar történelemnek az 1989–1990-es békés rendszerváltozás mellett az 1956-os forradalom és szabadságharc az egyetlen általánosan nagyra értékelt eseménye.

Szakolczai Attila
1956-os Intézet

Ajánlott irodalom: *1956 sajtója.* Szerk. Nagy Ernő. Bp., 1989. *A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23–november 9.* Szerk. Varga László és Kenedi János. Bp., 1989.; Eörsi László: *Corvinisták, 1956. A VIII. kerület fegyveres csoportjai.* Bp., 2001.; Horváth Miklós: *1956 hadikronikája.* Bp., 2003.; Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz. I-II.* Bp., 1996, 1999.; Ripp Zoltán: *1956. Forradalom és szabadságharc Magyarországon.* Bp., 2002.; Szakolczai Attila: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc.* Bp., 2001.; *Szovjet katonai intervenció, 1956.* Szerk. és a bev. tanulmányt írta: Györkei Jenő és Horváth Miklós. Bp., 1996.

Ányos Pál

(Nagysztergár, 1756. december 8.–Veszprém, 1784. szeptember 5.)

Ányos Pál – A magyar nemesi testőrök palotája Bécsben.
Ismeretlen művész rézmetszete, 18. század. MNM

Ányos Pál régi nemesi család sarja volt, aki iskolai tanulmányait Komáromban, Győrött, Veszprémben és Pápán végezte. 1772. október 15-én belépett a pálos rendbe. A nagyszombati egyetemen Dugonics András és Katona István tanította. Ekkor kötött barátságot Barcsay Ábrahámmal. 1777-ben az egyetemmel együtt Pestre költözött. Részt vett a pesti irodalmi és társasági életben, megismerkedett Bessenyei Györggyel, Orczy Lőrincsel, a testőrök körével. A szerveződő Hazafiúi Magyar Társaságnak ő lett volna a titkára. 1780-ban pappá szentelték. Felvilágosult baráti köre és

világias életformája miatt felettesei a Nyitra melletti felsőelefánti pálos kolostorba rendelték, ahol életének két legszomorúbb évét töltötte. Testileg, lelkileg összeroppan a remeteségben. 1782-ben ugyan áthelyezték Székesfehérvárra, ahol együtt tanított Virág Benedekkel, de egészsége már nem állt helyre. Huszonnyolc éves korában, 1784-ben halt meg Veszprémben.

A Pesten töltött idő volt Ányos Pál legtermékenyebb korszaka. A legtöbb verses levelet Barcsay Ábrahámmal írta. Főként szentimentális verseit ismerték és dicsérték. Ányos szövegeiben az egyik leggyakrabban előforduló szó az „érzékenység”. Ez általában nem érzelmességet, fájdalmas hangulatot jelent, hanem a világi örömekre való fogékonyságot (*Érzékeny gondolatok*, 1779, *Érzékeny levelek*, 1782). A világi boldogság vonzása mellett azonban költészetében jelen van a szomorúság, a mulandóság árnyéka. Ányos nevezhető az első szentimentális költőnek irodalmunkban. Irodalmi tervei, olvasmányai és reménytelen szerelmének ellentmondása a papi pályával szentimentális, panaszkodó költeményekben mutatkozik meg (*Egy elenyésző rózsához*, 1778; *A lenyugvó naphoz*, 1778). A halál megváltást jelent neki, menekülést a sors, az emberek kegyetlensége elől (*Egy boldogtalannak panasza a halavány holdnál*, 1780).

A magyar nyelv és szokások fenntartására buzdít versben és prózában (*A régi magyar viseletről*, 1782). Politikai nézeteit nyíltan és nyersen hirdeti *A kalapos király (1782–1784)* című verses pamfletben, amely a nemesi ellenállás egyik legegységesebb és legdurvább támadása II. József személye ellen.

Ányos Pál költészete változatos, személyes hangvételű, a felvilágosodás korának Csokonai előtti időszakában ő képviseli leginkább az ihletett és személyes lírát. Műveiből nemcsak az derül ki, milyen eszmék hatottak rá és mik voltak a kor általános problémái, hanem az is, hogy ezek az eszmék és problémák az egyénnek mit jelentettek.

Ajkay Alinka
Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Ajánlott irodalom: Császár Elemér: *Ányos Pál (1756–1784)*. Bp., 1912.; Kovács Győző: Az érzékenység poétája. *Irodalomtudományi Közlemények*, 1958.; Wéber Antal: A szentimentalizmus történelmi és stílusproblémái. In *Irodalmi irányok, távlatból*. Bp., 1974.; Mezei Márta: *Felvilágosodáskori líránk Csokonai előtt*. Bp., 1974.; Bíró Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Bp., 1994. (és 1996., 1999., 2003.)

Bakfark Bálint, Valentin Bakfark

(Brassó, 15[?]-Padova, Itália, 1576. augusztus 22.)

Bár többnyire úgy vélik, hogy a híres lantos 1506/1507 táján született, forrásaink együttvéve azt mutatják, hogy ez vagy két évtizeddel később, 1526/1530 körül történt.

A jelentős, nálunk tanult és életét részben a magyar udvarban töltő, saját területén kora európai nagyságainak sorába emelkedő lantművész-zeneszerző Brassóból származott. A magyar eredetet sugalló Bakfark családnév ellenére erdélyi szász – vagy esetleg röviddel születése előtt Erdélybe bevándorolt német – család sarja volt, egy lantos muzsikusdinasztia tagja, aki – nem tudni, miért – 1565 őszétől a kettős Greff-Bakfark, illetve Greff alias Bakfark nevet használta.

Bakfark gyermekként – valószínűleg 1536-ban – I. (Szapolyai) János király udvarába került, s egy „tudós” udvari muzsikustól tanult. Buda eleste után az udvarával Erdélybe szorult Izabella királyné mellett maradt. Ekkortájt ismerkedhetett meg az akkoriban a legigényesebb és legmodernebb európai irányzatnak számító zenei és hangszeres stílussal. Művészete ékesen bizonyítja, hogy a Mohács utáni magyar udvar minden nehézség ellenére, kapcsolatban maradt a korabeli zeneélet központjaival.

Bakfark 1549 tavaszán a királyné bátyjához, Zsigmond Ágost lengyel király udvarába ment, ahol bő másfél évtizedes szolgálata során az egyik legjobban megbecsült zenész lett. 1566-ban azonban átszegődött II. Miksa német-római császár és magyar királyhoz. A kor egyik legkiválóbb együttesében, európai rangú muzsikus-komponisták között éppoly kiemelt zenésznek számított, mint a lengyeleknél. Az erdélyi fejedelemhez átpártoló Forgách Ferenc váradi püspökkel való kapcsolata miatt azonban 1570 legelején visszatért szülőföldjére, és a zenekedvelő János Zsigmondhoz állt. Ennek halála után, 1571-ben Itáliában hagyott családjához ment. *Valentino Ongarót* – ahogy az olaszok nevezték – Padovában érte a halál 1576. augusztus 22-én.

Lantkönyvei (1553 Lyon, 1565 Krakkó) valamint más források révén ismert művei mind a lengyel udvarbeli évekből származnak. Magas szintű zenetudásról és hallatlan igényességről tanúskodó alkotásai olasz zenei és játéktechnikai hatásokat ötvöznek franko-flamand zeneszerzői technikával. Bakfark – a reneszánsz nagyjaihoz hasonlóan – kozmopolita művész volt. Szűkebb vagy tágabb pátriájának nincs visszacsengése darabjaiban.

Korabeli nagybecsültségét tanúsítja a lengyel közmondás a „Bakfark után lantot fogó” emberről, aki olyasmit tesz, amire sem tudása, sem képessége nem jogosítja fel. A „csodálatos”, „a lantművészet egyedülálló mesteré”-ről szóló kortársi véleményeket reprezentálja Albrecht porosz herceg kijelentése: „oly zenész, akinek e művészetben nincsen párja, hozzá hasonlót nem egykönnyen tart bármely király”. E gondolat visszacseng a nagy lengyel reneszánsz költő, Jan Kochanowski híres fraszkjában: „Ha a lant beszélni tudna, / Ezt mondaná hangosan: / Kérd, hadd játsszék más a dudán, / És engem hagyj Bakfarkra.”

Király Péter

MTA Zenetudományi Intézet

Bakfark Bálint képmása és családi címere lantkönyvének címlapján. Lyon, 1552.

Ajánlott művei és irodalom: Valentin Bakfark: *Opera omnia. I–III.* Közr. Homolya István–Benkő Dániel. Bp., 1976., 1979., 1981.; Gombosi Ottó: *Bakfark Bálint élete és művei.* Bp., 1935., 1967.; Homolya István: *Bakfark.* Bp., 1982.; Király Péter: *A lantjáték Magyarországon a XV. századtól a XVII. század közepéig.* Bp., 1995.

Bíró Lajos

(Tasnád, 1856. augusztus 29.–Budapest, 1931. szeptember 2.)

Bíró Lajos – Fénykép Jankó János gyűjteményéből, 1900. Néprajzi Múzeum

Bíró Lajos középiskoláit Zilahon végezte, majd teológiai és természettudományi tanulmányokat is folytatott. Saját erejéből képezte magát rovarattal foglalkozó tudóssá. A debreceni teológián Török József antropológiai előadásai keltették föl érdeklődését az addig ismeretlen tájak iránt. Miután a zoológusok a honfoglalás millenniuma tiszteletére összefoglalót készítettek Magyarország állatvilágról, az a gondolat érlelődött meg benne, hogy a magyar zoológiában ő kezdje meg az új ezredévet, mégpedig „távoli egzotikus tájak természeti újdonságainak megismertetésével”. Erre az útra tette fel az életét.

1896 januárjában érkezett meg Új-Guineába, és az akkori német gyarmat (Kaiser-Wilhelmsland) különböző vidékein kezdte meg zoológiai és etnográfiai gyűjtőmunkáját. Berlinhafen (Aitape) környékén, az Astrolabe-öbölben és a Huon-félszigeten, a Vitu-szigeteken valamint Új-Írország partvidékén. Közben fölkereste a Maláj-félszigetet, Jávát és Ausztráliát is. Folyamatosan küldte haza értékes (200 ezer darabos rovar-, hüllő- és madártani, valamint 6 ezer darabból

álló néprajzi) gyűjteményét a Magyar Nemzeti Múzeum számára. Gyűjtőmunkája a bennszülöttek életére is kiterjedt. Lejegyezte szokásaikat, táncaikat, zenéjüket, melyeket később több mint száz cikkben, valamint két könyvben ismertetett.

Hazatértekor, 1902-ben óriási ünneplésben volt része. De az elismerő figyelem nem tartott sokáig. Szomorú tény, hogy munkásságát a magyar néprajztudomány nem értékelte kellőképpen. Visszatérve Magyarországra már csak zoológiai kutatásokat végzett. 1925-ben Törökország, 1928-ban a bulgáriai Biliszky-Monasztir rovarvilágát gyűjtötte össze. Élete alkonyán is foglalkoztatta egy újabb új-guineai út és a meg nem valósult ifjúkori álmom: Dél-Amerika „felfedezése”.

Bíró Lajos hatalmas tárgyi gyűjteményei és az azokhoz fűzött példaszerű pontossággal adatolt leírásai elsőrendű forrásnak számítanak Új-Guinea és a Bismarck-szigetcsoport etnográfiai megismeréséhez.

Czövek Judit

MTA Néprajzi Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: Bíró Lajos: *Hat év Új-Guineában. Válogatott írások*. Vál., a bev. tanulmányt írta: Bodrogi Tibor. Bratislava–Budapest, 1987.; Benedek Zoltán: *A Szilágyságtól Új-Guineáig. Bíró Lajos természettudós életútja*. Bukarest, 1979.; *Messzi népek magyar néprajz előfutárai és művelői*. Szerk. és a bev. írta: Bodrogi Tibor. Bp., 1978.; *Opuscula ethnologica memorae Ludovici Bíró Sacra*. Szerk. Bodrogi Tibor–Boglar Lajos. Bp., 1959.

Bocskai István

(Kolozsvár, 1557. január 1.–Kassa, 1606. december 29.)

Bocskai István – Wilhelm Peter Zimmermann (1589–1630 körül) rézkarc
illusztrációja (Samuel Dilbaum: Eikonographia... Augsburg, 1604.)

Bocskai István, aki 1604–1606 között Erdély fejedelme volt, Bihar megyei előkelő családba született. Tízéves koráig a királyi udvarban nevelkedett, később unokaöccse, a kiskorú Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem nevelője volt, majd fő bizalmasává vált. Mindenben támogatta Báthory törökellenes terveit. 1592-től váradi főkapitány lett.

Amikor 1594-ben Erdély elszakadt a Portától és nemzetközi összefogással törökellenes háború indult, ő volt az erdélyi csapatok egyik parancsnoka, sok győztes harc vezére. A háború tétje Erdély szempontjából az volt, hogy tudják-e a királyságot és a fejedelemséget egyesíteni. Mind az egyesítésnek, mind a török függés fenntartásának akadtak erdélyi hívei. 1600-ban úgy tűnt, a törökellenes politika győzött: császári csapatok vonultak Erdélybe. A magyar király és császár, I. Rudolf (1552–1612) uralmát azonban a kormányzó Basta generális hozzáértés nélkül, a lakosság igen súlyos megterhelésével szervezte meg. Elégedetlenség érlelődött nemcsak Erdélyben, hanem a királyi Magyarországon is, ahol a kormányzat koncepciók perekkel és a protestáns vallásszabadság megsértésével kovácsolt maga ellen pártot.

A Habsburg-ellenesek vezére Bocskai István lett, ami korábbi állásfoglalása teljes megváltoztatását jelentette. Mozgalma a vallásszabadság védelmének jelszavával indult. Utópiájában a királyság megszervezése is benne foglaltatott. Fő katonai erejét a hajdúk adták, de csatlakozott hozzá a nemesesség és a vezető politikusok nagy része is. A harc kompromisszummal végződött. A nagyhatalmi erőviszonyok más lehetőséget nem adtak. A bécsi békében (1606. június 23.) kimondták a vallásszabadságot és az erdélyi fejedelem választásának szabadságát. A hajdúk letelepítése mellett Bocskai utolsó lényeges tette a törökkel kötött, zsitvatoroki béke (1606. november 11.) közvetítése volt.

Péter Katalin

MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Benda Kálmán: *A Bocskai-szabadságharc*. Bp., 1955.; *Bocskai és kora... tanulmányok a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója alkalmából*. Főszerk. Czigány István. Bp., 2005.; Nagy László: *A Bocskai szabadságharc katonai története*. Bp., 1961.; Szekeres Gyula: *„Agj Ur Isten mostis ilj fejedelmet...” Bocskai István emlékezete a néphagyományban*. Debrecen, 2004.

Bolyai Farkas

(Bolya, 1775. február 9.–Marosvásárhely, 1856. november 20.)

Bolyai Farkas – Thanhoffer Lajos festménye, 1885 körül. Szelényi Károly felvétele. MTA

A „két Bolyai” neve jól ismert a magyar művelődéstörténetben, de külföldön is a matematikatörténészek körében. Közülük Bolyai Jánosnak az életművéről jóval többen írtak, mint édesapjáéről. Bolyai Farkas a nagyenyedi kollégium diákja volt, majd 1790-ben a kolozsvári kollégiumba került. 1796 tavaszától egy tehetséges diák kísérőjeként maga is tanulhatott Göttingenben. Ott ismerkedett meg Gauss-szal, a később világhírűvé lett matematikussal. Hazatérve 1804-től egészen 1851-ig a marosvásárhelyi református kollégiumban tanított. Matematikát, fizikát, kémiát és ezekhez kapcsolódó bölcséleti gondolatsorokat adott elő, s tankönyveivel igyekezett segíteni e szaktárgyak megértését. Több évnnyitő beszéde, ünnepekre írt gondolatsora is fennmaradt.

Időközben irodalmi babérokra is tört. Drámáival részt vett egy pályázaton, amelyen ugyan nem nyert, de írásai *Öt szomorú játék* címmel 1817-ben megjelentek Nagyszebenben. A következő évben megírta hatodik drámáját, sőt fordított A. Pope és F. Schiller költeményeiből is. Tankönyvei a magyar nyelvű matematikai

irodalom értékes darabjai, amelyek 1830-tól kezdődően jelentek meg sorra a kollégium nyomdájának kiadásában. Tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának, és részt vett több akadémiai pályázat elbírálásában is.

Igazi polihisztor alkatú tudós volt, aki foglalkozott nyelvészeti kérdésekkel (például a *Matematikai Műszótár* összeállításában is részt vett), az orvostudomány elméleti és gyakorlati kérdéseivel (ismeretesk szemészeti gyógyszerei, és írt a csecsemőgondozásról), zeneelmélettel és festéssel. A hótan gyakorlati alkalmazásaként kemence- és kályhatervezéssel és -építéssel is foglalkozott. Emellett gazdálkodott. Ismeretesk a földméréshez és a kertészethez is kapcsolódó matematikai problémamegoldásai. Egykoron úgy tartották, hogy professzori munkája mellett gyógyító, műszaki alkotó, pomológus, kertész, erdész és bororvos volt egy személyben.

A matematika szaktudományi kérdései közül a halmazelmélettel, a végtelen sorok konvergenciájával, a végszerű területegyenlőség vizsgálatával, a diszkrét geometriával, valamint számelmélettel foglalkozott. Mindezek summázataként készítette el kétkötetes *Tentamen* című munkáját (1832–1833), amely korának egyik kiemelkedő tudományos szakkönyve volt, de mivel latinul íródott, viszonylag kevesen használták. E műve első kötetének függelékeként jelent meg fiának a tér abszolút igaz tudományáról szóló híres írása.

Bolyai Farkas elismert fizikatanár is volt. Foglalkozott az üveglencsék fókusz távolságának kiszámításával, és tájékozott volt kora csillagászatában. Mint kémiatanár a képrögzítés erdélyi úttörőjeként és a borkémia komoly művelőjeként tartották számon.

Gazda István
Magyar Tudománytörténeti Intézet

Ajánlott irodalom: Weszely Tibor: *Bolyai Farkas, a matematikus*. Bukarest, 1974.; Szénássy Barna: *Bolyai Farkas*. Bp., 1975.; *Egy halhatatlan erdélyi tudós, Bolyai Farkas*. Összeáll. Gazda István. Bp., 2002.

Borsos Miklós

(Nagyszében, 1906. augusztus 13.–Budapest, 1990. január 27.)

Borsos Miklós apja műhelyében tanulta az aranyművességet, és 1940-ig elsősorban vésnöként dolgozott. A húszas évek végén rövid ideig Glatz Oszkárnál a Képzőművészeti Főiskolán tanult. Az 1940-es évektől illusztrátorként is dolgozik, 1947-től pedig éremművészettel foglalkozik. 1946–1960 között a Magyar Iparművészeti Főiskola, 1981–1986 között pedig a Képzőművészeti Főiskola tanára volt. Elismert művész: Munkácsy-díjas (1954), Kossuth-díjas (1957), érdemes (1967) és kiváló (1972) művész. 1979-ben Győrött Borsos Múzeum nyílt.

Borsos az egészen finom, organikus kőfaragástól a fafaragványokon át a fémplasztikáig és az éremművészetig a szobrászat széles skáláján alkotott maradandót. Legjellegzetesebb műveit márványból készítette. 1949 után is elismert szobrász maradt annak ellenére, hogy még a nonfigurativitásról sem mondott le teljesen. Ez részben annak a mitologikus, hol klassziczáló, hol pedig archaizáló formanyelvnek köszönhető, amely az absztrakciót nem öncélú tendenciaként tűzte zászlajára, hanem beolvastotta az organikus, s ennyiben természetelvű pannon reneszánsz hagyományába (*Térdelő nő*, 1948; *Pannónia*, 1955).

Borsos pályája stiláris tekintetben is széles ívet írt le. A negyvenes években éppúgy készített expresszív plasztikákat, mint végletekig lecsiszolt nonfiguratív kőszobrokat. Expresszivitás iránti érke a szocialista realizmus időszakában portrészobraiban és domborműveiben élt tovább, miközben Hans Arp és Constantin Brancusi hagyatéka beolvadt a pannon reneszánsz mailloli formanyelvébe. A *Babits*- vagy az *Egry*-büszt éppolyan jellegzetesen borsosi mű, mint a nyilvánvalóan Brancusitól eredeztethető *Madár tojással* (1968) vagy az Arpot idéző *Szimbólum* (1965).

A szimbolikus, absztrakt műveken és a portrékon túl az emlékművektől a plakettekig a szobrászat szinte minden műfaját művelte. Nevéhez fűződik a budapesti *0 kilométerkő* éppúgy, mint a *Tihanyi echo* vagy a József Attila-díj érme. A szobrászat mellett picassói ihletésű grafikus, illusztrátori munkássága is figyelemre méltó.

Borsos Miklós – Önarckép. Vörös márvány.
BTM Kiscelli Múzeum, Fővárosi Képtár

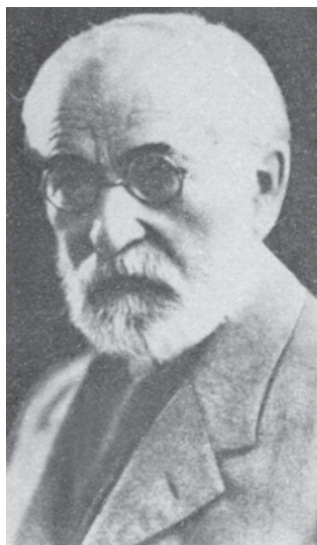
Papp Gábor György

MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Írásai és ajánlott irodalom: *Visszanéztem félutamból.* Bp., 1971.; *A toronyból.* Bp., 1979. László Gyula: *Borsos Miklós.* Bp., 1965.; Kovalovszky Márta: *Borsos Miklós szobrászatának néhány formai problémája.* *István Király Múzeum Közleményei,* 4-5., Székesfehérvár, 1965.; Pernecky Géza: *A magyar szobrász dilemmája.* In *Tanulmányút a pávakertbe.* Bp., 1969.; L. Kovásznai Viktória: *Borsos Miklós.* Bp., 1989.

Csengery János Ferenc

(Szatmár, 1856. október 2.–Frohnleiten, Ausztria, 1945. április 21.)

Csengery János – archív felvétel

Csengery (1878-ig Czenger, 1922-ig Csengeri) János Ferenc, a magyar klasszika-filológia kiemelkedő képviselője 1879-ben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen végzett görög–latin szakos tanárként. Ugyanitt 1880-ban bölcsészdoktori oklevelet szerzett. Az MTA 1892-ben levelező, 1920-ban pedig rendes tagjainak sorába választotta. Több tudományos és irodalmi társaság, egyesület tagja, illetve elnöke volt. Pályafutását helyettes tanárként a debreceni református kollégiumban kezdte (1880–1881), majd Besztercebányán a r. k. főgimnáziumban és egyidejűleg az ottani evangélikus gimnáziumban folytatta, szintén helyettes tanárként. 1882-ben a fehértemplomi gimnázium, 1883-ban a budapesti VII. ker. főgimnázium, 1884 és 1896 között pedig a budapesti középiskolai tanárképző intézet gyakorló gimnáziumának tanára volt. Időközben 1891-től a budapesti egyetemen a görög irodalom magántanáraként is dolgozott. 1896-ban meghívást kapott a kolozsvári egyetemre, ahol 1919-ig oktatott a klasszika-filológia ny. r. tanáraként. 1900–1901-ben és 1909–1910-ben az egyetem bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi karának dékáni tisztségét is betöltötte. 1921-től 1927-ig a kolozsvári egyetem utódaként létrehozott szegedi

Ferenc József-Tudományegyetemen a klasszika-filológia ny. r. tanára volt. Közben 1921–1922-ben a bölcsészettudományi kar dékánjává, majd 1924–1925-ben az egyetem rektorává választották. Nyugalomba vonulása után, 1933-tól Budapesten élt. 1944 végén Ausztriába távozott, és ott is halt meg.

Fő szakterülete a görög és latin irodalomtörténet művelése volt. Több középiskolai tankönyvet, összefoglaló művet készített a görög és római irodalom történetéről, és szöveggyűjteményt, ókortörténeti enciklopédiát állított össze, továbbá számos tankönyvet és ismeretterjesztő művet írt. Jelentős volt műfordítói tevékenysége. E téren kiemelkedő teljesítménynek számít Homérosz *Iliászának* és *Odüsszeiájának*, Szophoklész, Euripidész és Aiszkhülosz drámáinak, a római költők és írók (Propertius, Tibullus, Martialis, Catullus, Horatius, Vergilius, Cicero) műveinek fordítása. Összesen 33 görög tragédiát ültetett át magyar nyelvre (többet, mint a legtöbb filológus olvasott). Kéziratban maradt teljes Hésziodosz-fordítása. A görög és latin auktorokon kívül Goethe *Iphigenia* és *Tasso* című drámáit is tolmácsolta anyanyelvén. Fordításaiban, amennyiben lehetőségében állt, a költői igények tökéletes kielégítésére, az esztétikai és nyelvi eszközök helyes megválasztására és alkalmazására, mintsem a filológiai hűségre és pontosságra törekedett.

Soós István

MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Szegzárdy József: *Csengery János élete és munkái*. Szeged, 1926.; *Emlékkönyv Csengery János születésének 70-ik évfordulójára*. Szeged, 1926.; Marót Károly: Csengery János. In *Antik Tanulmányok*, 1. 1954.

Detre László

(Szombathely, 1906. április 19.–Budapest, 1974. október 15.)

Detre László a 20. századi magyarországi csillagászat meghatározó egyénisége, a svábhegyi csillagvizsgáló újjászervezője, a mátrai fiókobservatórium életre hívója, a változócsillag-kutatás világszerte elismert tudósa.

1924–1927 között Eötvös-kollégista volt, majd ösztöndíjjal német egyetemeken (Bécs, Berlin, Kiel) bővítette ismereteit. 1929-ben Berlinben doktorált. 1929-től a svábhegyi Asztrofizikai Observatórium munkatársa, 1943-tól igazgatója lett. Vezetésével az intézet 1951-től az MTA égisze alatt működött. Egyetemi tanár lett, és az Akadémia levelező, azután rendes tagjává választotta.

Detre az 1930-as évek elején megkezdte a rövid periódusú RR Lyrae és delta Cephei változók átfogó megfigyelését. Az adatokat részben feleségével, Balázs Júliával együtt dolgozta fel. (Korai cikkei Dunst László néven jelentek meg.)

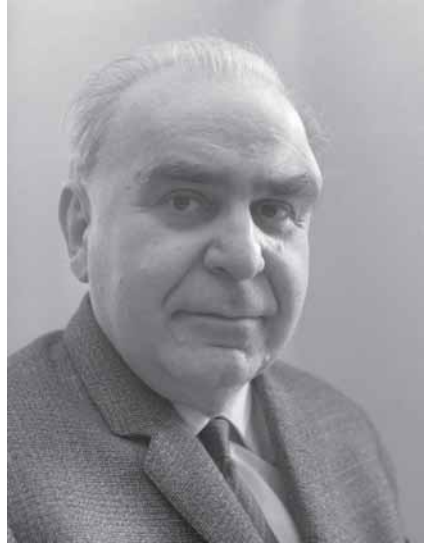
Az évtizedek alatt felgyűlt tekintélyes adatsorozatból nagy jelentőségű következtetéseket vont le a fényesség-ingadozás hosszabb idejű változásairól és a csillagok fizikai sajátosságairól. Ezekkel a vizsgálatokkal nemzetközi elismerést szerzett, a Nemzetközi

Csillagászati Unió Változócsillag Bizottságának állandó tagjává, 1967–1970 között elnökévé választották. Szorgalmazására az IAU támogatásával megindult az *Information Bulletin of Variable Stars* körlevél kiadása (1961). 1948 után átszervezte és kibővítette az MTA Csillagvizsgáló Intézetét, és nagy energiával látott hozzá egy jó észlelési körülményeket nyújtó mátrai megfigyelőállomás kiépítéséhez: 1962-ben kezdte meg működését a pizskéstetői Observatórium.

Nagy gondot fordított a fiatal csillagász-nemzedék képzésére is. Tevékeny részt vállalt a csillagászati ismeretterjesztésben, a Stella Egyesület, majd a Természettudományi Társulat, illetve a TIT Csillagászati Szakosztályának keretében. Különösen értékesek a nagy és széles körű tárgyismerettel összeállított éves beszámolói a csillagászat új eredményeiről (1937 és 1973 között). Tanulmányai a *Stella* folyóiratban és *Almanachban*, a *Természettudományi Közlönyben*, a *Fizikai Szemlében*, az *Astronomische Nachrichtenben*, az *Astrophysical Journalban*, a *Vistas in Astronomyban* és más szaklapokban jelentek meg.

Emlékét őrzi az Eötvös Loránd Fizikai Társulat Detre-emlékérmé, valamint a Kulin György által felfedezett 1540-es számú kisbolygó, amelyet róla neveztek el.

Visontay György
a Ponticulus Hungaricus szakfolyóirat főszerkesztője

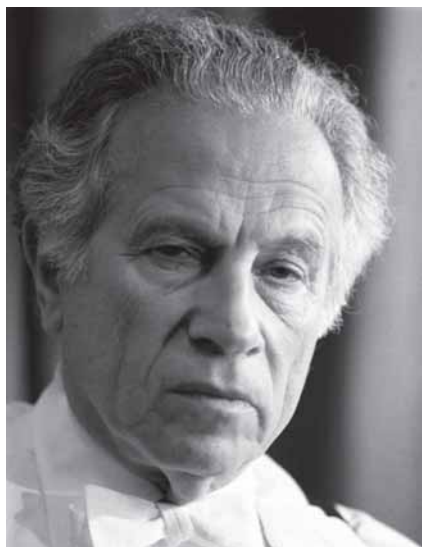

Detre László – Molnár Edit felvétele, 1970. MNM

Ajánlott irodalom: Szeidl Béla: Nachruf von László Detre. In *Mitteilungen d. Astronomische Gesellschaft*, 1976. Nr. 38.; Bartha Lajos–Marik Miklós: *Csillagásztörténet A–Z*. Bp., 1982.

Doráti Antal

(Budapest, 1906. április 9.–Gerzensee bei Bern, Svájc, 1988. november 13.)

Doráti Antal – Pólya Zoltán felvétele,
1979. MTI

Doráti Antal a 20. századi zenei előadóművészet kimagasló karmesteregyénisége volt, aki nemzedékét tekintve a két nagy zenei géniusz, Bartók Béla és Kodály Zoltán szellemi tanítványaként kezdte pályáját. A második világháborút követően Amerikában és Európában kora egyik legjelentősebb dirigens-egyénségévé vált. Értékelői és kritikusai Karajanhoz és Solti Györgyhez hasonlították művészi pályájának jelentőségét és hatósugarát.

Doráti életútja Budapestről indult, zenei-emberi neveltetése egész életművét meghatározta. Zenész családból származott, 14 éves korától a budapesti Liszt Ferenc Zeneakadémia hallgatója volt. A hangszeres stúdiómozgalmak mellett zeneszerzést tanult Kodály osztályában. A magyar zenei anyanyelv karmesterként és zeneszerzőként is meghatározó forrás maradt számára. Dirigensként megkülönböztetett figyelemmel adózott Bartók és Kodály művészetének. Bartók-hangfelvételei karmesteri pályája útjelzőiként értékelhetők. Teljes odaadással vállalta a Bartók-művek népszerűsítését: amerikai éveiben két bemutató szintű hangfelvételt való-

sított meg: 1948-ban a *II. hegedűversenyt* Yehudi Menuhinnal és 1949-ben a *Brácsakoncert* bemutatóját. A történeti jelentőségű Bartók-felvételeinek sorából *A kékszakállú herceg várának* magyar előadókkal rendezett lemezfelvételét említjük. Hasonló respektust tanúsított egykori tanára, Kodály Zoltán zeneművei iránt is, sőt egykori kamarazene-tanára, Weiner Leó kompozícióit szintén számos alkalommal megszólaltatta. Az életmű magyar elkötelezettsége karmesteri repertoárján túl számos állásfoglalásában is kifejezésre jutott: így például az 1956-os magyar forradalmat követően, amikor az emigráns magyar muzikusokból formálódott szimfonikus zenekarnak, a *Philharmonica Hungaricának* vezető dirigensi posztját töltötte be 1969-től 1973-ig. Az ő keze alatt valósult meg az a zenei nagyvállalkozás, amely *Joseph Haydn 104 szimfóniájának* lemez-összkiadását valósította meg, a zenekar történetének kimagasló teljesítményeként.

Doráti 1947-től amerikai állampolgár lett. Balett- és szimfonikuszenekari, valamint opera-dirigensi világkarrierjének legfőbb állomásaiként említhetők: 1928-tól Berlin, 1929–33 Münster, 1933-tól a Ballet Russes de Montecarlo, 1945–49 a Dallasi Szimfonikusok, 1949–60 a Minneapolisi Symphony Orchestra, 1963–65 a BBC Symphony Orchestra, 1966–74 a Stockholmi Philharmonikusok, 1970–76 a Washingtoni National Orchestra. 1975-től „Senior Conductor” tiszteletet töltött be a Royal Philharmonic Orchestránál Londonban, és 1977-től 1981-ig a Detroit Symphony Orchestra dirigense volt. Doráti Antal előadóművészi életművének gazdagságát mintegy 600 hangfelvétel őrzi, zeneszerzői munkásságát 40 kompozíciója reprezentálja.

Berlász Melinda

MTA Zenetudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Doráti Antal: *Egy élet muzikája*, Bp., 1981.; Kodályról szóló emlékirása: *Így láttuk Kodályt*. Szerk. Bónis Ferenc. Bp., 1994.; Bartókról szóló emlékirása: *Így láttuk Bartókot*. Szerk. Bónis Ferenc. Bp., 1995.; Weinerről szóló emlékirása: *Weiner Leó és tanítványai*. Szerk. Berlász Melinda. Bp., 2003.

Galamb József

(Makó, 1881. február 3.–Detroit, USA, 1955. december 5.)

Galamb József a Ford-féle T-modellnek, a világ első tömegautójának megvalósításával akaratlanul is az utolsó száz év történelmének formálójává lett.

Ötgyermekes makói parasztcsaládból indult, majd a Magyar Királyi Állami Felső-Ipariskolában szerzett 1901-ben végbizonyítványt. A Magyar Automobil Rt. (MARTA) aradi gyárában 300 koronás ösztöndíjat kapott, amellyel 1903-ban tanulmányútra indult Németországba. Nem válogatott az elvégzendő munkákban. Sikerült eljutnia New Yorkba, onnan pedig az 1904-es Gépkocsi Világkiállításra Saint Louisba. Ennek az élménynek

A Ford T-modell – archív felvétel

tanulmányoként döntött úgy, hogy letelepszik az Amerikai Egyesült Államokban. Egy év alatt megfelelő szintű nyelvtudásra tett szert, és 1905 decemberében a Ford Motor Company gépkonstruktőre lett.

Henry Ford hamar felismerte Galamb képességeit, és főkonstruktőrnek nevezte ki. Nem kis részben Galambnak köszönhető a Ford-T megalkotása, amelyből 1908-as premierjét követő húsz év alatt 15 milliónál több példány készült. A sorozatgyártás, illetve a futószalagon történő termelés bevezetésének érdeme Henry Fordé volt. Galambnak abban volt jelentős szerepe, hogy egyszerűbben gyártható és szerelhető megoldásokat talált. A T-modellben jól bevált Galamb József két konstrukciója: a tökéletesített és lényegesen egyszerűsített gyújtóberendezés, valamint a bolygókerékes sebességváltó, amely rossz útviszonyok között is megfelelően működő szerkezetet jelentett. A T-modell viszonylagos olcsóságának, megbízhatóságának, valamint könnyű vezethetőségének köszönhetette példátlan sikerét.

Az első világháború idején Galamb a hadsereg számára szerkesztett különféle hadigépeket, például tengeralattjáró-keresőt, és kidolgozta a Fordson-traktor két prototípusát (1918–1920), amelyek ugyancsak nagy sorozatot értek el az USA-ban. Egy ideig Galamb Józsefre bízták az újonnan épült traktorgyár vezetését. 1937-től visszavonulásáig ellátta a Ford-kocsiszekrénygyártó részleg irányítását is. 1942-ben készült el, Ford ötlete alapján, egy hathengeres kiskocsi terveivel. A típust Angliában még az ötvenes években is használták.

Kapcsolata szülőhazájával sohasem szakadt meg. 1921-ben ösztöndíjat alapított a tehetséges, szegény sorsú makói fiatalok felső-ipariskolai taníttatásának támogatására. A hazai autóközlekedés föllendítéséhez Makón autóalkatrész-lerakatot létesített, és a Fordson-traktorból 6 példányt küldött fivéreinek részint használatra, részint reklámcélokra. Ezek a traktorok később a Mezőgazdasági Akadémiára, illetve a budapesti Műegyetemre kerültek.

Füstöss László

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

Ajánlott irodalom: Terplán Zénó: Galamb József. In *Műszaki nagyjaink*. V. köt. Szerk. Péntes István. Bp., 1981.; Terplán Zénó: *Az én gépészeim*. Miskolc, 1998.; *Fejezetek a magyar tudomány-, technika- és kultúrtörténetből. (Álmok álmodói)*. CD-ROM. Bp., 2003.

Goldmark Péter Károly

(Budapest, 1906. december 6.–Port Chester, USA, 1977. december 7.)

Goldmark Péter Károly – archív felvétel

A hírneves mérnök a zeneszerző Goldmark Károly rokona volt, második keresztnéve erre emlékeztet. Budapesti gyermekkorra és az itthoni középiskolás évek után, 1920-tól további életében külföldön tevékenykedett, mégis (mert ő így tartotta!) *Hungarian electronics geniusként* említik a róla írt életrajzban. A bécsi műszaki egyetemen elkezdett tanulmányait Berlinben folytatta, majd ismét Bécsbe ment, ahol megírta és 1931-ben megvédte doktori értekezését.

A hírközlés kérdései fiatal korától foglalkoztatták. Az 1920-as évek elején rádiót készített magának, 1926-ban pedig megépített – eredeti megoldásokat is alkalmazva – egy kis képméretű, de működőképes tv-vevőkészüléket. Ennek révén került kapcsolatba az angliai Pye Radio Ltd. céggel, ahol rövid ideig alkalmazásban állt. A nagyobb lehetőségek reményében, 1933-ban áthajózott az Amerikai Egyesült Államokba. 1935-től a New York-i Columbia Broadcasting System (CBS) hírközlési társaság munkatársa volt. Ragyogó karriert futott be: rövidesen a kutatási laboratórium vezetője, később a társaság igazgatója, majd alelnöke

lett. Alkalma nyílt ötletei, elgondolásai megvalósítására, ami nem kis dolog, hiszen mintegy másfél száz szabadalma volt. Ezek közül sok kapcsolódik a televízió-technikához. Ő dolgozta ki – és mutatta be 1940-ben – az első, gyakorlatban is használható színes tv-rendszert. Ez egy elektromechanikus rendszer volt, amelyben a három alapszínnek megfelelő szűrővel ellátott forgó korong végezte a színbontást, illetve a képösszerakást. A második világháború utáni fejlesztések nyomán, 1950-ben a CBS kezdte meg a világon elsőként a rendszeres színes tv-közvetítéseket. Nevéhez fűződik egy másik, világszerte elterjedt találmány is: a hosszan játszó (LP – long playing) vagy népszerűbben a „mikrobarázdás” hanglezem, amely 1948-ban került forgalomba.

A televíziós képek rögzítésének általa kidolgozott technikáját (EVR – electro video recording), a műsorok archiválásának megoldását ugyancsak világszerte alkalmazták. Sokat tett a televízió-technika orvosi alkalmazása terén is. Az űrkutatáshoz kapcsolódva, az Apollo-program részeként létrehozta azt a távközlési rendszert, amely lehetővé tette a Holdról készített képek Földre továbbítását.

Goldmark Péter Károly 1977-ben megkapta J. Carter elnöktől a tudományos munkáért járó legmagasabb amerikai elismerést, a National Medal of Science kitüntetést.

Sipka László
ipar- és technikatörténész

Ajánlott irodalom: Goldmark, C. Peter–Lee Edson: *Maverick Inventor – My Turbulent Years at CBS*. New York, 1973.; Végh Ferenc: Goldmark Péter Károly. In *Magyar tudóslexikon*. Főszerk. Nagy Ferenc. Bp., 1997.; *Fejezetek a magyar tudomány-, technika- és kultúrtörténetből. (Álmok álmódói)*. CD-ROM. Bp., 2003.; Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók a távközlés történetében*. Dunaszerdahely, 2005.

Gulyás Pál

(Budapest, 1881. január 5.–Budapest, 1963. május 30.)

Gulyás Pál a magyar könyvészet és könyvtárügy egyik legjelentősebb alakja, több mint félszáz bibliográfiát készített, munkássága az irodalomtörténészek számára megkerülhetetlen. Első tudományos munkája az 1902-ben kiadott bölcsészdoktori értekezése (*Id. Péczeli József élete és jellemzése*). Pályája elején francia filológiával foglalkozott, de figyelme korán az európai népkönyvtárak felé fordult, több tanulmányt is írt ebben a tárgyban. 1903-ban tanári oklevelet kapott a budapesti egyetemen.

Gulyás tanárként részt vállalt a könyvtárosképzés intézményesítésében, számos könyvtáros generáció kinevelésében segédkezett: a Pázmány Péter Tudományegyetemen 1914-től kezdve oktatta a könyvtártudományi ismereteket. 1908-ban az akkor még a Nemzeti Múzeumhoz tartozó Országos Széchényi Könyvtár munkatársa lett: 1923-tól főkönyvtáros, 1934-ben rövid időre – ugyanebben az évben történő nyugdíjaztatásáig – ő volt az intézmény igazgatója. Tanári és könyvtárosi teendői mellett tizenhárom éven át (1911–1924) szerkesztette a *Magyar Könyvszemlét*, az MTA folyóiratát. 1908-tól kezdve adott közre hosszabb tanulmányokat, köteteket (*Mátyás király könyvtára*, *Ady Endre élete és munkái*). 1931-es monográfiája, *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és a XVI. században*, nagy szakmai sikert aratott. 1932-ben az MTA levelező tagjai közé választotta.

Legmaradandóbb munkái a negyvenes évek első felében jelentek meg. Közéjük tartozik a *Sámboky János könyvtára* (1941), valamint a hiánypótló *A bibliográfia kézikönyve* (1941–1942). Korrigálta és folytatta Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című, tizennégy kötetes életrajzi bibliográfiáját, 1939 és 1944 között hat kötetet tett közzé. Több tízezer életrajzot dolgozott fel, kiegészítette Szinnyei adatait, és új életrajzokat is közölt. A nyolcvanezer szócikket tartalmazó gyűjtemény kiadása 1990-től folytatódott, jelenleg a XX. kötetnél tart. Gulyás Pál nagyívű pályája 1949 után megtört: politikai okokból háttérbe szorult. Haláláig két fontos munkája készült el: a *Magyar írói álnévlexikon* (1956) és a háromkötetes összefoglaló munka, *A könyv sorsa Magyarországon* (1961).

Gulyás Pál hitt abban, hogy színvonalas irodalomtörténet-írás komoly bibliográfiai alapvetés nélkül lehetetlen. Ezt a hitét tükrözi ars poeticájának tekinthető gondolata: „A bibliográfia, ha nem is omegája, de kétségkívül az alfája minden tudománynak, valóságos Ariadne fonala, mely biztosan elkalauzol az irodalom egyre sűrűsödő rengetegének útvesztőjében.”

Gulyás Pál – archív felvétel

Korbély Dóra
Eötvös Loránd Tudományegyetem

Ajánlott irodalom: Kozocsa Sándor: A százéves Gulyás Pál. *Irodalomtörténet*, 1981.; Gulyás Pál: *A bibliográfia kézikönyve*. Az előszót írta: Kozocsa Sándor. Bp., 1984.; *Új Magyar Irodalmi Lexikon*. 1–3. Főszerk. Péter László. 2. kiad. Bp., 2000.

Hevenesi Gábor

(Vásárosmiske, 1656. március 24.–Bécs, 1715. március 11.)

Hevenesi Gábor – Atlas Parvus Hungariae, 1689. Budapest, Egyetemi Könyvtár

Hevenesi Gábor egyháztörténeti anyaggyűjtésével, a források módszeres és szisztematikus feltáráásával, kutatás megszervezésével, a forráskutatási módszerek kidolgozásával, a feltárt anyagnak a tudományos kutatás számára történő hozzáférhetőségével megvetette a magyarországi tudományos történetírás alapjait.

Tanulmányainak befejezése után különböző jezsuita rendházak tagja, majd a bécsi jezsuita kollégium és a Pasmaneum rektora lett. Kollonich Lipót gróf esztergomi érsek gyóntatópapja, 1711-től 1715-ig a rend tartományfőnöke volt. Sokoldalú tudományos munkássága, kiváltképpen az egyháztörténetben való alapos jártassága révén korának szinte minden jelentősebb hazai tudósával kapcsolatba került.

Az antwerpeni bollandisták példáját követve a magyar szentek életéről szóló magyar és latin nyelven készített művében (1692) a dicső és nagyszerű magyar történelmi múlt széles körű megismerését sürgette. Ez a mű mintegy alapvetésül szolgált az 1695-ben általa kezdeményezett, több évtizeden át tartó rendszeres egyháztörténeti forráskutató munkához. Ennek első lépéseként felhívást tett közzé, amelyben a hazai egyháztörténetre vonatkozó kútfők összegyűjtésére szólította fel tudós kortársait. Figyelmeztetett arra, hogy a magyar egyháztörténetírás elmaradott. Ennek fő okát abban látta, hogy nincsenek megfelelő képzettségű és felkészültségű írók erre a feladatra, részint pedig abban, hogy a levéltárak többsége elpusztult a török időkben. Olyan egyháztörténet megírására buzdított, melyben egyúttal az egész ország története is benne foglaltatna. Hevenesi egyúttal meghatározta, kidolgozta a forrásgyűjtés módszereit is: előírta a nyomtatott művek megfelelő kivonatolását, saját

példáin bemutatva az általa gyűjtött, bibliográfiailag használható anyagokat. Az anyaggyűjtésben a fő hangsúlyt az okleveles dokumentumokra helyezte, de fontosnak tartotta a feliratos emlékek és a szájhagyományon alapuló források feljegyzését is. Utasította a gyűjtésbe bevont munkatársakat a tulajdonnevek betű szerinti, hív lemásolására és a források lelőhelyeinek pontos megadására.

Hevenesi és munkatársainak kutatásai eredményeképpen rövid idő alatt 133 kötetnyi forrásanyagot (*Collectio Hevenesiana*) tártak fel (ebből a budapesti Egyetemi Könyvtárban 127 kötet és a Hevenesi által összeállított egykötetes mutató ma is megtalálható). Többekkel együtt elkészítette Magyarország első nemzeti atlaszát (*Atlas Parvus Hungariae*, 1689), melyen 2600 helységnévet tüntettek fel. Kéziratban fennmaradt a magyarországi vármegyéről készített/összeállított atlasza. Az általa megteremtett iskola követői voltak a 18. századi magyarországi történetírás legjelentősebb képviselői, akik a Hevenesi Gábor által kijelölt úton már az ország történetírásának új, tudományos igényű kidolgozására vállalkoztak.

Soós István

MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Hóman Bálint: Kishevenesi Hevenesy Gábor, a magyar történeti forráskutatás első szervezője. In *Klebelsberg Kunó Emlékkönyv*. Bp., 1925.; Hölvényi György: Hevenesi útmutatásai a történeti forrásanyag gyűjtéséhez. In *Egyetemi Könyvtár Évkönyve*, 6. Bp., 1972.

Hôgyes Endre

(Hajdúszoboszló, 1847. november 30.–Budapest, 1906. szeptember 8.)

Hôgyes Endre tanulmányait szülővárosában kezdte, a középiskolát a debreceni református kollégiumban, orvosi tanulmányait Budapesten végezte, ahol 1870-ben avatták orvosdoktorrá. A következő évben már az akkori ún. elméleti orvostan tanszéken általános kórtant és gyógyszeriant oktató kiváló kísérletező tudós, Balogh Kálmán tanársegédje lett. Három év elteltével a kísérleti kórtan egyetemi magántanárává nevezték ki, és egy év sem kellett ahhoz, hogy tanszékvezető professzorként a kolozsvári egyetem általános kórtani és gyógyszeriantani intézetének élére állhasson (1873). Nyolc év sokoldalú, hallatlanul eredményes tudományos és közéleti működés után a budapesti egyetem orvosi karán kapott katedrát mint az általános kór- és gyógytan egyetemi tanára; majd az ő vezetése alatt kezdte meg működését az általa világhírnévre emelt budapesti Pasteur Intézet (1890).

Hôgyes – korát, és így az 1932-ben Nobel-díjjal jutalmazott Sir Ch. S. Sherringtont megelőzve – elsőként követte végig szisztematikusan egy szövevényes központi idegrendszeri automatizmus pályarendszerét; új jelenségnek írta le a forgatás késői tüneteként jelentkező „utó-nystagmust”. Külön említést érdemel, hogy Hôgyes kísérleteihez – a koponyán belüli beavatkozások biztos végrehajtása céljából – olyan állatrögzítő készüléket és hozzá sebészeti műszert is befogó állványt szerkesztett, amely az angol Horsley „agycélzó” (sztereotaxis) berendezése ösének tekinthető.

Csodálatra méltóan kitartó munka eredményeként 1888-ban, mindössze három évvel Pasteur világraszóló felfedezése után, a Magyar Tudományos Akadémia előtt mutatta be Pasteur módszerének tökéletesített változatát, a Hôgyes-féle hígításos eljárást. Ez az eljárás a legutóbbi időkig, a sejttenyészetben szaporított vírusvakcinák bevezetéséig, világszerte a legjobb oktatási eredményeket szolgáltatva. Hôgyesnek és az általa kidolgozott védőoltási eljárásnak köszönhető, hogy a veszettség szempontjából korábban listavezetőnek számító Magyarországot sikerült hosszú időre (1944-ig) a veszettségtől teljesen mentes régióvá tenni.

Hôgyes Endre munkája eredményéről 1889-ben német nyelvű monográfiát, valamint több német és francia nyelvű tanulmányt tett közzé. Kutatásainak és idegen nyelvű közleményeinek meg is lett az eredménye: az MTA, amelynek 1889. évi nagydíját is elnyerte, tagjai közé választotta.

Karasszon Dénes
Szent István Egyetem Állatorvostudományi Kar

Hôgyes Endre a Pasteur Intézet munkatársaival és betegeivel az Üllői úti klinika udvarán.
Ismeretlen felvétele, 1900 körül.
BTM Kiscelli Múzeum

Ajánlott irodalom: Alföldy Zoltán–Sós József: *Hôgyes Endre élete és munkássága*. Bp., 1962.; Karasszon Dénes: Hôgyes Endre 1847–1906. In *Historia Medica Hungarica. Tanulmányok és arcképek a magyar medicina múltjából*. Szerk. Antall József–Birtalan Gyôzô–Schultheisz Emil. Bp., 1988.

Izsó Miklós

(Disznóshorváti, 1831. szeptember 9.–Budapest, 1875. május 29.)

Izsó Miklós – Székely Bertalan (1835–1910)
festménye, MNM

Izsó Miklós 1840-től 1847-ig a sárospataki kollégium növendéke volt, és ifjan vett részt a szabadságharcban. A világosi fegyverletétel után bujdosott, majd 1851-ben Rimaszombatba került kőfaragósegédnek. Itt ismerte meg Ferenczy Istvánt, aki 1853-tól 1856-ig egyengette a fiatal szobrászegéd szakmai életét. Ferenczy ajánlólevelével 1856-ban Pestre került. A következő évben barátai, fiatal írók, művészek, zenészek támogatásával Bécsbe ment, ahol Meixner, később Gasser szobrászok műtermében dolgozott. 1859-től a müncheni Akadémián az antik szobrászatot tanulmányozta.

A magyar szobrászatban elsőként, 1860-tól kezdve gyakran nyúlt népi témához (*Furulyázó pásztor*). Még Münchenben mintázott műve, a *Búsuló Juhász* (1862) nagy feltűnést keltett. 1862-ben hazatérve elkészítette a kortárs közéleti személyiségek mellszobrait (Arany János, Egressy Béni, Megyeri Károly, 1863-ban Fáy András, Lisznyay Kálmán, 1864-ben Márton István, Almási Balogh Pál, 1870-ben Ghiczy Károly, Zrínyi Ilona és II. Rákóczi Ferenc). Ugyancsak 1866-ban készített tervet a Széchenyi-emlékszoborhoz.

1866–1871 között alkotta meg a debreceni Csokonai-szobrot, egyetlen saját tervezésű és felállításra is került emlékművét. 1868–1869 telén Olaszországban járt. 1870-től 1872-ig a budai Főreáltanoda, 1871-től a Mintarajztanoda tanára volt.

Legnevezetesebb munkáit, kis terrakotta táncoló népi figuráit (*Táncoló hajdúk-sorozat*) 1864–1870 között mintázta meg. Tüdőbaja fiatalon elragadta, utolsó műveit, a budapesti Petőfi-szobrot és a szegedi Dugonics-emlékművet Huszár Adolf fejezte be. A Magyar Nemzeti Galéria Izsó Miklós hetvenegy szobrát őrzi.

Aknai Katalin

MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: *Izsó Miklós levelei*. Válogatta, jegyzetelte és bevezette: Soós Gyula. Bp., 1958.; Szana Tamás: *Izsó Miklós élete és munkái*. Bp., 1897.; Weis Anna: *Izsó Miklós élete és művészete*. Bp., 1939.; Fülep Lajos: *Izsó Miklós. Művészettörténeti Értesítő*, 1953. 1–2.; Soós Gyula: *Izsó Miklós*. Bp., 1966.; Sturcz János: A magyar művész és a betyár. Adalékok Fülep Lajos Izsó-interpretációjához. In *Sub Minerva Nationis Praesidio. Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos 60. születésnapjára*. Bp., 1989.

Kármán Tódor

(Budapest, 1881. május 11.–Aachen, NSZK, 1963. május 7.)

Kármán Tódor, az elméleti aerodinamika és a gyakorlati repülés tudományának egyik legnagyobb alakja, középiskolai tanulmányait abban a gimnáziumban végezte, melyet apja alapított, a Mintagimnáziumban. Egyetemi tanulmányait a budapesti József Műegyetemen folytatta, 1902-ben itt szerzett gépészmérnöki oklevelet. Bánki Donát tanszékén lett tanársegéd, ezzel egyidejűleg a Ganz és Társa Vagonygyárban mérnök.

1906-ban elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia ösztöndíját, és Göttingenbe ment. Itt Ludwig Prandtl tanszékére került, ahol hat év alatt az áramlástan és a repülés elkötelezettje lett. Ekkor fedezte fel az akadály körül kialakuló áramlásban keletkező, leszakadó örvénysorokat, azaz kidolgozta a híres Kármán-féle örvénysor-elméletet.

1912-ben már az aacheni Műegyetem professzora volt. Az első világháborúban a Bécs melletti Fischamendben repülésfejlesztési kutatólaboratóriumot rendezett be, szélcsatornát épített. Rövid budapesti kultúrpolitikai szereplés után 1919-ben ismét Aachenbe ment, ahol 1930-ig dolgozott. Az itteni Kármán Intézet a repülés-tudomány világhírű centrumává fejlődött. Kármán foglalkozott a turbulenciaelmélettel, a rugalmasságtan közelítő módszereivel, az áramlások hasonlósági törvényeivel (a modellezés alapjaival), a légcsavarmeghajtás elméletével és az anyagok szilárdságtani viselkedésével.

D. Guggenheim adományából 1926-ban megszervezte a pasadenai aerodinamikai kísérleti laboratóriumot (1944 után ez lett a Jet Propulsion Laboratory). Ide tette át székhelyét azután, hogy megtörtént a hitleri hatalomátvétel Németországban. A California Institute of Technologyhoz látott a reaktív meghajtás (lökghajtás, torlósugarhajtás) elvének és a szuperszonikus repülésnek a megvalósításához. Már a harmincas évek végén megjelentek Kármán programjában a rakétakutatás kérdései: eleinte a nehezebb gépek start-rakétái, majd a nagyrakéták és a ballisztikus rakéták is. A modern aerodinamikát ugyanúgy nagyhatalmi eszközzé tette a második világháború során az Egyesült Államok számára, mint Einstein, Szilárd Leó, Fermi és a többi atomfizikus a magfizikát az atombomba megvalósításával.

Kármán Tódor érdeklődési köre kiterjedt az űrutatás megvalósításának különböző kérdéseire is. 1960-ra létrehozta az űrutatás céljaiban érdekelt kutatók nemzetközi fórumát, a Nemzetközi Asztronautikai Akadémiát. Kármán nevét a Hold túlsó oldalán és a Marson is egy-egy kráter őrzi. Számos egyetem, köztük a Budapesti Műszaki Egyetem tiszteletbeli doktora.

Füstöss László

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

Kármán Tódor – Ismeretlen felvétele, MNM

Ajánlott irodalom: *Collected Works of Dr. Theodore von Kármán.* [Dr. Kármán Tódor összegyűjtött művei]. Vol. I–IV. London, 1961.; Kármán Tódor–Lee Edson: *Örvények és repülők. (Kármán Tódor élete és munkássága).* Bp., 1994.

Kepes György

(Selyp, 1906. október 4.–Cambridge, USA, 2001. december 29.)

Kepes György – Fényes Tamás felvétele, 1978. MTT

Kepes György a budapesti Képzőművészeti Főiskolán Csók István tanítványa volt, de már 1928-tól az avantgárd felé fordul Kassák Lajos Munka-körében. 1930-ban állít ki először a KUT tagjaként. Ugyanezen évben Moholy-Nagy László Berlinbe hívja, ahol a film és a fotó iránt kezd érdeklődni. 1936-ban Moholy-Naggyal Londonba megy, majd 1937-ben Chicagóba, ahol az Új Bauhaus tanára, fény- és színkísérletekkel foglalkozik. 1945-től a Massachusetts Institute of Technology építészeti szakán tanít, és kinetikus munkákat készít. Murális megbízásai révén – melyek merész technikai újításairól nevezetesek, mint például milánói fényfala – kapcsolatba kerül a kor legnagyobb építészei közül Walter Gropiusszal, Alvar Aaltóval, Breuer Marcellal. 1967-ben megalapítja a Center for Advanced Visual Studies-t, amelynek igazgatója volt 1974-ig.

Művészi munkássága jellemezhető úgy, mint a művészet és a tudomány egyesítésére tett nagyszabású kísérlet, melynek – akárcsak Moholy-Nagnál – a fény áll a középpontjában. Sokat dolgozott fotógramokkal,

de fényképezőgéppel is kísérletezett. 1984-ben Polaroid Land kamerát kapott, mellyel nagyméretű, azonnal előhívható képeket lehetett készíteni. Reklámcélokra, illetve nemzetközi kiállítások számára tervezett hatalmas fényfalakat, melyek a luminokinetizmus műfajának úttörő példái.

A hagyományos festészetet is a festék anyaga, faktúrája és a fény összjátékaként fogta fel. Zománcképeket és színes üveglakokat egyaránt tervezett. Installációiban természeti folyamatokat (például a víz halmazállapot-változásait) kapcsolt össze a kinetizmus technológiájával. Életműve elméleti szintézisének tekinthető az a *Vision and Value* című, hét kötetből álló könyvsorozat, amelyben kora legjelentősebb művészeinek, természet- és társadalomtudósainak munkáit gyűjtötte össze.

Magyarországnak ajándékozott műveit az 1989-ben alapított Kepes György Vizuális Központ őrzi Egerben. Szellemi örökségét a Nemzetközi Kepes Társaság ápolja.

Beke László

MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Fontosabb, magyarul is megjelent írásai: *A látás nyelve*. Bp., 1979. (Language of Vision. Chicago, 1944.); *A világ új képe a művészetben és a tudományban*. Bp., 1979. (The New Landscape in Art and Science. Chicago, 1956.); A közösségi művészet felé. In *Tanulmányok a kortársi művészet és a modern világ együttműködésének lehetőségeiről*. Szerk. Bodri Ferenc. Bp., 1978.

Kittenberger Kálmán

(Léva, 1881. október 10.–Nagymaros, 1958. január 4.)

Kittenberger Kálmán szegény családban jött a világra. Elemi és középiskolai tanulmányait szülővárosában végezte. Természettrajztanára, Kriek Jenő segítségével tanult meg preparálni. Gyermekkorától szenvedélyesen járta a természetet, bogarakat, kisemlősöket és madarakat preparált. Léván tanítóképző iskolai oklevelet szerzett, majd Budapestre került.

A Magyar Nemzeti Múzeum fizetés nélküli segédpreparátoraként megismerkedett kora jelentős szakembereivel. Tanítóként került 1902 őszén a Brassói-havasok szomszédságában található kis csángó faluba, Tatrangra, ahol egy esztendő dolgozott. Itt kapta a hírt, hogy kísérőpreparátorként csatlakozhat a bácskai földbirtokos, Damaszkín Arzén Kelet-Afrikába induló expedíciójához. Kittenberger később egyedül folytatott természettudományi kutató- és gyűjtőmunkát a Magyar Nemzeti Múzeum számára. Szegényes szafarik keretében, 1903–1906 között bejárta a Kilimandzsáró, a Meru és a Nátron-tó vadban gazdag vidékét. 1906–1907-ben Abesszíniában – a mai Etiópia földjén – tett vadászexpedíciókat. Bejárta Danakil-földet, ahol ornitológiai megfigyeléseket végzett. *Madárvonulás a Danakil-földön* című írása 1907-ben az *Aquila* hasábjain jelent meg.

1908–1912 között a Viktória-tó keleti partvidékén gyűjtött és vadászott. Ezt követően Uganda keleti vidékén nagyon mostoha körülmények között dolgozott. Az első világháború kitörésekor a brit hatóságok letartóztatták. Négy esztendő töltött Indiában, az angolok hadifogolytáboráiban. Hazatérését követően a Nemzeti Múzeum nem tudott számára szakmai állást biztosítani, így 1920 őszétől a *Nimród* vadászújság szerkesztőjeként dolgozhatott. Értékes ornitológiai cikkeket tett közzé a kócsagok védelméről, a Fehér-tó madárvilágáról, a pászormadarokról és a fakókeselyűről.

Több mint 60 000 példányt tartalmazó, fajokban gazdag zoológiai gyűjteményt juttatott haza, a Nemzeti Múzeum Állattárába. A gyűjtemény mintegy 300, a tudomány számára új állatfajt tartalmazott. Kittenberger iszonyatos árat fizetett ezért az eredményért: rettenetes trópusi betegségeket szedett össze: maláriát, vérhast, feketevízlázat. Túlélt oroszlantámadást, maszáj lándzsa okozta koponyasérülést. Útirajzai, fényképfelvételei forrásértékűek Kelet-Afrika állat- és növényvilágát illetően, de földrajzi, néprajzi megfigyelései is számottevően gyarapították ismereteinket a térség tájairól és lakóiról. A Nemzeti Múzeumban őrzött Kittenberger-gyűjtemény jelentékeny része 1956-ban tűzvész martalékává vált.

Tudományos szempontból jelentősek az *Aquila* hasábjain megjelent angol nyelvű ornitológiai tanulmányai. Utolsó afrikai útján készített mozgófilmjét a Nemzeti Filmarchívum őrzi. A tudós természetkutató, ismeretterjesztő szakíró emlékét Nagymaroson mellszobor örökíti meg. Veszprémben az állatkert vette fel nevét. Örökbecsű életműve a magyar Afrika-kutatás legismertebb értékei közé tartozik.

Kubassek János
Magyar Földrajzi Múzeum

Könyvei és ajánlott irodalom: *Vadász- és gyűjtőúton Kelet-Afrikában.* Bp., 1927.; *A megváltozott Afrika.* Bp., 1930.; *A Kilimandzsárótól Nagymarosig.* Bp., 1956.; *Vadászskalandok Afrikában.* Bp., 1957.; *Kelet-Afrika vadonjaiban.* Bp., 1976.; Fekete István: *Kittenberger Kálmán élete.* Bp., 1962.

Kittenberger Kálmán – archív felvétel

II. Lajos magyar király

(Buda, 1506. július 2.–Mohács, 1526. augusztus 29.)

II. Lajos – Ismeretlen művész olajfestménye,
16. század első fele, MNM

Jagelló II. Ulászló magyar király és Candale-i Anna (Anne de Foix) francia hercegnő gyermeke volt. Apja 1508-ban magyar, 1509-ben pedig cseh királlyá koronáztatta. Az erdélyi szász humanista, Piso Jakab, illetve a cseh történétíró, Dubravius János gondos nevelésben részesítették az ifjút. A lovagi tornák, az udvari élet világába unokatestvére, Brandenburgi György vezette be őt.

II. Ulászló arra törekedett, hogy fia kedvező külpolitikai körülmények között uralkodjon, ezért 1515-ben Miksa német-római császárral kettős házassági szerződést kötött. Ennek alapján lett leánya, Anna Habsburg Ferdinánd neje, míg Lajos Habsburg Máriát vette nőül.

1516. március 13-án elhunyt II. Ulászló. A tízéves Lajos nem volt könnyű helyzetben, hiszen az országot a főúri ligák vetélkedése, illetve a köznemesség és a főurak közötti rendi ellentét jellemezte. Szulejmán szultán pedig 1521 nyarán elfoglalta a kulcsfontosságú Nándorfehérvárt (Belgrád), így nyitva állt az út az ország belseje felé. Ráadásul az udvar krónikus pénziánnal küzdött.

Lajos jegyesét, Habsburg Máriát 1521. december 11-én koronázták királynévá (az esküvőre 1522. január 13-án került sor). Lajos a királynéi koronázás alkalmá-

val tette le a koronázási esküt. A házasság új korszakot hozott: az ifjú uralkodópár arra törekedett, hogy a királyi hatalmat megerősítse. Csehországban az országot eddig irányító főurak helyére megbízható embereket állítottak. Mária és Lajos idehaza is a csehországihoz hasonló fordulatot akart végrehajtani. Az 1525. évi hatvani országgyűlésen Báthori nádort leváltották és helyére a köznemesség vezérét, Werbőczy Istvánt választották.

Werbőczy nem bizonyult jó nádornak. 1526 áprilisában az országgyűlés helyére ismét Báthorit ültette. Az uralkodó viszont elérte célját, ugyanis az országgyűléstől teljhatalmat kapott. Ám ekkor már a török támadás elhárítása volt a legfontosabb feladat. 1523-tól a védelem megszervezését Tomori Pál kalocsai érsekre bízták. 1526-ban Nagy Szulejmán ismét megindult Magyarország ellen. Az országban a mozgósítás lassan haladt. Szapolyai János erdélyi vajda az ellentmondó parancsok miatt csak későn indult el Erdélyből. A cseh gyalogosok, valamint a horvát haderő sem tudott egyesülni a királyi sereggel.

Mohácsnál így 1526. augusztus 29-én Tomori Pál vezetésével csupán az ország haderejének egy része szállt szembe a túlerőben lévő török haddal, amely két óra alatt legyőzte a 24 ezer fős magyar sereget. A csatában odaveszett a magyar sereg nagy része (köztük számos főúr és főpap). Az ütközet után a menekülő király a Csele patakba fulladt. Később olyan álhírek kaptak szárnyra, hogy Lajost megölték. Az elhunyt uralkodó földi maradványait 1526. november 10-én Székesfehérvárott helyezték örök nyugalomra.

Draskóczy István

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Ajánlott irodalom: Kosáry Domokos: *A magyar külpolitika Mohács előtt.* Bp., 1976.; Kubinyi András: *A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt.* In *Mohács tanulmányok.* Szerk. Rúzsás Lajos–Szakály Ferenc. Bp., 1986.; *Krzysztof Sztydlowiecki kancellár naplója 1523-ból.* S. a. r. Zombori István. Ford. Boronkainé Bellus Ibolya. Bp., 2004.

Lippay János

(Pozsony, 1606. november 1.–Trencsén, 1666. június 21.)

A Pozsonyban született Lippay János zombori eredetű családja a 17. század első felében vált nobilessé. Családjában négy fiú nevelkedett. Legidősebb bátyjuk, Lippay György (1600–1666) esztergomi érsek alapította a nagyszombati egyetem jogi fakultását, és az ő nevéhez fűződik a 16. század második felében létesített pozsonyi érseki kert továbbfejlesztése és taxonómiai, építészeti átalakítása.

A kert európai hírnevének megteremtéséhez kapcsolódik Lippay János életműve is. Lippay pozsonyi, majd bécsi iskolákban tanult.

1624-ben belépett a jezsuita rendbe, teológiai és nyelvi stúdiumokat folytatott. Nemsokára a grazi és a bécsi egyetemen keleti nyelveket tanított. 1643-ban tért vissza Magyarországra. Sűrűn változott rendi feladata: kollégiumvezető, rendházfőnök, perjel. Bátyja, György közbenjárására Pozsonyba került az érseki udvarba, ezután a kert és a kertészet töltötte ki életét. A kertészet gyakorlati és elméleti kérdéseivel egyaránt foglalkozott. Nyelvtudását és irodalmi tájékozottságát jól kamatoztatta munkásságában. Ismerte a keleti és a görög-latin gazdasági írók műveit, s korának botanikai (Alberti, Crescenci, Ferrari, Laurenberg és Peschel) és általában az asztrológia irodalmát is.

Művei (közülük csak kettő ismert: *Calendarium, Posoni kert*) vitathatatlanul Szikszai Fabriczius Balázs (*Nomenclatura*), Melius Juhász Péter (*Herbarium*) és Apáczai Csere János (*Magyar Encyclopaedia*) szintjére emelték. A *Calendarium* 1661-ben, majd további öt alkalommal jelent meg, irányt adva a gazdáknak az évi tennivalókról.

Széles körű ismereteit háromkötetes főművében, a *Posoni kert*ben (1664–1667) foglalta össze. Az első könyv, a *Virágos kert* mintegy másfél száz, a második, a *Konyhakert* száznál alig kevesebb, a harmadik, a *Gyümölcsös kert* pedig mintegy százhusz faj s fajta ismertetését, ökológiai, botanikai, növényvédelmi és táplálkozási ismereteit tartalmazta. Csak sajnálható, hogy a *De insitionibus et seminatione* (1663), a *Hortenses praeceptiones et deliciae* (1664), valamint a *De fructibus diversissimis producendis* (1666) nem került elő, és az „olaszfákról” írandó könyvére nem kapott időt a Sorstól. Munkái abban a „természettudományos arany évtizedben” születtek, amikor Bayer János, Bethlen János, Szilárdi János, Gyöngyösi István, sőt Czabán Izsák könyvei is megjelentek. Tarnóc ezt írta róla: „A magyar kertészet nagy reménysége és biztositéka Lippay János és munkái, mert szépirói színvonalon egy tudományt adott – magyarul magyar népének.”

Surányi Dezső

FVM Ceglédi Gyümölcsstermesztési, Kutató-Fejlesztő Intézet

Ajánlott irodalom: Lippay János: *Posoni kert*. Faksimile kiadás. Utószó: Somos András. Bp., 1966.; Geday Gusztáv: Nagy elődök – Lippay János. *Kertgazdaság*, 1981. 5.; Wellmann Imre: A magyar mezőgazdasági szakirodalom úttörője. In *Lippay Tudományos Ülésszak*. Bp., 1982.; P. Erményi Magdolna: Lippay János. In *Magyar agrártörténeti életrajzok*. 2. köt. Szerk. Fűr Lajos és Pintér János. Bp., 1988.; Surányi Dezső: Az agroökológiai szemlélet Lippay Calendáriumában. In *Táj és történelem*. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp., 2003.

Ismeretlen művész: Pozsony, Lippay kert. Rézmetszet, 17. század. MNM

Marczali Henrik

(Marcali, 1856. április 3.–Budapest, 1940. július 23.)

Marczali Henrik – Ismeretlen felvétele, MNM

Marczali (1875-ig Morgenstern) Henrik annak az 1870-es években feltűnt ifjú magyarországi történész-nemzedéknek egyik legnagyobb formátumú egyénisége volt, amely már a hazai és a külföldi egyetemeken szerezte meg elméleti és módszertani képzettségét. A dualizmus korának talán legsokoldalúbb, minden történelmi korszakkal forrásszinten foglalkozó, a magyar és az egyetemes történetet egységében tekintő és ábrázoló, szintéziseket alkotó történétírója volt.

Marczali a budapesti egyetemen 1873-ban szerzett történelem–földrajz szakos diplomát. 1878-ban ugyanott védte meg bölcsészdoktori értekezését. 1875–1877-ben a berlini, a párizsi, a londoni és az oxfordi egyetemen folytatott tanulmányokat. Külföldi tanulmányútjáról hazatérve, 1878-tól a budapesti gyakorló gimnázium helyettes, majd 1880-tól rendes tanárként tevékenykedett. Egyidejűleg, 1878-ban magántanári kinevezést nyert a budapesti egyetemre mint az egyetemes történelem helyettes tanára, ahol azonnal hasznosítani igyekezett a külföldről hozott módszertani elveket és gyakorlati tapasztalatokat (például a szeminárium bevezetése). 1886-tól az egyetem történelmi szeminárium vezető, 1895-től a magyar

történelem ny. r. tanára, 1912-től pedig a történelmi szeminárium igazgatója lett. A proletárdiktatúra idején, 1919-ben kinevezték a ténylegesen nem működő levéltári tanács elnökévé, emiatt 1919 őszén szabadságolták, azután 1924-ben végkielégítéssel nyugdíjazták. Az MTA 1893-ban levelező tagjai közé választotta.

Marczali sokoldalú, hatalmas életműve lényegében az 1870-es évek végétől a századfordulóiig tartó időszakban született meg. Érdeklődése átfogta a magyar és európai történelem egészét. Munkássága alapvető volt a magyarországi forráskiadásban. Kidolgozta a hazai forráskiadás elméleti és módszertani alapjait. Megjelentette a magyar történelem Árpád-kori kútfojt.

Legjelentősebb műve a *Magyarország története II. József korában* című, ma is jól használható háromkötetes szintézise. Monográfiában dolgozta fel az 1790–1791. évi országgyűlés történetét. Több nagyobb fejezetet, fejezetrészt írt a millenniumi magyar történelem számára (Árpád-kor, 18. század). Alaptanulmányokat tett közzé a Botond-mondáról, az Aranybulláról és Anonymus *Gesta Hungarorum*áról. Számos összefoglaló munkát és cikket adott közre az újkori Európa történetéről (a reformációtól 1830-ig). Rendkívül sokoldalú és korának történetiszemléletére jelentős hatás gyakorló történétírói munkássága és egyetemi tanári működése mellett hatalmas méretű közirói tevékenységet is kifejtett a korabeli magyar sajtóban. A hazai történészképzés megreformálásában, a következő nagy történészgeneráció képzésében és kinevelésében elévülhetetlen érdemei voltak.

Soós István

MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Tóth Zoltán: *Marczali Henrik levelező tag emlékezete*. Bp., 1947.; Gunst Péter: *Marczali Henrik*. Bp., 1983. (Történetírók Tára); Gunst Péter: *Marczali Henrik történétírói pályakezdése*. In *Századok*, 1987.; Marczali Henrik: *Emlékeim*. Bp., 2000.

Medgyessy Ferenc

(Debrecen, 1851. január 10.–Budapest, 1958. július 20.)

Medgyessy Ferenc műtermében, 1940.
Inkey Tibor felvétele. BTM Kiscelli Múzeum

Medgyessy Ferenc debreceni középiskolai tanulmányai után a pesti orvostudományi egyetemet végezte el. 1905 és 1907 között a párizsi Julian Akadémiára járt Jean-Paul Laurens-hez. Korai művei közt jelentős a *Menekülők* (1909), a *Pihenő lány* (1911) és a *Kövér gondolkodó* (1911) című szobra. 1912-ben a Művészház kiállításán *Táncolók* című művével díjat nyert. Tagja volt a Szinyei-Társaságnak, valamint a KUT-nak. A debreceni Déri Múzeum előtt lévő, 1930-ban alkotott négy allegorikus szobrára (*Művészet, Tudomány, Régészet, Néprajz*) az 1937-es párizsi világkiállítás nagydíját (Grand Prix) kapta.

Jelentős műveket alkotott az 1940–1950-es években is, köztük a Pénzüntezeti Központ *Szüreti menet* című domborművét (1940), a *Gellért-kutat* (1942), a *Fészülködő* (1942), valamint a *Táncosnő* (1954) című szobrokat. Rajzai számottevőek, és szoros kapcsolatban vannak elkészült szobraival. Tömbszerű, tömör, statikus művei hatással voltak az ifjabb szobrásznemzedékre is.

Papp Gábor György
MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

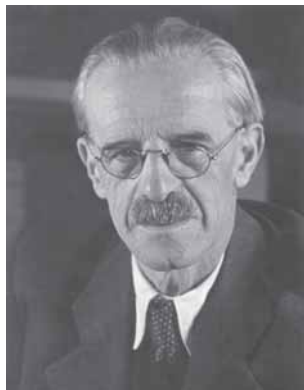
Ajánlott irodalom: Sz. Kürti Katalin: *Medgyessy Ferenc*. Bp., 1983.; *Medgyessy Ferenc 1881–1958 emlékezete. Centenárius tudományos emlékülés*. Szerk. Sz. Kürti Katalin. Debrecen, 1981.; László Gyula: *Medgyessy Ferenc*. Bp., 1956.

Pattantyús-Ábrahám Géza

(Selmecbánya, 1885. december 11. –Budapest, 1956. szeptember 29.)

Pattantyús-Ábrahám Imre

(Illava, 1891. augusztus 26. –Budapest, 1956. január 30.)

Pattantyús-Ábrahám Géza –
archív felvétel

A Magyar Vagon- és Gépgyár
csarnoka. Archív felvétel

A két Pattantyús-Ábrahám testvér tudós műszaki alkotó volt. Apjuk, Pattantyús-Ábrahám Márton bánya-, majd börtönorvosként tevékenykedett. Anyjuk, Pöschl Ilona a híres selmecbányai professzor, Pöschl Ede leánya volt. Házasságukból öt gyermek született, Géza, Márton, Endre, Imre és Erzsébet. Kitűnő minősítéssel lett Gézából gépész-, Imréről pedig kohómérnök.

PATTANTYÚS-ÁBRAHÁM GÉZÁRA nagy hatással volt a Ganz-ösztöndíjjal Németországban, Angliában, az Egyesült Államokban és Kanadában tett tanulmányútja, illetve anyja öccsének, Pöschl Imrének, az Elektrotechnika Tanszék professzorának a példája. Doktori disszertációját a villamos hengerjáratok dinamikai viszonyairól írta. Magánmérnöki munkája során a villamos energia elosztásával és a villamos üzemű felvonók és emelőgépek tervezésével foglalkozott. Az egyes gépek szerkezetén, üzemén és gazdasági jellemzőin túl már fiatalon megismerkedett a gépek nagy családjával. Ebből születtek meg szak- és tankönyvei az emelőgépekről, az áramlástan gépekről és a gépek üzemtanáról. 1928-tól főszerkesztője lett a *Technika* című tudományos folyóiratnak. A harmincas évek termése: hat egyetemi jegyzet és számos tanulmány a mérnökképzésről és -nevelésről. Az évtized végén jelent meg a *Gépészeti Zsebkönyv* című munkája, amely a gépek szerkezeti felépítésén kívül a bennük lezajló energiaátalakítási folyamatok megértésére és a gazdaságosságuk vizsgálatára törekedett. A Műegyetemi Zenekar és a Műegyetemi Sportrepülő Egyesület elnöke volt, amelyek szervezésben, irányításban, sőt a zenekarban kiváló zongoristaként is aktívan közreműködött. Nevét viseli a gépész- és villamosmérnökök 11 kötetes kézikönyv-sorozata, a „Pattantyús”, amely egyedülálló a nemzetközi műszaki könyvkiadásban.

PATTANTYÚS-ÁBRAHÁM IMRE oktatómunkáját Kassán, majd Sopronban kezdte. Amikor a soproni főiskola 1934-ben egyetemi karként beolvadt a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetembe, akkor megvált a főiskolától, és elvállalta a Rimamurány-Salgótarján Vasmű gazdasági igazgatói állását. 1941-től a győri

Magyar Vagon- és Gépgyár igazgatója, 1948-tól vezérigazgatója lett. A háború végén halogatta a gyár Nyugatra telepítését, majd a lerombolt gyár újjáépítésére fordította energiáját. 1951-ben elvállalta a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Általános Géptan Tanszék vezetését. Ragyogó előadásokat tartott és értékes tankönyveket írt. 1954-ben gyilkos kór támadta meg. Emlékét őrzi Déry Tibor: *Hazáról, emberekről* című kötete is.

Sváb János

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

Ajánlott irodalom: Terplán Zénó: *Pattantyús-Ábrahám Géza*. Bp., 1984; *Pattantyús-Ábrahám Géza. 1885–1956. Emlékkönyv születésének 100. évfordulójára*. Szerk. Terplán Zénó. Bp., 1985; *Pattantyús-Ábrahám Imre. 1891–1956. Emlékkönyv születésének 100. évfordulójára*. Szerk. Terplán Zénó. Miskolc, 1991.

Prielle Kornélia

(Máramarossziget, 1826. június 1.–Budapest, 1906. február 25.)

Az apai ágon francia őstől származó Prielle Kornélia Szatmáron tizenöt évesen lépett először színpadra 1841-ben. A negyvenes évek elején vándorszínészként járta Erdély városait, képzéséről – színiiskola híján – Déryné gondoskodott. 1844-ben figyelt fel rá Szigligeti Ede. A fiatal színésznő egy évadot Pesten töltött, ahol az induló Nemzeti Színházban Szigligeti *Zsidó* című népszínművében debütált. A szerződés letelte után Debrecenben játszott. Az egyik előadás alkalmával megismerkedett Petőfi Sándorral, aki megkérte a kezét. Hirtelen támadt szerelmükből végül nem lett házasság. Különböző vidéki társulatoknál eltöltött évek után, 1847-ben összeházasodott egy kezdő színésszel, Szerdahelyi Kálmánnal. Férje beállt az 1848–1849-es magyar szabadságharc katonái közé. Házasságuk megromlott. A válást követően Hidassy Elek huszárkapitányhoz ment férjhez. Prielle Kornélia a forradalom és szabadságharc híveként Világos után házában több bujdosónak nyújtott menedéket.

Prielle Kornélia – Barabás Miklós (1810–1898) litográfiaja, BTM Kiscelli Múzeum

1852-ben elhagyta második férjét, és újra vidéken játszott. Miskolcon Latabár Endre társulatának volt a tagja, de a romantikus darabok leányalakjainak megformálásánál többre vágyott. Állást ajánlottak neki a Nemzeti Színházban, de nem fogadta el, mert megtudta, hogy Egressy Gábortól venné el a helyet. 1859 áprilisában végül mégis leszerződött a Nemzeti Színházhoz, amelynek haláláig megbecsült, ünneplést méltó művésze maradt. Közel háromszáz szerepben játszott. Felejthetetlen alakítást nyújtott többek között a *Bánk bán* Melindájaként, a *Lear király* Cordéliájaként, valamint Csiky Gergely *A proletárok* című színművében. Prielle Nemzeti Színház-beli diadalútja összekapcsolódott a magyar színpadra akkortájt bevonuló könnyed, francia vigjátékokkal, és egyúttal a stílus hazai mestereivel, Szigligeti Edével és Csiky Gergellyel. A színésznő a Nemzeti Színházban ismét közel került Szerdahelyi Kálmánhoz, akihez újra feleségül ment. A magyar színjátszás első nagy párosaként valamennyi alakításukkal elsöprő sikert arattak.

Szigligetit az igazgatói székben Paulay Ede követte, akinek tanácsára Prielle már az idősebb dámák megformálásában jeleskedett. Csiky neki írta *A nagymama* címszerepét. 1881-ben páratlan megtiszteltetés érte: ő lett az első színész, akinek a Nemzeti Színház „életfogytiglanig tartó szerződést”, azaz örökös tagságot ajánlott fel. Már életében kultikus tisztelet övezte. A kor nagy kritikus, Rakodczay Pál 1891-ben könyvet írt róla. Hatvanéves színházi tagságát országszerte megünnepelték. Prielle Kornélia színészi működése kapocs a magyar színészet kezdetei és a modern színjátszás között. A 20. század elejének kezdő színészei még láthatták a „legfinomabb magyar szalonszínésznőt” a színpadon.

Korbély Dóra
Eötvös Loránd Tudományegyetem

Ajánlott irodalom: Rakodczay Pál: *Prielle Kornélia élete és művészete*. Bp., 1891, 1921.; Mályuszné Császár Edit: *Egy színészházaspár élete*. Bp., 1956.; Czenner Mihály: *Prielle Kornélia – adattár*. Bp., 1957.; *Magyar színházművészeti lexikon*. Főszerk. Székely György. Bp., 1994.

Rerrich Béla

(Budapest, 1881. július 25.–Budapest, 1932. február 23.)

Rerrich Béla – Bacsa András (1870–1933)
festménye, 1913. Corvinus Egyetem

Rerrich Béla két művészeti ágban alkotott kiemelkedőt: az építészetben és a kertművészetben. Művészi hajlama először a festészet felé vonzotta, 1898-ban a nagybányai festőiskolában Hollósy Simon növendéke, majd a budapesti Műegyetem elvégzése után Pecz Samu tanársegédje lett. 1905 és 1909 között Angliában, Franciaországban és Németországban a kor legkiemelkedőbb kerttervezőitől (Th. Mawson, E. André, W. Lange) tanult kertművészetet, de figyelme kiterjedt a várostervezés és a szociális lakásépítés kérdéseire is. 1908-ban a budapesti Kertészeti Tanintézet kerttervezés-tanárává nevezték ki; 1918–1923 között a Tanintézet ambiciózus igazgatója, majd tervezői elfoglaltságai ellenére is haláláig tanára volt.

Hazánkban az elsők között tette magáévá az Arts and Crafts, valamint a Jugendstil kertművészetének építészeti beállítottságát, geometrikus formavilágát, és emelt szót a historizmus szerinte művésziellen „tájkertjei” ellen. Tanintézetbeli működése és egyéb előadásai, cikkei révén nagymértékben hozzájárult a hazai kertépítészet 1910 körüli stílusváltásához, amelynek révén a

szecesszió a magyarországi kertművészetben is teret nyert. Rerrich a kertek esztétikai szempontjain túl azok szociális és egészségügyi jelentőségével is intenzíven foglalkozott. Az Országos Magyar Kertészeti Egyesület Kertművészeti Szakosztályának elnökeként és a „Virágos Budapest – Virágos Magyarország” mozgalom egyik alapítójaként fontos közéleti tevékenységet fejtett ki.

Tervei és cikkei a téralkotó művészet szinte minden ágát felölelik: családi házak, villák, bérházak, iskolák, gazdasági épületek létrehozása mellett a városrendezés, a műemlékvédelem és a munkáskertek kérdései, valamint villakertek, közparkok, temetők, kertvárosok, sportlétesítmények, játszóterek, de enteriőrök és kerti bútorok tervezése is foglalkoztatták.

Épületeit kiegyensúlyozottság, nagyvonalú, ugyanakkor praktikus és kellemes térformálás, valamint finom részletkidolgozó fantázia jellemzi. Stílusában sajátosan keveredik a historizáló formavilág (például neobarokk) az Arts and Crafts mozgalom szemléletével és bizonyos formai sajátosságaival, valamint az északnémet és a skandináv építészeti hatásokkal. Mindezek a legmagasabb szinten ötvöződnek fő művében, a szegedi Dóm tér együttesében (1929–1930).

Rerrich Bélát 1931-ben a Brit Építészek Királyi Társasága (RIBA) tiszteletbeli levelező tagjává választotta. Néhány hónappal később, 51 éves korában, munkássága kiteljesedése idején hirtelen betegség vetett véget életének. Sokoldalú életműve ma is feltárára vár.

Alföldy Gábor
Műemlékek Állami Gondnoksága

Ajánlott irodalom: Rerrich Béla: *Meister der Baukunst*. Genf, 1930.; Régi-Rerrich Béla: *A szegedi templom-tér*. Bp., 1932.; Jámbor Imre: A mértani kert Magyarországon és Rerrich Béla működése. *Tájépítészet*, 2002. III. évf. 2.

Rimay János

[?] 1569/1573 [?]-Divény, 1631. december 9/11. [?]

A késő reneszánsz korszak kimagasló költőegénisége, aki a Balassi Bálint utáni magyar irodalomban új, a Balassitól különböző, cizelláltabb formanyelvet alakított ki. A rimelés terén Kosztolányi Dezsőig alig akadt hozzá fogható tehetség.

Apja, Rimay Gergely a Balassiak familiárisaként vette feleségül a jómódú nógrádi nemeslányt, Madách Krisztinát. Ennek a családnak kései leszármazottja volt Madách Imre. Rimay János már gyermekkorában lelkesedett Balassi Bálint költészetéért, egyszersmind elmélyült humanista tanulmányokat folytatott. Kissé nyakatekert fogalmazásmódját sokan kedvelték, stílusában az irodalomtudomány a magyar manierizmus magas szintű megnyilatkozását látja. Írói képességei révén komoly diplomáciai karriert futott be. Igazi udvari emberként az ország legelőkelőbb urainak, kiváló politikusoknak állt a szolgálatában. Ecsedi Báthory István titkáráként ismerte meg a szellemi és politikai elit színe-javát. A Bocskai-felkelés idején a fejedelem titkos tanácsosa lett, majd a békeidőszak meghatározó politikusa, Illésházy István mellé szegődött. Követként kétszer is járt az Oszmán Birodalomban. Élete alkonyán sorozatos megpróbáltatások érték: elvesztette fiát, súlyos betegség gyötörte, és egy rablótámadás során könyvtára is elpusztult. Alsósztrigovai magányából még ekkor is sűrűn levelezett barátaival, és a Rákóczi György körül csoportosuló értelmiségi kör megbecsült tagja lett.

Balassi Bálint líráját nemcsak szerette, mint sokan, de értette is, amivel kevesen büszkélkedhettek. Ő volt mesterének egyetlen igazi tanítványa. Ifjúkori szerelmi költeményeit Balassi modorában, de emelkedettebb, humanista szellemben írta. A reneszánsz költői konvencióknak megfelelően ciklusokba rendezte költeményeit. Ifjúkori versgyűjteményének kézírata a Tiszába veszett. Korai költészetéből kimagaslik az az eposzi és lírai elemeket vegyítő gyászkoltemény-ciklus – az *Epicédium* –, amelyben megemlékezett Balassi Bálint és testvére, Balassi Ferenc hősi haláláról. A mű hatással volt a *Szigeti veszedelmet* író Zrínyi Miklósról. Rimay később sajtó alá rendezte Balassi verseit. Sajnos ennek a kiadványnak csupán az előszava maradt fenn. A humanista Justus Lipsius újszoikus filozófiája hatja át Rimay vallásos, gondolati és politikai költészetét. Legjobb versei (*Ez világ, mint egy kert; Az idő ósága* stb.) a sorsnak kiszolgáltatott ember megrendülésének állapotrajzai. Balassi Bálint istenes énekeit és saját verseit egy közös verseskönyvbe gyűjtötte. Az *Istenes énekek* című kötet a 17–18. század egyik legnépszerűbb olvasmánya volt. A tágabb közösség, a „magyar nép” nevében megszólaló híres sztoikus panaszverse (*Óh szegény megromlott...*) közvetlen hatással volt a *Himnuszra* – noha Kölcsey még Balassit tartotta a költemény szerzőjének.

Balassi Bálint és Rimay János
Istenes énekei. Lőcse, 1693.

Ács Pál
MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Ferenczi Zoltán: *Rimay János*. Bp., 1911.; *Rimay János írásai*. Szerk. Ács Pál. Bp., 1992.; Ács Pál: „Az idő ósága”. *Történetiség és történetiszemlélet a régi magyar irodalomban*. Bp., 2001.; Kovács Gábor: Idő és metafora Rimay János „Az idő ósága...” kezdetű költeményében. *Huszonegy*, 2001. 2/1.

Staud Géza

(Mocsonok, 1906. április 17.–Budapest, 1988. április 4.)

Staud Géza – archív felvétel

Staud Géza egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar–francia szakán mint Eöt-vös-kollégista végezte 1924–1928 között. 1926-ban ösztöndíjjal Párizsban, a Sorbonne-on tanult. 1929-ben szerzett magyar–francia, utóbb biológia szakos tanári diplomát. Hevesi Sándor rendezői tanfolyamán kapott oklevelet 1930-ban. Tanulmányai során hatalmas drámatörténeti tudást sajátított el, megismerkedett a színházi rendezés, a scenika és a művészettörténet fontosabb kérdéseivel, problémáival. 1931-ben megjelent doktori disszertációja *Az orientalizmus a magyar romantikában* címmel. Középiskolai tanárként dolgozott 1931–1945 között, 1936-ban Hont Ferencsel szerkesztette a *Színpad* című folyóiratot. Dramaturgia volt a Pütkösti Andor vezette Madách Színháznak 1941–1944-ben, és színikritikákat írt napilapokba. 1945 és 1948 között a Magyar Színészek Szabad Szakszervezetének főtáka, a *Színház* című hetilap szerkesztője volt. 1946-tól 1950-ig a dramaturgia tanára a Színház és Filmművészeti Főiskolán. 1954-től egészen 1972-ben történt nyugdíjazásáig az Országos Színház-

történeti Múzeum, illetve a Színháztudományi Intézet tudományos főmunkatársaként dolgozott. 1957-től a Gondolat Könyvkiadó színházi szerkesztője, 1972-től haláláig az Operaház emléktárának és emlékgyűjteményének felügyelője volt. 1965-ben az irodalomtudomány kandidátusa, majd 1981-ben doktora lett.

Rendkívül gazdag szakirodalmi tevékenysége mellett számos színházi kritikája és aktuális színházi vonatkozású cikke jelent meg folyóiratokban és napilapokban. *Pestről Budára* című önéletrajzi ihletű regénye az egyetlen szépirodalmi műve. Sajtó alá rendezte Fáy András színházi tanulmányait, Madách Imre, Déryné leveleit, Kelemen László naplóját, Bernard Shaw és Hevesi Sándor levelezését, Hevesi Sándor dramaturgiai tanulmányait és a Bajor Gizihez írott levelek gyűjteményét.

Staud Géza az irodalomtudomány és a színháztörténet jelentős alakja. Színháztörténeti kutatásai jelentősen hozzájárultak a magyar színjátszás múltjának feltáráshoz, nagyszabású forrástanulmányokat végzett, megkezdte a 18. századi magyarországi jezsuita iskolai színjátékok feltárást. Bibliográfiai tevékenységének legjelentősebb munkája *A magyar színháztörténet forrásai* című, háromkötetes műve. Szakirodalmi munkásságát széles körű anyagismeret és a filológiai szenvedély jellemzi.

Horváth Zsuzsanna
Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Ajánlott irodalom: Kerényi Ferenc: Staud Géza halálára. *Film, Színház, Muzsika*, 1988. április 16.; Cenner Mihály: Arcképvázlat Staud Gézáról. *Magyar Nemzet*, 1988. május 2.; Székely György: Staud Géza. *Irodalomtörténet*, 1989. 3.; Cenner Mihály: Staud Géza. In *Új magyar irodalmi lexikon*. Főszerk. Péter László. Bp., 1994.; Staud Géza. In *Magyar színházművészeti lexikon*. Főszerk. Székely György. Bp., 1994.; Staud Géza. In *Új magyar életrajzi lexikon*. Főszerk. Markó László. Bp., 2005.

Stróbl Alajos

(Liptóútvár, 1856. június 21.–Budapest, 1926. december 13.)

Stróbl Alajos a 19–20. század fordulója magyar szobrászatának egyik legjelentősebb mestere volt. 1876 és 1880 között Bécsben tanult, és már egész fiatalon feltűnt *Perseus* (1882) című szobrával. Alapos szobrászati képzésben részesült, és a technika biztos elsajátítása révén könnyedén túljutott az eklektikus és szecessziós korszakokon. A későbbiekben szobrászatát leginkább az érzékeny realiztikus mintázás jellemezte.

Az újonnan épült Operaház díszítésére kiírt pályázat nyerteseként az épületre két homlokzati szobrot (Cherubini és Spontini)

készített, és a bejáratánál Erkel Ferenc, Liszt Ferenc ülőszobrait is ő mintázta. Ettől kezdve a kor legfoglalkoztatottabb emlékműszobrásza lett. Stróbl keze alól került ki többek között Arany János emlékszobra a Magyar Nemzeti Múzeum kertjében (1893), és 1904-ben ugyancsak ő mintázta a budai Várban felállított Mátyás-kutat, valamint 1906-ban a Halászbástyán levő Szent István lovas szobrot. 1906-ban állították fel az Erzsébet téren a Rókus Kórház Semmelweis-emlékművét, és ő készítette el Gerster Kálmánnal közösen a Kossuth-mauzóleum szobordíszzeit (Kerepesi temető, 1909), illetve az Erzsébet-emlékművet. Budapest közterein áll többek között Jókai Mór szobra (1921), Olvasó lányok (1921), Károlyi Sándor-emlékműve, Eötvös József, Arany János mellszobra. Nagykörösön látható Arany Jánost ábrázoló szobra (1910), Szegeden Széchenyi-emlékműve (1914). Az angliai Stanstedben álló hadiemléket eredetileg Lotz Károly apoteózisaként mintázta meg.

Stróbl Alajos jellegzetesen 19. századi, eklektikus emlékműstílusban fogant művei mellett számos impresszionisztikus, friss formázású portrét készített (*Fiatalkori önportré*, 1878; *Fiatal nő*, 1916–1918; *Szinyei Merse Pál*, 1918–1919). Számos külföldi és magyar kitüntetést kapott. Egyik fő művét, az *Anyánk* című szobrát (1900) a párizsi világkiállításon nagydíjjal jutalmazták. 1885-től majdnem negyven éven át a Képzőművészeti Főiskola nagy hatású tanára volt. Mellszobra, Segesdy György alkotása, a margitszigeti Művésztáncosnőnőn található.

Aknai Katalin

MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Stróbl Alajos műtermében 1918 körül. Ismeretlen felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum

Ajánlott irodalom: Szuchy Tibor: *Liptóútvári Stróbl Alajos (1856–1926)*. Bp., 1941.; Henszlmann Lilla: *Stróbl Alajos*. (Részletes bibliográfiával) Bp., 1955.

Szabó T. Attila

(Fehéregyháza, 1906. január 12.–Kolozsvár, Románia, 1987. március 3.)

Szabó T. Attila – Pólya Zoltán felvétele, 1979. MTT

Szabó T. Attila az erdélyi magyar tudományos élet kiemelkedő képviselője, nyelvész és irodalomtörténész volt. 1937-ben szerzett magyar–történelem szakos tanári diplomát a kolozsvári egyetemen. 1936-tól az Erdélyi Múzeum levéltárosaként, 1940–1971 között pedig a kolozsvári egyetem tanáraként dolgozott. Számos tudományos és irodalmi folyóirat, így a *Magyar Néprajz* (1941–1942), az *Erdélyi Múzeum* (1941–1947), az *Erdélyi Tudományos Füzetek* (1940–1947), valamint a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* (1957–1977) szerkesztője volt.

Irodalom- és tudománytörténettel egyaránt foglalkozott. Néprajzi, helytörténeti és névtani kutatásaiban, nyelvművelő munkáiban az erdélyi magyarság anyanyelvének és kultúrájának, történeti emlékeinek megőrzésére törekedett. A negyvenes években a háborús körülmények ellenére is gyűjtötte társaival az erdélyi nyelvjárási atlasz adatait. 1932 és 1946 között széles körű levéltári kutatómunkája eredményeképpen több mint húsz helynévtörténeti műve jelent meg (*Dés helynevei, Gyergyói helynevek a XVII–XIX. századból* stb.).

A második világháború után többé nem jelentethetett meg hasonló műveket, holott gyűjtése nemcsak a magyar, hanem a román, a német és a szláv nevekre is kiterjedt. Ekkor döntött úgy, hogy ha a neveket nem is publikálhatja, legalább a számtalan oklevél átvizsgálásakor összegyűlt, nyelvtörténeti szempontból is fontos adatokat közzéteszi. Így született meg máig legjelentősebbnek tartott műve, az *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. E hatalmas munka közepette nem jutott ideje a helynevekről összegyűjtött több ezer adat rendszerezésére. Az anyag cédulákon, rendezetlenül várt a feldolgozásra. A nyelvészt 1987-ben bekövetkezett halála megakadályozta élete fő művének befejezésében. A romániai rendszerváltás után, Benkő Loránd akadémikus tárgyalásainak köszönhetően, a 35 ládányi anyag az Országos Széchényi Könyvtárba került. Így végre megkezdődhetett Szabó T. Attila álmának megvalósítása, a feljegyzések megjelentetése: elindult a *Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése* című sorozat.

Slíz Mariann

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Ajánlott irodalom: Benkő Loránd: Szabó T. Attila. *Magyar Nyelvőr*, 1976.; Kiss Károly: Pannóniától Moldváig. Beszélgetések Szabó T. Attilával. *Magyar Nemzet*, 1987. március 7.

Teleki Blanka grófnő

(Hosszúfalva, Kővárvidék, 1806. július 5.–Párizs, 1862. október 23.)

Teleki Blanka grófnő, Teleki Imre és Brunszvik Karolina leánya, negyvenéves korában szánta rá magát, hogy – nagynénjéhez, Brunszvik Terézhez hasonlóan – felülemelkedjen „korának, rangjának, nemének” előítéletein, és nőnevelő intézetet alapítva elkötelezze magát a haza szolgálatára.

A kiskora óta festőművész álmokat dédelgető grófnő éveket töltött híres mesterek mellett Münchenben és Párizsban. Pestre visszatérve (1843) őt is magával ragadta az a küzdelem, amelyet reformpolitikuskaink folytattak a haza és haladás jegyében. Blanka grófnő életének igazi mérföldköve a *Szózat a magyar főrendű nők nevelése ügyében* című irásának megjelenése volt (*Pesti Hírlap*, 1845. december 9.),

amely ugyanazokhoz az idegen szellemben nevelkedett, s többnyire magyarul sem tudó nőtársaihoz szólt, akikhez Vörösmarty Mihály *Az úri hölgyhöz* című költeményét írta.

Teleki Blanka 1846 nyarán bejelentette, hogy főrangú leányok hazafias nevelése céljából Pesten intézetet nyit, amely azonban osztályostársai „nyomorúságos előítéletei” miatt csak 1847 őszén népesült be. Vezető tanára: Vasvári Pál, nevelőnője Lővei Klára volt.

A márciusi forradalmat Blanka grófnő lelkesen, növendékeinek a *Nemzeti dal* is elszavalva üdvözölte. Az *Életképekben* megjelent cikkével (*Előbb reform, azután nőemancipatio*) nőtársait a hazaszereget helyes megélésére és önmérsékletre intette. 1848 végén intézetét bezárta, és Lővei Klárával együtt követte a kormányt Debrecenbe. Továbbra is kapcsolatban maradt Vasvárival, és pénzzel támogatta az általa toborzott Rákóczi-szabadcsapatot, amelynek zászlóánya tisztét is vállalta.

Világos után családja szatmári birtokán (Pálfalva) folytatta „meghosszabbított szabadságharcát”: bujdosókat rejtegetett, tiltott könyveket terjesztett, gyűjtötte a szabadságharc ereklyéit és a nép hangulatáról jelentéseket küldött Párizsba. A „kora egyik legveszedelmesebb lázadó-jává” kikiáltott grófnőt a hatóságok 1851 májusában elfogták, és tíz év várbörtönre ítélték. Két év vizsgálati fogságban, három Kufsteinben és egy Laibachban – ezek voltak Teleki Blanka szenvedésének stációi.

1857-ben általános amnesztiával szabadult. További életét önkéntes száműzetésben töltötte. München, Stuttgart és Drezda után – megrendült egészségét helyreállítandó – a francia Riviéra felé tartott, amikor Párizsban váratlanul elhunyt. Hamvai a Montparnasse temetőben nyugszanak.

Hornyák Mária

MTA Mezőgazdasági Kutatóintézet

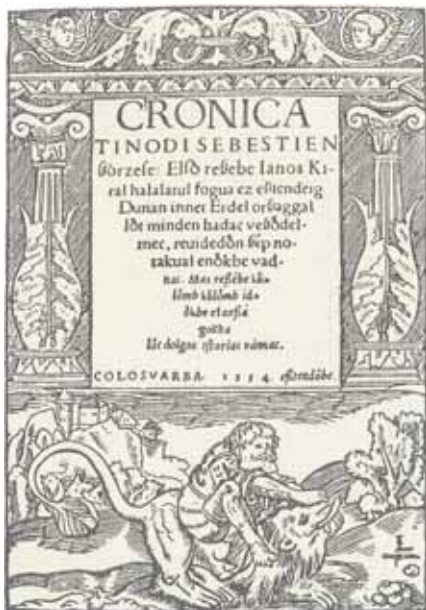

Teleki Blanka – Kufstein vára. Fametszet Teleki Blanka rajza nyomán, 1850-es évek

Ajánlott irodalom: *Teleki Blanka és köre*. Vál., s. a. r., előszó: Sáfrán Györgyi. Bp., 1963.; Hornyák Mária: *Brunszvik Teréz „szellemi gyermeke”: Teleki Blanka (1806–1862)*. Martonvásár, 2001.; Hornyák Mária: „Hogy eszmémnek létet adjak”. *Teleki Blanka és leánynevelő intézete 1–2. Tani-Tani*, 2003. 22–23., 24–25.; Hornyák Mária: *Teleki Blanka és a sajtó. Magyar Könyvszemle*, 2002. 118.

Tinódi Sebestyén

(Tinód, 1510 körül–Sárvár, 1556. január 30.)

Tinódi Sebestyén: Cronica. Kolozsvár, 1554.

Tinódi az első olyan magyar nyelven író költő, akinek saját verseskötete jelent meg nyomtatásban. Az életéről szóló első adatok szerint Török Bálint udvarában, Szigetváron szolgált, udvari lantos lehetett. Széphistóriát (*János és Médea*), bibliai históriákat (*Judit asszony históriája*) szerzett. 1541-ben patrónus nélkül maradt, mert Buda elfoglalásakor Török Bálint fogságba esett. Tinódi ekkor nyakába vette az országot, előbb Baranyavárott, majd Dombóváron szerzett éneket. Valószínűleg ő maga is részt vett török elleni harcokban, ekkor sebesülhetett meg súlyosan a bal kezén. Az 1540-es évek végén Kassán telepedett le, és családot alapított. Legtöbb történeti tárgyú énekét itt szerezte.

Jelenkorának haditetteit örökítette meg, gyakran már néhány héttel az események után készen volt énekeivel. Históriaihoz maga szerezte a dallamokat is. A versszerzésben és zeneszerzésben való jártasságáért 1553 nyarán Ferdinánd királytól nemességet kapott. Címerében kard és lant látható. Ezt követően indult el Kolozsvárra, ahol szinte a teljes életművét sajtó alá rendezte. A *Cronica* 1554 tavaszán jelent meg. 1556 elején Nádasdy Tamás udvarában időzött, itt érte a halál január végén.

A 16. század fontos műfajának, a históriás éneknek volt mestere. A korábban inkább csak szóbeliségben létező história Tinódi idejében vált a kéziratok költészet jellegzetes műfajává. Tinódi a jelenkorú eseményekről tudósított, ezzel a históriás ének műfaján belül kialakította az úgynevezett újságoló éneket. Adatait szemtanúktól szerezte be, pontosságra, feltétlen igazmondásra törekedett. A *Cronica* előszavában ő maga írja: „Sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamisat be nem írtam, az mi keveset írtam, igazat írtam.” Információi annyira megbízhatóak, hogy a történészek verseit hiteles történeti forrásnak tekintik. A *Cronica* első részében folyamatos történetté fűzte össze énekeit. János király halálától fogva Eger 1552-es sikeres megvédéséig minden fontosabb eseményt megénekel. Noha kötetének második feléből kiderül, hogy alkalmanként szórakoztató, mulattató énekeket is írt (*Sokféle részögről*), nem tartozott a kor hegedőseinek, mulattatóinak körébe. Nyomtatott kötete arról tanúskodik, hogy tudatosan építette fel életművét, és a kottametszetekkel díszített kiadvánnyal a tudós irodalom szintjére emelte a históriás éneket.

Verselése kapcsán fogyatékoságit szokták emlegetni (a „vala-va-va” rimeket), pedig semmivel sem írt gyengébb verseket, mint kortársai. Nem Tinódit, hanem a 16. századi anyanyelvű költészetet jellemzi még ez a kezdetlegesség. Tinódi ebből a kezdeti fokon álló mezőnyből kiemelkedve vált első klasszikus költőnké.

Vadai István
Szegedi Tudományegyetem

Ajánlott irodalom: Tinódi Sebestyén: *Krónika*. Sajtó alá rendezte: Sugár István, a bevezető tanulmányt írta: Szakály Ferenc. Bp., 1984.; Dézsi Lajos: *Tinódi Sebestyén*. Bp., 1912.; Király Péter: A lantjáték Magyarországon a XV. századtól a XVII. század közepéig. In *Humanizmus és reformáció*, 22. Bp., 1995.; Varjas Béla: *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*. Bp., 1982.

Vay Miklós báró

(Zsolca, 1756. szeptember 6.–Pest, 1824. május 11.)

Vay Miklós jozefinistaként indult, felvilágosult nemesi reformer volt, aki hadmérnöki tanulmányait a Bécs melletti leingrubeni akadémián végezte. Az iskolában szakmai korszerűséget, a bécsi szabadkőműves páholyokban pedig újszerű szemléletet sajátított el. II. József buzgó híve lett. Elkötelezettségét fokozta, hogy 1783-ban bárói címet kapott. Tisztként szolgált Magyarországon, Csehországban és az osztrák Németalföldön. Életének meghatározó élménye nyugat-európai útja volt. 1786-tól másfél évet töltött a kor mintaállamában,

Keleti Gusztáv (1834–1902): Vay Miklós golopi laka. Litográfia.
Tokaj-Hegyalja Album

Angliában. Vay figyelmét elsősorban a technikai fejlődés, a találmányok kötötték le. Tanulmányozta a technikai és természettudományos újdonságokat, tudós körökben forgolódott. 1787-ben a londoni Royal Society tagjává választotta. Első próbálkozása a vállalkozások terén az volt, hogy Londonba akarta hegyaljai borát exportálni, ez azonban nem járt sikerrel. A brit tapasztalatok alapján a korszerű ipari és mezőgazdasági technológia magyarországi elterjesztésére tett kísérletet. Batthyány Károly gróffal megalapította a Habsburg-monarchia első teljesen gépesített pamutfonal-gyártó üzemét. Az anyagi sikert végül a napóleoni háborúk konjunktúráját kihasználó, szervezeti formájában újszerű salétromtársasága hozta meg. Bár Vay életében a gazdasági tevékenység a hangsúlyos, mégis aktív szereplője volt a közéletnek.

II. József magyarországi reformjai és az 1788–1789. évi török háború kudarca miatt Vay kiábrándult a józsefi politikából. A felvilágosult nemesi-nemzeti mozgalomhoz csatlakozott. A nemesi reformellenzék nevében Londonban tárgyalt 1790-ben, és felajánlotta a magyar koronát a yorki hercegnek. 1807-ben egy felségsértőnek ítélt felsőházi beszéde miatt ideiglenesen megfosztották tábornoki rangjától. Haláláig részt vett az országgyűlés munkájában. Királyi biztосként dolgozott a kelet-magyarországi folyók szabályozásán, és korszerűsítette birtokainak gazdálkodását. Még golopi kúriája beosztását is ésszerűsíteni igyekezett. 1799-ben összeházasodott a Badenből származó báró Adelsheim Johannával. Miklós és Lajos fiának neveléséhez is tudományos alapossággal kezdett: a házitánítójuknak kiszemelt ifjú Várad Szabó Jánost Heidelbergben, majd Pestalozzi svájci tanintézetében taníttatta.

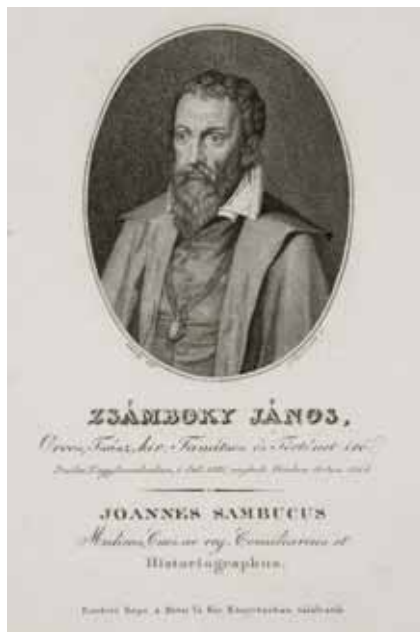
A sok nyelven beszélő Vay Miklós báró színes, megnyerő személyiség volt. Életét – különösen gazdasági tevékenységét – lázas munkásság, olykor kimondottan merészség jellemezte. 1824-ben sikeres vállalkozóként, jómódban halt meg.

Szakály Orsolya
MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Szakály Orsolya: Báró Vay Miklós irországi utazása. In *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára*. Szerk. Ormos Mária. Bp., 2003.; Uő: *Egy vállalkozó főnemes Vay Miklós báró, 1756–1824*. Bp., 2003.

Zsámboky János

(Nagyszombat, 1531. július 1.–Bécs, 1584. június 13.)

Zsámboky János – Ehrenreich Sándor Ádám (1784–1844) pontozó modorú rézmetszete. BTM Kiscelli Múzeum

Zsámboky János az európai humanista tudós közösség kivételesen művelt, megbecsült tagja, igazi reneszánsz polihisztor volt. Először Bécsben, Lipszében, Wittenbergben, Ingolstadtban és Strassburgban tanult. 1551–1552-ben Párizsban magiszteri fokozatot, 1555-ben Padovában orvosi licenciátust szerzett, Vesalius tanítványként. Itáliai peregrinációját Oláh Miklós esztergomi érsek támogatta. 1557-től a bécsi császári udvar szolgálattelője, a következő évtől Jacob Fugger tanulmányi felügyelője. Ezt követően Párizsban, Antwerpenben és Itáliában tartózkodott. 1564-ben visszatért a bécsi udvarba, ahol II. Miksa, majd II. Rudolf udvari költője, orvosa, történetírója lett. 1569-től császári tanácsos. Értékes kézirat- és könyvgyűjteményét a bécsi udvari könyvtár vásárolta meg.

Szinte minden humanista műfajban maradandót alkotott. Latinul és görögül írt, de fontosnak tartotta a magyar nyelv védelmezését. Az orvoslás nagy alakjait képekkel és versekkel dicsőítő könyve, a II. Miksának ajánlott *Icones* az egyik első magyar vonatkozású orvostörténeti kiadvány. Többek között kiadta Lukiánosz dialógusait, Plautus komédiáit, magyarázatokat készített az *Iliász*hoz és az *Odüsszeiá*hoz, s latinra fordította Xenophón beszédeit. Nyelv- és irodalomelméleti nézeteit Horatius-kommentárjában, filológiai elveit a tanítványá-

val, Bóna Györggyel folytatott dialógusaiban foglalta össze. Foglalkozott a levélírás művészetével, s kiadta verseit és *Dialektikáj*át. Legismertebb műve a mottók, képek és epigrammák együtteséből összeállított emblémagyűjteménye, mely 1564–1599 között – éremmetszetekkel kibővíve – nyolc kiadást ért meg, lefordították franciára és hollandra, s az emblémák egy részének angol átdolgozása is készült.

Magyar vonatkozású munkásságából említést érdemel, hogy I. Ferdinánd kérésére latin prózára fordította Tinódi Sebestyén verses krónikáját Eger 1552. évi ostromáról, s kiegészítve kiadta Pietro Ransano magyar történeti munkáját. Feldolgozta Kézai Simon *Gesta Hungarorum*ának kézirat másolatát, s elkészítette Magyarország térképét. Kiadta Janus Pannonius műveit, Werbőczy István *Hármaskönyv*ét és Antonio Bonfini munkáját a magyar történelemlről.

Munkásságával önálló tudomány rangjára emelte a poétikát a magyar irodalomelméletben, s szorgalmazta a vulgáris nyelvek művelését. Emblémagyűjteménye az antik mintákon tájékozódó neolatin epigrama-költészet elmélkedő, moralizáló ágának európai mércével mérve is jelentős darabja. Szövegkiadásainak egy része ma is forrásértékű.

Tüskés Gábor

MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Varga László: Sámbody (Sambucus) János emblémái. I–II. *Könyv és Könyvtár*, 1964, 1965.; Uő: Sámbody János filológiai munkássága. *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis*, 1965.; Weszprémi István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Második száz. Második rész.* Ford. Kővári Aladár. Bp., 1968.; Téglásy Imre: *A nyelv- és irodalomelmélet kezdetei Magyarországon (Sylvester Jánostól Zsámboky Jánosig).* Bp., 1988.; Tüskés Gábor: *Imitáció és adaptáció a későhumanista emblematikus költészetben: Zsámboky és Withney.* In *Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány.* Szerk. Jankovits László, Kecskeméti Gábor. Pécs, 1998.

További évfordulók

ACSÁDY [Adler] Ignác történész (Nagykároly, 1845. szept. 9.–Bp., 1906. dec. 17.). Jog- és bölcsészettudományi tanulmányokat folytatott, és mindkét tudományból doktori oklevelet szerzett. 1869–1895 között több napilap munkatársa. Történelemszemléletét a pozitívizmus comte-i, majd spenceri irányzata határozta meg. A magyar történetírásban úttörő volt a gazdaságtörténet művelésével és a statisztikai módszer alkalmazásával. Jelentős szerepet játszott a 16–18. századi magyar történelem kutatásában, különös tekintettel a népesség- és gazdaságtörténetre. Elsőként írta meg a magyarországi jobbágytörténetét. Történeti munkássága mellett szépirodalmi műveket (regények és vigjáték) is írt. (SI)

ALFÖLDI FLATT Károly botanikus, mezőgazda (Szekszárd, 1853. jan. 10.–Újpest, 1906. febr. 10.). A magyaróvári gazdasági akadémián végezte tanulmányait. 1871-től 1876-ig Alcsúton, a főhercegi birtokon volt gyakornok. 1877-től Révzugoson Zichy Jenő gróf uradalmában ellenőr, majd főtiszt. 1900-tól a budapesti vetőmagvizsgáló állomáson dolgozott. Itt részt vett a *Magyar Fűvek Gyűjteményének* szerkesztésében. A gyakorlati botanika mellett a botanika és a botanikusok története foglalkoztatta. Linné elismert kutatója, 1902–1904 között a *Magyar Botanikai Lapok* szerkesztője volt. (WNA)

BALÁZS Samu színész (Bánffyhunad, 1906. máj. 18.–Bp., 1981. szept. 25.). Kossuth-díjas (1951), érdemes művész (1963). 1928-ban végzett a Színművészeti Akadémián, majd a kolozsvári Magyar Színházhoz szerződött. 1970-től a Madách Színházban játszott. 1946–1952 között a Színház- és Film-művészeti Főiskolán beszédművészetet és színészmesterséget tanított. Játékát fanyar humor és méltóság jellemezte. Főbb színpadi szerepei: Bánk bán, Ádám és Lucifer (Madách Imre: *Az ember tragédiája*), főbb filmszerepei: *Dalolva szép az élet*, *Különös házasság*, *Liliomfi*, *Rokonok*. (SM)

BÁNHIDI László színész (Szatmárnémeti, 1906. márc. 11.–Bp., 1984. nov. 22.). 1928-ban végzett a Színművészeti Akadémián. Pályáját vidéken kezdte, majd 1944–45-ben a Nemzeti Színház szerződött. 1945-től tagja volt a Belvárosi, az Ifjúsági Színháznak, a Magyar Néphadsereg Színházának, a Jókai és a Thália Színháznak. 1942-től filmekben is szerepelt. Elsősorban ironikus és humoros karakterfigurákat, munkás- és parasztalakokat formált meg. Főbb filmjei: *Egy bolond százat csinál*, *Tüskevár*, *Ének a búzamezőkről*, *Talpalatnyi föld*, *Budapesti tavasz*, *Hús óra*, *A tizedes meg a többiek*. (SM)

BARCSAY Ábrahám költő (Piski, 1742. febr. 2.–Csóra, 1806. márc. 3.). Erdélyi nemesi családból érkezett 1762-ben Bécsbe, a korabeli európai kultúra egyik fővárosába, ahol öt éven át a nemesi testőrség tagja volt. Itt ismerkedett meg Bessenyeivel, Báróczyval. Orczy Lőrinc legjobb barátja lett. A felvilágosodás eszméi nagy hatással vannak rá, a szabadkőműves páholy tagja. Műveit tematikai és hangulati sokféleség jellemzi. Verseinek kiadását Révai Miklós rendezte sajtó alá Orczy Lőrinc verseivel együtt *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei* (Pozsony, 1789) címmel. (AA)

BATTHYÁNY-STRATTMANN László herceg orvos, szemész (Dunakiliti, 1870. okt. 28.–Bécs, 1931. jan. 22.). Az MTA tiszteleti tagja, felsőházi tag. 1901-ben alapított Köpcsényben szemkórházat, ahol a szegény sorsú betegeket ingyen kezelte. 1920-ban Körmenyi kastélyában állított fel szemkórházat. 2003-ban boldoggá avatták. (VML)

BEKSICS Gusztáv író, újságíró, politikus, történész (Gamás, 1847. febr. 9.–Bp., 1906. máj. 7.). Papi tanulmányok után szerzett jogi diplomát. 1870–74-ben a *Pesti Napló* munkatársa, Kemény Zsigmond báró titkára. 1877-től több ízben szabadelvű párti képviselő, 1894–96 között miniszteri tanácsos volt. Fiatalkori verseit, regényeit és spanyol műfordításait politikai és jogi művek követték. Rőpirataiban magyarság nemzeti hivatásával, a dualista államjogi rendszerben betöltött szerepével, illetve a nemzetiségi kérdéssel foglalkozott. (LI)

BEÖTHY László színműíró, színingazgató (Buda, 1873. ápr. 13.–Bp., 1931. máj. 7.). Beöthy Zsolt irodalomtörténész és Rákosi Szidi színésznő fia. Jogot hallgatott, majd a *Budapesti Hírlap* munkatársa volt. 1898-tól a Nemzeti Színház igazgatója. 1903-ban alapította a zenés műfajok számára a Király Színházat, ahol 1904-ben Fedák Sárival mutatta be Kacsóh Pongrác *János vitézét*, népszerűsítve a magyar operettet. 1918–24-ben az Unio Rt. színházi tröszt elnöke, 1926–28-ban a Belvárosi Színház igazgatója. Kellér Andor *Bal négyes páholya* a vállalkozást és a művészetet harmonizáló törekvéseiről szól. (LI)

BEZERÉDJ István reformpolitikus (Szerdahely, 1796. nov. 28.–Hidja, 1856. márc. 6.). 1830-tól részt vett a reformkori országgyűléseken. Ő volt az első földesúr, aki 1836 után jobbágyaival örökváltásági szerződést kötött; és az első egyike, aki 1844 után a nemesek közül önként adófizetést vállalt. 1836-ban Brunsvik Terézszel, Kossuth Lajossal és Szentkirályi Móriccal megalapította a Kisdédóvó Intézeteket Magyarországon terjesztő Egyesületet. 1848–49-ben

képviselőházi követ. A kormánnyal Debrecenben ment. Világos után halálos ítéletet szabtak ki rá, amelyet végül többévi várfogságra változtattak. (SI)

BIHARI Sándor festő, illusztrátor (Rézbánya, 1856. máj. 19.–Bp., 1906. márc. 28). Bécsben és Párizsban tanult. Az 1880-as években humoros-anekdotikus népi életképeivel nagy népszerűsége tett szert, miközben a Párizsban megismert impresszionizmus és a plein air irányzat is erős hatással volt festészetére. 1900-ban a szolnoki művésztelep megalapítóinak egyike. (AK)

BOGSCH László őslénytani-kutató (Vajdahunyad, 1906. szept. 28.–Bp., 1986. febr. 19.). 1929-től a budapesti Tudományegyetem tanára, magántanára, 1958-tól tanszékvezető egyetemi tanár. A miocén malakológia (az állattannak a puhatestűekkel foglalkozó ága) és a sztratigráfia területén ért el nemzetközileg is elismert eredményeket. Ő írta az *Általános őslénytan* egyetemi tankönyvet. 1974-től a Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulat tiszteletbeli elnöke volt. (GI)

BÓKAY Árpád belgyógyász (Pest, 1856. aug. 15.–Bp., 1919. okt. 20.), a gyógyszeratan kutatója, akadémikus. A budapesti Tudományegyetemen tanult, 1883-tól a kolozsvári egyetemen a gyógyszeratan professzora volt, s 1890-től ezt a tisztelet töltötte be a budapesti egyetemen is. 1892-ben két tudóstársával együtt alapította a *Magyar Orvosi Archivum* című szaklapot, 1894-ben pedig az *Ungarisches Archiv für Medizin* című periodikát. Részt vett a hatkötetes belgyógyászati kézikönyv megírásában. Értékes munkája az 1895-ben megjelent *Hazai és külföldi ásványvizek és fürdők összehasonlítása* című kötet. (SzÁ)

BOLLA Márton történetíró, piarista áldozópap (Sümege, 1751. ápr. 14.–Pest, 1831. nov. 7.) 1769-ben belépett a piarista rendbe. 1784-ben a kolozsvári líceum történelemtanára, illetve igazgatója lett. Később a kolozsvári akadémia rektoraként és a Theresianum igazgatójaként tevékenykedett, majd a rend iskoláinak igazgatójává nevezték ki Vácott. Rövid időre Kőszegre került, ahol a rend kormányzójává választották. Vácra visszatérve hét éven át a rend kormányzójaként tevékenykedett. 1805-ben a rend főelöljárói segédje, 1809-ben pedig magyarországi főnöke lett. Egyetemes történeti tankönyvet írt a tanuló ifjúság számára. (SI)

BORBIRÓ [Bierbauer] Virgil építész, építészettörténész, építészetteoretikus (Nagyenyed, 1893. márc. 6.–Bp., 1956. júl. 25.). A lakóházépítésben és a városrendezésben a modern, egyszerűséget, tárgyilagosságot hangsúlyozó építészeti irányzat sokoldalú képviselője. Közreműködött a főváros építésügyi szabályzatának kidolgozásában, és több vidéki város (Tata, Komárom, Vác) rendezési tervét készítette el. Tervezői munkásságából kiemelkedik a budaörsi rep-tér kör alakú forgalmi épülete és a tihanyi Sportszálló.

1928-42 között írta és szerkesztette a *Tér és Forma* című folyóiratot. 1947-49 között építésügyi államtitkár, 1930-tól a londoni Royal Institut of British Architects tiszteletbeli levelező tagja. (AK)

BÖCKH Hugó geológus (Bp., 1874. jún. 15.–Bp., 1931. dec. 6.), akadémikus. 1899-től Selmezbányán tanított a bányászati és erdészeti akadémián, illetve főiskolán, ahol 1900-ban professzorrá nevezték ki. 1910-től főbányatanácsos volt, majd az ország bányászati kutatásainak irányítójaként került a Pénzügyminisztériumba. 1920-ban angol olajtársaságok képviselőjeként, tanácsadójaként dolgozott itthon és külföldön, 1921-ben a Földtani Intézet igazgatója lett. Két tudóstársával együtt 1909-ben feltárta Erdélyben a kissármási földgázlelőhelyet. A kőolajkutatásban a szakemberek közül elsőként használta az Eötvös-íngát. (ASzE)

BŐHM Ferenc bányamérnök (Pécs, 1881. jan. 23.–Bp., 1940. júl. 1.). 1907-től az erdélyi földgázkutatások vezetője, ő irányította a nagysármási földgázkutatást. Emellett 1916-tól a kincstári bányászat műszaki vezetését is magára vállalta a Pénzügyminisztériumban, ahol később a fém-bányászati osztály vezetője lett. 1920-tól öt éven keresztül a Magyar Földgáz- és Kőolajkutató Szindikátus kutatásait vezette, majd a Pénzügyminisztériumba visszakérülve a bányászati főosztályt irányította. 1935-ben az állami kőszénbányászat egészének igazgatója lett. 1925-től működött közre az Alföldön megkezdett szénhidrogénkutatásokban. (ASzE)

BÖRTSÖK Samu tájképfestő (Tápiószele, 1881. márc. 15.–Bp., 1931. jún. 19.). Ferenczy Károly budapesti magániskolájában, illetve Nagybányán tanult, majd 1908-tól ott is élt. 1906-1907-ben Bécsben, Münchenben, Párizsban járt tanulmányúton. A nagybányai festőiskola tanára és a Nagybányai Festők Társaságának alelnöke volt. Több tájképe is látható a Magyar Nemzeti Galériában. (AK)

BUCSÁNYI Mátyás matematikus, fizikus (Zólyom, 1731. febr. 12.–Hamburg, 1796. aug. 2.), a göttingeni majd a hamburgi egyetem filozófia-, logika- és matematikatanára. A villámhárítók megépítésének egyik első európai híve volt, erről több szakkönyve is megjelent. Nevéhez fűződik a villámhárító tökéletesítése. Sikeres volt algebra és logika tankönyve is. (WL)

CSATHÓ Kálmán író, rendező (Bp., 1881. okt. 13.–Bp., 1964. febr. 5.). A jogi diploma megszerzése után a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban színházi ügyintéző. Berlinben és Párizsban ösztöndíjjal színházi tanulmányúton járt. 1909-től a Nemzeti Színház rendezője, majd főrendezője, 1925-től az Unió Rt. vagyongazdálkodója. 1940-41-ben a Magyar Színház és az Andrássy Színház művészeti igazgatója. Később írásai él. Herczeg Ferenc követője,

szórakoztató műveivel a középosztály körében volt népszerű. Visszaemlékezései színháztörténeti jelentőségűek. (LI)

CSEREI Mihály történetíró (Csíkrákos, 1668. okt. 21.–Nagyajta, 1756. ápr. 22.). Székely birtokos nemesként egy ideig Thököly Imre erdélyi fejedelem hívévé szegődött (1690), majd 1691-től a Habsburgok oldalára állt. Az újjászervezett Erdélyben több magas hivatalt viselt (csíki főkirálybíró [1707], guberniumi biztos [1710, 1711], brassószei albiztos [1713]). 1721-ben Nagyajtára vonult vissza, és megírta Erdély 1661–1712 közötti időszakának történetét (*Magyar Historia*) protestáns transzilvánus és Habsburg-párti szempontból. Kor- és életmódtörténeti szempontból igen értékesek egykorú családi feljegyzései. (SI)

DÁVID Lajos matematikus, matematikortörténész (Kolozsvár, 1881. máj. 28.–Bp., 1962. jan. 9.), egyetemi tanár. 1912-ben meghívták Göttingenbe, ahol részt vett Gauss műveinek kritikai kiadásában. Középkolai tanári éveit után 1916-ban a budapesti egyetemen matematikortörténeti előadásokat is tartott, 1925-ben került a debreceni egyetemre, ahol 1933-ban professzori kinevezést kapott. 1940–44 között a kolozsvári egyetem professzora volt, 1945-től Budapesten élt. A két Bolyai életművének egyik legnevesebb kutatója volt, és könyvet írt *Bolyai geometria az Appendix alapján* címmel is. Az 1979-ben közreadott Bolyai-monográfiája indította el az utóbbi évtizedek Bolyai-kutatásait. (GI)

DÉKÁNI Árpád iparművész, rajzpedagógus, néprajzkutató (Alsójára, 1861. márc. 12.–Borbánd, 1931. márc. 23.). Kiskunhalason rajztanár, a város kulturális életének tevékeny alakítója. Tanítványaival a környék népművészeti örökségének kutatója. 1902-ben csipkeverő műhelyt rendezett be, ahol Markovics Mária kézimunkatanárnővel együtt teremtette meg a magyaros jellegű modern varrott csipke iskoláját. A népművészet elemeinek felhasználásával egyedi tervezésű csipkét készítettek, ami a harmincas években indult világhódító útjára mint a „halasi csipke” világmárka néven jegyzett hungaricum. A háziipari mozgalom is az ő aktív közreműködésével indult el. 1918-ban visszatért szülőhazájába, Erdélybe. (AK)

DIVALD Kornél, művészettörténész, író (Eperjes, 1872. máj. 21.–Bp., 1931. márc. 24.). A kereskedő- és fényképész-csalájból származó, bölcsészeti tanulmányokat végző Divald 1900–1919 között rendszeresen gyűjtötte és összeírta a Felvidék műkincseit, műemlékeit, majd tudományos munkákban dolgozta fel azokat. Munkájához felhasználta fényképezési ismereteit is. Az első világháborút követően haláláig a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselője volt. (PGGY)

DUTKA Ákos költő, újságíró (Nagyvárad, 1881. szept. 11.–Máriaremete, 1972. dec. 27.). A *Nagyvárad* és a *Szabadság* munkatársa. Ady Endre köréhez

tartozott, részt vett A Holnap Társaság munkájában. 1908-ban *A Holnap* című antológia egyik szerzője. Líráját impresszionista, szimbolista hangok jellemzik. 1939–43-ban a *Frisz Újság* szerkesztője, 1944-ben főszerkesztője. Az első világháború idején költészetében a humanizmus mellett tett hitet. Az 1950-es évekbeli kései líráját Ady emléke hatja át. (HZs)

FASCHING Antal geodéta (Temesvár, 1879. jún. 6.–Bp., 1931. okt. 14.), a Műegyetem magántanára. 1917-től Magyarország képviselője volt a közép-európai katonai térképészeti együttműködésben. 1922-től a Honvéd Térképészeti Intézet mérnöke. Nevéhez fűződik Magyarország geodéziai felméréseinek újjászervezése, és több földmérő mérnöki műszer kifejlesztése. A geodéziában elsőként használta az Eötvös-ingát. Társaszerzővel együtt adta közre *A földmérés tan kézikönyve* című háromkötetes tankönyvét, a szakma egyik alapművét. (ASZE)

FERENCZY István szobrász (Rimaszombat, 1792. febr. 23.–Rimaszombat, 1856. júl. 4.), az MTA tagja. 1815–18 között a bécsi Képzőművészeti Akadémia rézmetsző és szobrászati osztályait látogatta, ahol Fischer és Klieber mellett kezdett szobrászatot tanulni. 1818–24-ig Rómában a dán Thorvaldsen műtermében, majd Canova mellett dolgozott. Első műveit (*Fekvő Vénusz*, *Szokoni-arckép*, *Pásztorlányka avagy a szép mesterségek kezdete*) itt készítette. Az 1830-as években portrészobrokat, síremlékeket, oltár-műveket, kisebb emlékműveket alkotott. 1847-ben visszavonult Rimaszombatra, ahol kishobrok mellett elkészítette *Eurydiké* című szobrát. (PGGY)

FESSLER Ignác Aurél történetíró (Zurány, 1756. máj. 18.–Szentpétervár, 1839. dec. 15.). Belépett a kapucinus rendbe, melyet azonban rövid idő múlva elhagyott. 1791-ben állt az evangélikus vallásra. 1796-tól 1809-ig Berlinben élt, mikor meghívták a szentpétervári egyetemre a keleti nyelvek és a bölcsészet tanárának. 1810-ben Szaratov mellett a cári udvar támogatásával nevelőintézetet hozott létre. 1833-ban az oroszországi evangélikusok főszuperintendensévé választották. Tízkötetes, 1815–25 között német nyelven megjelent összefoglaló művében Magyarország történetét az Árpádok korától 1811-ig, az európai történelembe ágyazva dolgozta fel, melyben jelentős helyet kapott a művelődés- és tudománytörténet is. (SI)

FESZTY [Rehrenbeck] Árpád festőművész, illusztrátor, író (Ógyalla, 1856. dec. 24.–Lovrana, Horvátország, 1914. jún. 1.). Münchenben, Bécsben és Olaszországban tanult. Tanulmányai után számos megrendelést kapott, például az Operaház folyosójának vagy a Nemzeti Színház előcsarnokának dekorálására. 1886-tól Jókai Mór szellemi köréhez tartozik. Jókai nevelt lányát, Rózát veszi feleségül, és közös villában laknak. Jókai hatására foglalkozik a magyarok eredetével, és kezd hozzá főművéhez, *A magyarok bejövetele* című panorámaképhez, ame-

lyet a millenniumi ünnepségekhez kapcsolódóan állítottak fel. A restaurált kép 1995 óta Ópusztaszeren látható. (AK)

FINTA Alexander [Sándor] szobrász, éremművész, illusztrátor, író (Türkeve, 1881. jún. 12.–Los Angeles, 1958. aug. 3.). Eredeti szakmája szerint géplakatos. 1903-ban egy gyilkossági ügy miatt börtönbe zárták. A szamosújvári feyházban kezdett szobrászattal foglalkozni, ahol plaketteket, reliefeket készített. 1919-ben Rodin műtermében dolgozott, majd 1920-ban feleségével, az iparművész Kántor Katalinnal Brazíliában telepedett le. A tengerentúlon nagy sikert ért el, az 1922-es Rio de Janeiro-i vilákiállítás szobrász-igazgatója volt. New Yorkba költözve létrehozta a Finta Stúdiót. Itt kezdett írással és művészeti kritikával foglalkozni, szépirodalmi munkássága is jelentős. (AK)

FONÓ Albert gépészmérnök (Bp., 1881. júl. 2.–Bp., 1972. nov. 21.). Kossuth-díjas, akadémikus, a repülőgép-sugarhajtómű feltalálója. 1909-től önálló műszaki tanácsadóként és tervező gépészmérnökként dolgozott. Szaktanácsadó volt több köszénbányánál is mint e cégek gépészeti-energetikai berendezéseinek tervezője. 1950-ben lépett állami szolgálatba minisztériumi szakértőként. A hőtechnika, az elektrotechnika, a kohászat és a közlekedéstechnika területén több értékes újítás, találmány fűződik a nevéhez, köztük az 1915-ös légi torpedó és az 1928-as légsugármotor szabadalma. Utóbbi nemzetközi hírnevet hozott számára. (VML)

FÖLDY József klasszika-filológus, műfordító (Kecskemét, 1881. ápr. 16.–Bp., 1965. dec. 28.). Belépett a piarista szerzetesrendbe, ahol 1904-ben pappá szentelték. A budapesti egyetemen 1902-ben magyar–latin–görög szakos diplomát és doktori oklevelet szerzett. Nagykánizsán, Temesvárott, Debrecenben piarista középiskolákban tanított. 1912-ben kilépett rendjéből, majd református lelkipásztori képzést szerzett. 1924–47 között a pápai református kollégium tanára volt. Görög–magyar iskolai szótárt, latin olvasókönyvet írt, számos antik auktor (Platón, Demoszthenész) műveit ültette át magyar nyelvre. Legjelentősebb fordító munkája Sztrabón *Geographikájának* szakszerű magyarra fordítása. (SI)

GÁDOR Béla író, humorista, újságíró (Nyíregyháza, 1906. máj. 22.–Bp., 1961. jan. 23.). 1947-től haláláig a *Ludas Matyi* munkatársa, 1953–56-ban főszerkesztője. A közéleti szatíra kiemelkedő alakja, humora lélektani megfigyeléseken alapul. Sikeres színdarabok, humoreszkek, filmforgatókönyvek szerzője. Darvas Szilárdal közösen írt filmjei: *Állami Áruház*, 1954, *Dollárpapa*, 1956. 1953-ban munkásságáért József Attila-díjat kapott. (HZs)

GÁLL István író (Bp., 1931. dec. 28.–Bp., 1982. okt. 20.). 1958-tól a Magyar Rádió dramaturgja,

1971-től az *Új Írás* munkatársa volt. Elbeszélésköteinek hősei munkásfiatalok és fiatal értelmiségiek, elsősorban morális problémák foglalkoztatták. Regényeiben a Rákosi-diktatúra korának eseményeit, atmoszféráját drámai erővel, lélektani hitelességgel ábrázolja. A *ménészgazda* (1976) című regényében a türelem és a humanizmus mellett foglal állást, elítélve a politikai erőszakot. József Attila- (1967, 1976) és Kossuth-díjas (1978). (HZs)

GELLÉRI Andor Endre író (Bp., 1906. márc. 30.–Hörschingen, 1945. máj. 10/20. [?]). A *nagyfosoda* című regényét (1931) novelláskötetek sora követte. Művészi tehetsége tömör novellaiban érvényesül a legjobban. Hősei nyomorúságos körülmények, emberhez méltatlan életformák között élő munkások, munkanélküliek. A naturalizmus élményanyagát költőivé alakítja a valóság és a csoda, az irreális látomás keverésével. 1940-től többször hívták be munkaszolgálatra. Koncentrációs táborban, tífuszban halt meg. (HZs)

GOROVE István politikus (Pest, 1819. aug. 20.–Bp., 1881. máj. 31.). Temes megyében a reformellenzék egyik vezére. 1842-ben a *Nemzetiség* című művében hirdeti a reformszmeket. Az MTA tagja (1843), Kossuth Lajost követően a Védegylet igazgatója. 1848–49-ben képviselő; Világos után emigrál. Hazatérve a Deák párt egyik liberális vezéralakja. 1867-ben kereskedelem-, földművelés- és iparügyi, 1870–71-ben közlekedési miniszter. 1875-től a Szabadelvű Párt elnöke. (SzZ)

GRACZA György publicista, író (Vehéc, 1856. szept. 12.–Bp., 1908. máj. 14.). Jogi tanulmányok után a *Független Hírlap*, 1883-tól a *Budapest* című függetlenségi lap szerkesztője. Erősen nemzeti szellemű, népszerűsítő, ötkötetes történelmi munkája: *Az 1848–49-i magyar szabadságharc története* (1894–1898) nemzedékek gondolkodását alakította. Anekdotákat is gyűjtött. (SzZ)

GREGUSS Imre festőművész, grafikus, rajztanár (Zayugróc, 1856. márc. 30.–Bp., 1910. jún. 5.). A müncheni Akadémián tanult 1873–76 között O. Seitznél és J. Brandtnál. Járt Párizsban is a Julian Akadémián, majd hazatérése után Benczúr Mesteriskolájának tagja lett. Akadémikus zásznereket festett, elsősorban paraszti életképeket. 1885-ben egy női portréjával érmet nyert az országos tárlaton. 1890-ben rajztanári oklevelet szerzett. Az 1880–90-es években érdeklődése a romantikus, történelmi témák felé fordult. Egyik legkedvesebb témája a Rákóczi-szabadságharc lett. Nyaranta Erdélyben és a Balaton vidékén festett tájképeket. (AK)

GYÖRGY Aladár író, újságíró, politikus (Huszt, 1844. ápr. 11.–Bp., 1906. jan. 16.). Pesti és külföldi bölcséleti-teológiai tanulmányok után 1871–82-ben a *Hon* munkatársa, 1882–1904 között a

KSH tisztviselője. Pedagógiai, művészeti, művelődéstörténeti és néprajzi művei mellett szépirodalmi (Hugo, Verne, Gogol), illetve társadalomtudományi (Haeckel, Buckle) fordításai ismertek. Átdolgozta és kibővítette Friedrich Hellwald *A föld és népei* című munkáját, húsz éven át szerkesztette a *Tanítók Zsebnaptárát*. Az utolsó polihistorok egyike volt. (LI)

GYULAFFY Lestár [Eustach] erdélyi államférfi, diplomata, történetíró (Csobánc, 1557. szept. 20.–[?] 1605/07. [?]). Dunántúli nagybirtokos család sarja. 1573-ban Bécsben folytatott stúdiumokat. Több erdélyi fejedelem (Báthori Kristóf, András és Zsigmond) szolgálatában állt mint konyhamester, titkár és diplomata. A fejedelemség követeként járt Lengyelországban és Isztambulban. Báthori Zsigmond megbízásából tárgyalt a császári hadak fővezérével, Bastával is. Mútan ura végleg távozott Erdélyből, visszavonult. Korának erdélyi történelméről írott műve (*Ephemerides*) elveszett, csupán a feltehetően ehhez készített magyar, illetve latin nyelvű jegyzetei maradtak fenn. (SI)

HALMAY Zoltán úszó (Magasfalu, 1881. jún. 18.–Bp., 1956. máj. 20.). Olimpiai bajnok (1904: 50 yard gyors, 100 yard gyors), olimpiai 2. (1900: 200 m gyors, 400 m gyors; 1908: 100 m gyors, 4 x 200 m gyorsváltó), olimpiai 3. (1900: 100 m gyors, 1000 m gyors), a rendkívüli olimpia bajnoka (1906: 4 x 250 m-es gyorsváltó), 2. helyezette (1906: 100 m gyors). A 100 m gyors (1905), később a 220 yard gyors (1908) első világsúcstartója. 1897–1908 között 15-szörös magyar bajnok. Az ún. magyar tempó, a váltott karú, lábmunka nélküli gyorsúsás továbbfejlesztője, legsikeresebb művelője. (KP)

HATVANY Ferenc báró festő, műgyűjtő (Bp., 1881. okt. 29.–Lausanne, Svájc, 1958. febr. 7.). Tanulmányait Budapesten Fényes Adolfnál és Bihari Sándornál, Nagybanján és a párizsi Julian Akadémián végezte. Francia irányultságú aktképein a plaszticitást és a tárgyiasságot hangsúlyozza. Czobel Béla hatására műveinek festői eszközei oldottabbá váltak, erősebben hatott rá a posztimpreszionizmus. Több gyűjteményes kiállítást rendezett külföldön, itthon pedig az Ernst Múzeumban. Jeles műgyűjtő volt. Gyűjteménye a második világháború idején részben külföldre került, Courbet- és Cézanne-festményeit a Szépművészeti Múzeumnak adományozta. 1947-től Párizsban élt. (AK)

HEGEDŰS Gyula színész, színházi szakíró (Kéty, 1870. febr. 3.–Bp., 1931. szept. 21.). A 20. század eleji naturalista színjátszás képviselője; főbb szerepeit vígjátékokban, különösen kortársa, Molnár Ferenc darabjaiban alakította. 1889-től Paulay Ede híres színiskolájában tanult, majd vidéki színházakban játszott. 1894-től a kolozsvári, 1896-tól pedig a budapesti Vígyszínház tagja volt. 1906-ban a Színiakadémián,

1907-től pedig a Zeneakadémián tanított. 1917-ben a budapesti Színészszövetség elnökévé választották. (SM)

IJJAS [Jankovich] Antal író, újságíró (Szentgottárd, 1906. ápr. 27.–Bp., 1980. okt. 21.). 1944-ben egyháztörténelemből doktorált. Részt vett a KALOT (Katolikus Legények Országos Testülete) munkájában. A magyar katolikus sajtó fontos alakja, 1945-től az *Új Ember* munkatársa, cikkírója volt. Novellái jelentek meg a *Vigilia* című folyóiratban. 1936-ban megindította és szerkesztette az *Új Élet Regénysorozat*ot. Szerkesztője és tanulmányírója *A keresztény egyház történetének* 1937-ben. (FZs)

IRINYI János gyakorlati mezőgazda (Zsáka, 1787. jan. 6.–Nagyléta, 1856. ápr. 15.). Irinyi János és József apja. Tanulmányait Nagyváradon és Egerben végezte. Működését Székelyhídon kezdte, majd 40 évig a nagylétai uradalom felügyelője volt. Ezt és saját vértesi birtokát korszerű mintagazdasággá fejlesztette, ahol mezőgazdasági gépeket is alkalmazott. A burgya feldolgozására gőzerővel működő szeszgyárat rendezett be. A homokon szélfogó fasorokat telepített. Cikkei a *Mezei Gazdában*, a *Gazdasági Lapokban* és az *Ismertetőben* jelentek meg. (WNA)

JEGES Ernő festő- és grafikusművész (Torontóvársárhely, 1898. jan. 12.–Bp., 1956. nov. 12.). A Képzőművészeti Főiskolán Réti Istvánnál, majd Párizsban tanult. A Tanácsköztársaság idején számos plakátot rajzolt. 1922–24 között Párizsban élt, majd a művésztelep egyik alapító tagjaként Szentendrén dolgozott. 1932–33-ban Rómában járt, és a római iskola stílusának jellegzetes képviselője lett. Plakát-, bélyeg-, csomagolópapír- és könyvtáblaterveken kívül egyházművészeti megrendeléseknek tett eleget (Pannonhalma). Művészetében a táj- és városképésztészet maradt a meghatározó jelentőségű. 1945 után grafikusként kiállításokat dekorált, templomi freskókat festett. (AK)

JOACHIM József hegedűművész, pedagógus, zeneszerző (Köpcseny, 1831. jún. 28.–Berlin, 1907. aug. 15.). Pesten, Bécsben és Lipcsében tanult, fiatal korától rendszeresen hangversenyezett. 1847-től Lipcsében, 1850-től Weimarban volt koncertmester, 1853-ban a hannoveri udvar első hegedűse lett. 1868-tól Berlinben élt, ahol az általa alapított Zeneművészeti Főiskola igazgatója és hegedűtanára volt, emellett vonósnegyesével nagy sikerrel koncertezett. Mendelssohn, Schumann és Brahms baráti köréhez tartozott. Munkásságának meghatározó vonása a hagyományok tisztelete volt. Elsősorban Bach, Beethoven, Schumann és Brahms műveinek interpretátoraként tartották számon. (GL)

KABOS Endre vívó (Nagyvárad, 1906. nov. 5.–Bp., 1944. nov. 4.). A Vívó és Atlétikai Club (VAC, 1926–30), a Tisza István Vívó Club (1930–34), az Újpesti

TE kard- és párbajtőrívója (1934–38). Kardvívásban olimpiai bajnok (1932: csapat, 1936: egyéni és csapat), olimpiai 3. (1932: egyéni); Európa-bajnok (1931, 1935: csapat; 1933, 1934: egyéni és csapat), Eb 2. (1931: egyén); magyar bajnok (1930: csapat). Párbajtőrívásban magyar bajnok (1937, 1938, 1939: csapat). A budapesti Margit híd felrobbantásakor hunyt el. (KP)

KÁDÁR Béla festő- és grafikusművész (Bp., 1877. jún. 14.–Bp., 1956. jan. 22.). Kezdetben Rippl-Rónai József hatása alatt dolgozott, majd 1918-tól az európai progresszív irányzatok (kubizmus, expresszionizmus, szürrealizmus) követőjévé vált. A háború után a Der Sturm Galéria és folyóirat szellemi holdudvara határozta meg munkásságát, ennek köszönhetően Amerikában is bemutatkozhatott. Húszas évekbeli szerkezetes, forma-reduktív képfelfogásában helyet kaptak a folklór elemei, amelyek a harmincas években az art deco festészet sajátos hazai megoldását adják. (AK)

KANDÓ Kálmán gépészmérnök (Pest, 1869. júl. 10.–Bp., 1931. jan. 13.), a vasúti villamos vontatás alapelveinek kidolgozója, a róla elnevezett fázisváltós mozdony megtervezője, akadémikus. 1894-től a Ganz-gyár elektromos osztályán dolgozott. Irányításával épült meg az első háromfázisú villamos vasút Svájcban. Irányító szerepe volt az itáliai Valtellina vasút villamosításában. Ez lett Európa első villamosított vasúti fővonala, amely nagyfeszültségű váltakozó árammal működött. Budapestre visszatérve a Ganz-gyár vezérigazgatója lett. Elsőként javasolta az 50 Hz frekvenciájú áramnak, valamint a fázisváltónak az elektromos vontatás számára készülő mozdonyoknál történő felhasználását. (VML)

KAPISZTRÁN János [Giovanni da Capestrano] **ferences hitszónok** (Capestrano, Itália, 1386. jún. 24.–Újlak, 1456. okt. 23.). Jogi tanulmányok után Perugiában volt városi tisztségviselő, majd belépett az obszerváns ferencesek közé. 1451-ig Itáliában tevékenykedett a hit megújítása és a pápaság tekintélyének helyreállítása érdekében. 1456-ban Magyarországon hirdette az oszmánok elleni keresztes hadjáratot, és lelkesítő prédikációival óriási szerepet játszott Nándorfehérvár megvédésében. Az újlaki sírjánál történt csodás gyógyulásokról több jegyzőkönyv is készült. 1690-ben szentté avatták. (PT)

KÁROLYI Sándor gróf, politikus, közgazdász (Pest, 1831. nov. 10.–Menton, Franciaország, 1906. ápr. 24.). Az agrárium érdekeit előtérbe helyező programot dolgozott ki. A földbirtokosok és gazdák érdekképviseleti szervezeteként létrehozta a Magyar Gazdaszövetséget (1896). Hitelszövetkezetek alapítását szorgalmazta (1886), majd fogyasztási szövetkezeteket létesített. Ezek országos központja, a híres Hangya volt (1898). A nép nevelésével párosuló mozgalom távolabbi céljaként a termelő és értékesítő szö-

vetkezetek elterjesztését kívánta. Feleségével, Korniss Klarisszával gyermekek és aggok számára létesített menhelyek, templomok építését támogatta; egyedül az újpesti kórházra félmillió koronát költött. (BI)

KAZINCZY Ferenc író, költő (Érsemlyén, 1759. okt. 27.–Széphalom, 1831. aug. 23.). Korának talán legjelentősebb irodalmára, akinek irodalomformáló tevékenysége páratlan jelentőségű. Fő törekvése a magyar stílus megújítása, a provincializmus legyőzése. A *Tövisek és virágok* (1811) című kötetével vett lendületet a nyelvújítási harc, amely 1819-ben zárult le. Prózái művei közül levelei, útleírásai és önéletrajzi írásai legjelentősebbek. Számos irodalmi vita aktív résztvevője, kortársaival élénk levelezésben állt. Személyisége, irodalmi elvei a korszak összes literátorára hatással volt. (AA)

KERPEL-FRONIUS Ödön gyermekgyógyász (Versec, 1906. jan. 14.–Nyugat-Berlin, 1984. ápr. 22.), Kossuth-díjas, akadémikus. Több nemzetközi tudományos társaság tiszteleti tagja, az újszülöttek és a fejlődő szervezet élet- és kórtanának nemzetközileg elismert kutatója. 1946-tól a pécsi Tudományegyetemen a gyermekgyógyászat professzora volt, 1951-től Budapesten töltötte be ugyanezt a posztot, s emellett 1946-tól a gyermekgyógyászati klinika igazgatója volt. Fő kutatási területe a csecsemőkori sorvadás körképének elemzése. Ő írta 1962-ben a gyermekgyógyászat tankönyvét, amely több kiadásban is megjelent. (SZÁ)

KISS Lajos néprajzkutató (Hódmezővásárhely, 1881. márc. 13.–Bp., 1965. febr. 2.). Györffy István biztatására fordult a parasztszám felé. Néprajzi tárgyak gyűjtésével megalapozta a hódmezővásárhelyi múzeumot. 1912-ben a nyíregyházi múzeumba került. Úttörő jellegűek a mezővárosi társadalom típusaira, népi foglalkozásaira vonatkozó megfigyelései; Hódmezővásárhely, a Nyírség és a Rétköz népi világát bemutató tanulmányai. A dél-alföldi szegényparasztság mindennapjairól, műveltségének, művészetének legjellemzőbb vonásairól szóló legszebb írásait *A szegény ember élete* (1939), *A szegény asszony élete* (1941.) és a *Vásárhelyi hétköznapiak* (1958) című kötete őrzi. (CZJ)

KLUPATHY Jenő fizikus, akadémikus (Kassa, 1861. okt. 21.–Bp., 1931. márc. 2.). 1908-tól a budapesti Tudományegyetem professzora, 1910-től a gyakorlati fizikai intézet igazgatója. 1900-ban megindította Szász Károlyal együtt az *Uránia* című tudományos ismeretterjesztő folyóiratot. Foglalkozott a katódsugarak és a folyadékok szilárdságának kutatásával, egy újfajta elektromos ivilámpát szerkesztett, és elsőként oldotta meg a hanggal történő elektromos távkapcsolás problémáját. (WL)

KNAUZ Nándor történész, pozsonyi prépost (Óbuda, 1831. okt. 12.–Pozsony, 1898. ápr. 26.), scar-

donai választott püspök. Tanulmányait Nagyszombatban (bölcshészet) és Esztergomban (hittudomány) végezte. Munkásságát a középkori Magyarország történetének kutatása, a kronológia és az oklevélkiadás terén fejtette ki. Fő művei, az esztergomi főegyházmegye Árpád-kori dokumentumait közlő *Monumenta ecclesie Strigoniensis*, valamint *Kortan* címen megjelent kronológiája, máig kézikönyvek. 1863-ban megalapította, és 1869-ig szerkesztette a *Magyar Siont*. (NA)

KOHÁRY István gróf költő (Csábrág, 1649. márc. 17.–Csábrág, 1731. márc. 29.). A Habsburg-hű gróf Thököly Imre fogságában kezdett verselni a természet szépségéről, az udvari élet kellemességéről. Az idő hasznos eltöltésére írt börtönverseit később emlékezetből jegyezte le. Verseiben kronosztichonnal jelzi a keletkezés évszámát. 1687-ben Eger ostrománál jobb karja súlyosan megsérült, sebzettsége költészetében is megjelenik. Bőkezű mecénás volt, Gyöngyösi Istvánt is segítette. (BA)

KOHUT [Kohaut] Vilmos labdarúgó (Bp., 1906. júl. 17.–Bp., 1986. febr. 18.). A Ferencváros (1924–33), az Olympique Marseille (francia) labdarúgója, csatár (1933–38). Az első vb-döntőben szerepelt magyar csapat tagja, azaz vb 2. (1938); Közép-Európai Kupa-győztes (1928); 4-szeres magyar bajnok (1925/26, 1926/27, 1927/28, 1931/32); 3-szoros magyar kupagyőztes (1927, 1928, 1933). 25-szörös magyar válogatott (1925–1938). (KP)

KONDOR Béla festő- és grafikusművész (Pestlőrinc, 1931. febr. 17.–Bp., 1972. dec. 12.). Diplomamunkáját Juhász Ferenc: *Tékozló ország* című művéhez készítette. Erősen kötődött az európai grafika Bosch, Rembrandt, Dürer és Goya képviselte narratív vonalához. Szinte minden grafikai műfajban dolgozott, festett vászonra, fára, üvegre, ezen kívül írt verset (*Boldogságtüredék*, 1971), orgonált és fotózott. Egyéni mitológiájú és szimbolikájú képei (amelynek visszatérő ikonográfiai eleme lett a kondori ember-Krisztus kép) nem illeszkedtek a korszak semmilyen irányzatába, hatása a következő művésznemzedékre mégis vitathatatlan. (AK)

KONTRASZTY László festő- és grafikusművész (Szeged, 1906. maj. 26.–Bp., 1994. jún. 21.). 1928–33 között Padolini-Volkmann Artúrnál és Szőnyi Istvánnál tanult. Az 1930-as évek végétől kezdve Kállai Ernő és a Bauhaus hatására elkötelezte magát a nonfiguratív festészet mellett. A natúra azonban a későbbiekben is festői absztrakciójának alapját képezte. Az 1960-as évektől kezdve festményei a geometrikus és az organikus absztrakció határára egyensúlyoznak. A nyolcvanas években őt is megérintette az új szenzibilitás, melynek hatására festészetében felerősödtek a spontán, a kalligrafikus gesztusok. (AK)

KÖTELES Sámuel kantiánus filozófus (Újtorda, 1770. jan. 30.–Nagyenyed, 1831. máj. 26.), a Magyar

Tudós Társaság egyik első filozófus tagja. 1799-től a marosvásárhelyi református kollégium tanára, 1830-tól rektora. A magyar filozófiai szaknyelv egyik megteremtője, megjelent logika és filozófiai antropológia tankönyve, 1829-ben a filozófia enciklopédiáját adta közre. (PGy)

KÖVESHÁZI KALMÁR Elza szobrász, iparművész, grafikus (Bécs, 1876. jan. 1.–Bp., 1956. szept. 3.). Festőnek készült. Bécsben és Münchenben, majd Párizsban, 1902-től Firenzében tanult. Művészetére nagy hatással volt a kortárs színház és táncművészet. Sokszínű munkássága során foglalkozott iparművészettel, grafikával, kispasztikával, síremlék-, kút- és mauzóleumtervezésben is részt vett (például a Kossuth-mauzóleum pályázatán Márkus Géza építéssel együtt). A húszas években Palasovszky Ödön avantgárd színháza számára készített díszlet- és jelmezterveket. (AK)

KREYBIG Lajos agrokémikus, talajtani kutató (Nagyszében, 1879. dec. 3.–Bp., 1956. jún. 21.). A talajerőpótlás mechanikus elméletével szemben a biológiai irányzatot képviselte, a talaj élőlényei-nek szerepét hangsúlyozta. Az általa kidolgozott módszerrel készült Magyarország első, 1:25 000 léptékű talajterképe. Foglalkozott a trágyázás és az agrotechnika kérdéseivel is. Új eljárást vezetett be a szerves és ásványi trágyák együttes használatára. 1951-től az MTA levelező, 1954-től rendes tagja, Kossuth-díjas. (WNA)

KRIEGER Sámuel mérnök, térképész (Eperjes, 1746. [?]-Sopron, 1781. márc. 8.) a 18. század második felének egyik legkiválóbb műszaki szakembere. A Hajózási Igazgatóság mérnökeként számos vizsabayozási munka műszaki felügyeletét látta el. Tervet készített a Sárvíz, a Sió és a Kapos szabályozására, valamint a Duna és a Dráva közötti mesterséges összeköttetés megteremtése érdekében a Balaton részleges lecsapolására. Ez utóbbival kapcsolatban készített térképe nem csupán legbecselebb műszaki emlékeink egyike, hanem a tő természetes állapotának első részleteiben is pontos ábrázolása. (FL)

KUNCZ Aladár író, szerkesztő (Arad, 1885. dec. 31.–Bp., 1931. jún. 24.). 1928-ban Bánffy Miklós főszerkesztésével megindította az *Erdélyi Helikont*, majd 1929 után szerkesztette. Szervező munkájával, tanulmányaival részt vett a transzilvanista gondolat megalapozásában. A *Fekete kolostor* (1931) című regénye az első világháború alatti franciaországi internálásának Noirmoutier szigetén zajló élményeiről számol be. Visszatekintő emlékirat-jellegű az epikai kompozíció, a fiktív elemek teszik önéletrajzi fejlődés-regénnyé. (HZs)

KUNSZERY [Kunczer] Gyula költő, újságíró, irodalomtörténész (Bp., 1906. jún. 10.–Bp., 1973. máj. 1.). 1945-től a *Magyar Nemzet* munkatársa 1950-ig,

amikor elvesztette állását. 1947-ben országgyűlési képviselő. 1955-től az *Új Ember* belső munkatársa. Irodalomtörténészként verstannal foglalkozott, a Himfy-vers továbbéléséről és a magyar szonett kezdeti alakulástörténetéről írt tanulmányokat (*A magyar szonett kezdetei*, 1965.). A *bűvös szekrény* című verses mesejátékából Farkas Ferenc vígoperát írt. (HZs)

LAMPICH Árpád gépészmérnök (Bp., 1898. máj. 11.–Esztergom, 1956. ápr. 30.), a világ első motoros vitorlázó repülőgépeinek társkötője. Repülőgép-konstruktőrként gépeivel több világrekordot is felállított. Dolgozott a bécsújhelyi repülőgépgyárban, Győrben, majd Esztergomban. Nevéhez fűződik az első magyar, fémépítésű teljesítményvitorlázó gép megépítése. (ASzE)

LANDGRÁF János kultúrmérnök (Sárvár, 1857. jan. 1.–Bp., 1931. okt. 24.) a halászati ügyek állami irányításának megszervezője (1885), az Országos Halászati Felügyelőség vezetője 1893–1906 között. Nevéhez fűződik az 1888: XIX. törvénycikk, az ún. halászati törvény előkészítése, valamint a *Halászat* című folyóirat megindítása. Vezetésével kezdődött meg az országban a haltenyésztő mesterséges tógazdaságok hálózatának kiépítése és a halászati társulatok megszervezése. Érdemeiért a király 1914-ben nemesi rangra emelte. (FL)

LATINOVITS Zoltán színész, rendező (Bp., 1931. szept. 9.–Balatonszemes, 1976. jún. 4.). A színészmesterséget Galamb Sándornál és Lehotay Árpádnál tanulta. Pályája során tagja volt többek között a debreceni, a miskolci, a kecskeméti és a veszprémi színháznak, illetve több fővárosi színháznak. Korszakának kiemelkedő művésze, alakításai, versmondásai és filmjei a mai napig nagy hatással vannak a szakmabeliekre és a közönségre egyaránt. Főként romantikus hősképet, önmagukkal elégedetlen jellemeket és groteszk figurákat formált meg, például az Őrnagy (Örkény István: *Tótek*), Ivan Karamazov (Dosztojevszkij: *Karamazov testvérek*). Filmjei: *Pacsirta*, *Hideg napok*, *Utazás a koponyám körül*, *Szindbád*, *Az ötödik pecsét* stb. (SM)

LÁZÁR L. Pál gépészmérnök (Nagybajom, 1856. [?]-Bp., 1917. febr. 21.). 1880-ban szerzett diplomát a budapesti József Műegyetemen, majd Vidats István mezőgazdasági gépgyárában helyezkedett el gyárvezető mérnökként. A nyolcvanas években kormányzati fölkerésre az ágazat nyugat-európai helyzetét tanulmányozta. Hazatérve a Műegyetem tanára lett. 1890-ben kinevezték a mezőgazdasági géptani tanszék rendes tanárává, és megbízták az itt szervezett Gépkiérleti Állomás vezetésével. Számos tudományos mű és népszerűsítő cikk szerzője. Elméleti és gyakorlati munkássága hozzájárult a hazai mezőgazdasági gépgyártás és a szeszipar kibontakozásához, illetve a mezőgazdaság gépésítéséhez. (EJ)

LAZIUS, Wolfgang [Lázi Farkas] **történész, térképész, katonaorvos** (Bécs, 1514. okt. 31.–Bécs, 1565. jún. 19.). 1552-re elkészítette Magyarország térképét, amely nyomtatásban is megjelent (*Regni Hungariae Descriptio vera*, 1556.). A térképet a török harcokról és Magyarország leírásáról szóló történeti munkái mellékletéül szánta, amelyen Lázár secretarius térképének (*Tabula Hungariae*, 1528.) hibáit akarta kijavítani, azonban még annál is több tárgyi tévedést ejtett. Térképei térképeszeti alapforrások lettek, így hibái is rögzültek. Térképei alapján készültek Abraham Ortelius *Theatrum Orbis Terrarum* atlaszának Ausztriát, Karintiát és Magyarországot ábrázoló lapjai. (RTCs)

LÉGRÁDY Sándor festő- és grafikusművész, bélyegtervező (Bp., 1906. márc. 16.–Bp., 1987. júl. 15.). 1921–25 között elvégezte az Iparművészeti Főiskola ötvös szakát, majd az Iparrajziskola díszítőfestő szakán tanult tovább. Kezdetben üvegfestéssel foglalkozott, majd a harmincas évektől kezdett el bélyegeket tervezni az Állami Nyomda számára. 1949 után is elsősorban bélyegtervezőként dolgozott tovább. Leghíresebb munkái a Bartók, Kodály és Liszt emlékére készített emlékbélyegei. (AK)

LOSSONCZY Ibolya szobrász, festő, grafikus (Nyírbakta, 1906. nov. 22.–Bp., 1992. jan. 15.). Nem részesült akadémikus szobrászképzésben. 1941-ben állított ki először férjével, Lossonczy Tamással közösen. Plasztikai formavilágán Brancusi és Arp hatása érződik, de a negyvenes években az expresszionizmussal is kísérletezett. Szobrászatának eszmeiségét Kállai Ernő és az Elvont művészek csoportja határozta meg. Az 1950–60-as évek kényszerű szilenciuma idején fordításból, nyelvtanításból tartotta fenn magát és családját. A hetvenes–nyolcvanas években derűs, lírai, álomszerű pasztellképeket festett. (AK)

MADARÁSZ Gyula madártani kutató (Pest, 1858. máj. 3.–Bp., 1931. dec. 29.). 1883-tól a Magyar Nemzeti Múzeum Állattárának igazgatója. Madártani megfigyeléseket végzett Indiában, Ceylonban, Egyiptomban, Szudánban, Amerikában és másutt. 1884-től a *Zeitschrift für die gesamte Ornithologie* című folyóirat kiadója és szerkesztője. Az 1881-ben megjelent *Rendszeres névsora a magyarországi madaraknak és az ezekre vonatkozó irodalom* című munkája folytatásaként 1899–1903 között elkészítette nagy monográfiáját *Magyarország madarai* címmel. Sajtó alá rendezte Fenichel Sámuel és Bíró Lajos gyűjtéseit, kutatásait. (VML)

MATICSKA Jenő festőművész (Nagybánya, 1885. nov. 30.–Nagybánya, 1906. febr. 8.). A nagybányai művésztelep (1902–1905 között dolgozott itt) egyik legtehetségesebb tagja, de festői kibontakozását megakadályozta korai halála. Tehetségére Iványi Grünwald Béla figyelt fel, mestere Nagybányán Hollósy Simon volt. Plein air szemléletű, üde, érzékeny

koloritú tájképeivel hamar feltűnt. Emlékiállítását 1911-ben rendezték meg Nagybányán. (AK)

MAURITZ Béla ásványtudós (Kassa, 1881. máj. 3.–Bp., 1971. febr. 15.), akadémikus. 1918-tól a budapesti Tudományegyetem professzora, emellett 1923-tól a Magyarhoni Földtani Társulat elnöke. 1943–44-ben az egyetem rektora, és részben ő akadályozta meg az egyetem Németországba történő kitelepítését. 1941-ben írta meg a köztetan egyetemi tankönyvét, a következő évben pedig Vendl Aladárral együtt az ásványtanét. Az ő nevéhez fűződik a Kárpát-medence magmás előfordulásainak köztettani feldolgozása, egyben ásványainak korszerű feldolgozása. (ASzE)

MOKRY-MÉSZÁROS Dezső festőművész (Sajóecseg, 1881. ápr. 5.–Miskolc, 1970. jan. 9.). Autodidakta művész, első rajzai mikroszkopikus metszetek és saját növény- és rovargyűjteményei nyomán kialakított fantaszttikus tájképek. Bejárta Európát, kiállításokat rendezett (Párizs, 1912, Helsinki, 1913), zoológiai és régészeti expedíciókban vett részt (Észak-Afrika, Ceylon). Az 1930-as évek elején több önálló kiállítást rendezett a Tamás Galériában. Művészetének legmaradandóbb alkotásai korai rajzai és festményei, melyeken a természeti megfigyelések eredménye, egzotikus úti élményei különös színvilágú látomásokkal párosulnak. (AK)

NÉMETH János vízilabdázó (Bp., 1906. jún. 12.–Madrid, 1988. márc. 5.). A Nemzeti Sport Club úszója, vízilabdázója (1921–25), az ÚTE (1926–39) és az FTC vízilabdázója (1940–45). Vízilabdázóként olimpiai bajnok (1932, 1936); Európa-bajnok (1931, 1934, 1938), 105-szörös magyar válogatott és a csapat kapitánya (1929–39); 11-szeres magyar bajnok (1930–39, 1944). Visszavonulása után a magyar vízilabda-válogatott szövetségi kapitánya (1943–44, 1948). 1948-ban Madridban telepedett le, a Spanyol Úszó Szövetség állami edzőjeként tevékenykedett. (KP)

NYÁRÁDI Erazmus Gyula botanikus (Nyárádtő, 1881. ápr. 7.–Bp., 1966. jún. 15.), Erdély és Románia flórájának kutatója, feldolgozója. A budapesti Tanárképző Főiskola természetrajz–földrajz szakán szerzett tanári oklevelet. 1949-től a Románia flóráját feldolgozó munkaközösség vezetője, és az elkészült terjedelmes flóramű egyik szerzője. Számos szakkönyv írója. A botanikában 1627 új rendszertani egységet vezetett be, 25 új taxont neveztek el róla. 1948-tól a Román Tudományos Akadémia rendes tagja. (WNÁ)

OLTAY Károly mérnök (Bp., 1881. ápr. 8.–Bp., 1955. okt. 18.), a felsőgeodézia tudósa. 1907–09-ben Eötvös Loránd munkatársaként dolgozott, 1913-tól a Műegyetemen a geodézia professzora. 1927-ben megszervezte a Magyar Geodéziai Intézetet, szerkesztette az Intézet közleményeit, és ő irányította a korszerű alaponalméréseket. 1925–49 között a

*Geodéziai Közlöny*t szerkesztette. A Duna- és Tiszahidak II. világháború utáni újjáépítéséhez kapcsolódó geodéziai mérések irányítója volt. Ő írta 1919-ben a geodézia négykötetes egyetemi tankönyvét, amely több, bővített kiadásban is megjelent. (ASzE)

PACZKA Ferenc festőművész (Monor, 1856. júl. 31.–Berlin, 1925. ápr. 20.). Művészi tanulmányait Münchenben és Párizsban folytatta. Simor János esztergomi érsek Rómában taníttatta, ahol a pápa arcképét is megfestette. Később Berlinben telepedett le, de a magyarországi festészettel mindvégig megtartotta kapcsolatait. Akadémikus történeti kompozíciókat, vallásos tárgyú képeket és oldottabb festőiségű dunántúli tájképeket, illetve népi életképeket festett. 1927-ben műveiből hagyatéki kiállítást rendeztek. (AK)

PÁSZTOR János szobrász (Gyoma, 1881. jan. 29.–Bp., 1945. jan. 26.). Az Iparművészeti Főiskolán Mátrai Lajos tanítványa volt. 1903-ban a párizsi Julian Akadémián tanult. Első nagyobb munkája a szegei Vásárhelyi Pál-emlékmű két mellékalakja. 1905-ben Hódmezővásárhelyen telepedett le, majd 1910-ben Budapestre költözött. A kor egyik ünnepektől szobrászatként számos kiállításokon vett részt. Budapest ostroma idején halt meg. Jelentősek köztéri szobrai, emlékművei, portréi: Beethoven-portré, 1927, Csokonai-emlékmű, Kazinczy-emlék, 1931 (Budapest, Bécsi kapu tér), II. Rákóczi Ferenc lovas szobra, 1937 (Budapest, Kossuth tér). (PGGy)

PECHÁN Béla festő- és grafikusművész (Verbász, 1906. dec. 10.–Verbász, 1986. szept. 31.). A müncheni akadémián tanult, élete végéig a vajdasági művészeti élet meghatározó alakja maradt. Realista festőként indult, (csendéletek, portrék, tájképek), az 1960–70-es években művészetét a kísérletezés jellemezte (Fűzfa-variációk), karikatúrái pedig folyamatosan jelentek meg a vajdasági lapokban. (AK)

PÉCSI József fotóművész (Bp., 1889. ápr. 1.–Bp., 1956. okt. 7.), fényképezési szakíró és szaktanár. A 20. század első felének egyik legjelentősebb fotográfusa. 1910-ben diplomázott a müncheni fotófőiskolán, 1913-ban már az Iparrajziskola Fotográfiai Tanműhelyének vezető tanára. A két világháború között Dorottya utcai műterme az egyik legjelentősebb fotós-magániskola. Sokféle műfajban, változatos technikákban jeleskedő mester (akt-, portré-, reklám-, műtárgy-, város- és szociofotó). Önarckép-változatai nagy hatással voltak a kortárs fotográfiára. Ő emelte művészi rangra a reklámfényképezést Magyarországon. (AK)

PINTÉR Jenő irodalomtörténész (Cegléd, 1881. jan. 25.–Bp., 1940. nov. 7.). A budapesti egyetemen szerzett tanári és bölcsészdoktori oklevelet 1903-ban. Ezután a jászberényi gimnáziumban, majd 1910-től

a fővárosban tanított. Baros Gyulával és Horváth Jánosnal 1911-ben megalapította a Magyar Irodalomtörténeti Társaságot. 1912-ben megindította, és 1931-ig szerkesztette az *Irodalomtörténetet*. A Kisfaludy Társaság, a Petőfi Társaság, az MTA tagja. Irodalomtörténete a magyar irodalom legerjedelmesebb, gazdag bibliográfiára támaszkodó, ám meglehetősen konzervatív értékítéletű feldolgozása. (AA)

RADVÁNSZKY Béla báró művelődéstörténész (Sajókaza, 1849. márc. 1.–Bp., 1906. máj. 2.). Jogtudományi tanulmányokat folytatott a budapesti egyetemen. 1883-ban megalapította a Magyar Genealógiai és Heraldikai Társaságot, melynek elnöki tisztét haláláig viselte. 1889 és 1895 között a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság másodalelnöke. Az MTA tagja. Az 1870-es évektől széles körű művelődéstörténeti gyűjtőmunkát végzett. Munkássága főleg az erdélyi fejedelmi udvartartás, a magyar nemesi családok és háztartások 17–18. századi történetének kutatására koncentrált. 1902–05-ben a *Közlemények a báró Radvánszky-levéltárból* című sorozat szerkesztője. (SI)

RÁTKAI Márton színész (Bp., 1881. nov. 18.–Bp., 1951. szept. 18.). Kossuth-díjas (1949), érdemes művész (1950), kiváló művész (1951). A Színművészeti Akadémia elvégzése után a Magyar Színházhoz (1903), majd a miskolci társulathoz (1904) szerződött. 1905-ben került a Király Színházhoz. Drámai szerepeket is játszott, legnagyobb sikereit mégis operettekben aratta. 1924-ben a Színész Szövetség alelnöke lett; 1947-től haláláig a Nemzeti Színház tagja. Tanított a Színművészeti Főiskolán, számtalan filmben is szerepelt: *Szent Péter esernyője*, *Piri mindent tud*, *Lila akác*, *Kölcsönkért kastély*, *Gül baba*, *Beszterce ostroma* stb. (SM)

RAUCH, Andreas orgonista, zeneszerző (Potten-dorf, Alsó-Ausztria, 1592.–Sopron, 1656.), kb. 1610–25-ig Hernalsban, majd 1627-ben Inzersdorfban az osztrák evangélikus rendek orgonistája. 1628-ban Sopronba menekült, ahol haláláig az evangélikus templom kántora és kórusának vezetője. Soproni vonatkozású, részint csak jegyzőkönyvi adatokból ismert művei: *Lamentatio* (gyászkompozíció Lackner Kristóf polgármester temetésére, 1632), újévi gratulációk, *Concentus votivus* (a soproni országgyűlés megnyitására, 1634), mise, vesperák, zsolttárok, litániák. 1648-ban Bécsben jelent meg 13 motettából álló gyűjteménye *Curus triumphalis* címmel, melyet a császárnak dedikált. (FI)

RÉVAY József klasszika-filológus, irodalomtörténész, író, műfordító (Kecskemét, 1881. nov. 22.–Kecskemét, 1970. febr. 19.). 1928-tól a Franklin Társulat lektora, majd 1932-től 1942-ig a *Tükör* című képes folyóirat szerkesztője volt. 1945–52 között a budapesti egyetemen oktatott. Irodalmi munkásságát ismeretterjesztő történelmi regényei és elbeszélések

alkotják. Kiemelkedő műfordító tevékenysége, számos antik auktor, reneszánszkori olasz, 19–20. századi francia és német író regényét, drámáját, elbeszélését ültette át magyar nyelvre. Nagy hazai és külföldi elismerést vívott ki ókortörténeti és klasszikai-filológiai tanulmányai. (SI)

RIEDL Frigyes irodalomtörténész (Ladomér, 1856. szept. 12.–Bp., 1920. aug. 7.). A budapesti egyetemen szerzett 1878-ban tanári és bölcsészdoktori oklevelet. Ezután ösztöndíjas a párizsi, berlini, majd a bécsi egyetemen. 1905-től a budapesti egyetemen a magyar irodalomtörténet professzora, a Kisfaludy Társaság és az MTA levelező tagja. Írásainak zöme a *Budapesti Szemlében* jelent meg, az irodalmi esszé egyik klasszikusa. *Arany János* (1887) című könyve hosszú időre meghatározta Arany egyéniségének és életművének megítélését. A középpontba a költő személyiségét állította, Gyulai Pál nézeteit átvéve. (AA)

RIEDL Szende nyelvész, szerkesztő (Besztercebánya, 1831. márc. 15.–Bp., 1873. okt. 15.). Európai látókörű tudós: a bölcsészdoktorátust Németországban szerezte meg, 1854–60 között a prágai egyetemen magyar lektoraként és a prágai *Irodalmi Lapok* (1860) kiadó-szerkesztőjeként is a magyar tudományos és irodalmi élet külföldi megismertetésére törekedett. 1863-tól a pesti egyetemen összehasonlító nyelvészet, majd germanisztikát tanított. 1863-ban megalapította az Országos Középiskolai Tanáregyesületet, és számos folyóirat kiadására vállalkozott (*Kritikai Lapok*, *Kalauz*, *Új Korszak* stb.). (SM)

RUBINYI Mózes irodalomtörténész, nyelvész (Debrecen, 1881. ápr. 1.–Bp., 1965. szept. 26.). Nyelvfilozófiával, stilisztikával és nyelvtörténettel foglalkozott. Kiemelkedő szerepet játszott a nyelvjárásgyűjtésben, a csángók nyelvének vizsgálatában. Kezdetben középiskolában, a Tanácsköztársaság idején főiskolán, 1947-től pedig a szegedi egyetemen tanított. A második világháború után két évig Budapest tudományos-kulturális ügyeinek előadójaként dolgozott. 1929-től haláláig a Magyar PEN Klub ügyvezető elnöke, 1952-től az MTA Nyelvtudományi Bizottságának tagja volt. (SM)

SEEFELNER Gyula vasút- és hídépítő mérnök (Pest, 1847. aug. 7. [?]–Bp., 1906. júl. 21.). A MÁVAG főmérnöke, majd hídépítő részlegének vezetője volt. Több vasúti híd építésvezetőjeként tisztelték, és a budapesti Ferenc József híd (ma: Szabadság híd) építésének közvetlen irányítója is ő volt. 1898-tól az Erzsébet-híd építését irányította főfelügyelőként. (VML)

SIMONFFY Kálmán jogász, dalszerző (Tápiószecsze, 1832. okt. 5.–Bp., 1881. dec. 15.). A szabadságharcban való részvétele után 1849–52-ben Nagybonyban jegyzőként, 1852-től Cegléden főjegyzőként működött, dalárdát alapított. Az Országos Dalárdaegyesület

alelnöke, 1861-től Pest megyei jegyző, 1865-től Esztergom megyei főjegyző volt. 1872–75 országgyűlési képviselőként a Zeneakadémia létesítésének egyik támogatója. Őn. „naturalista” nótaszerző volt, dalait mások harmonizálták meg. Az 1850–60-as évek közepétől legnépszerűbb népies műdalköltője. Legismertebb, részben folklorizálódott dalai: *Szomorú fűz ága*, *Fütyül a szél*, *Ez az én szeretőm*, *Madár az ágon*. (TL)

SOMOGYI Erzszi színésznő (Kolozsvár, 1906. szept. 10.–Bp., 1973. júl. 10.). Kossuth-díjas (1953, 1959), érdemes művész, kiváló művész. Szülei a Kolozsvári Nemzeti Színházban dolgoztak. A Nemzeti Színház tagja volt; 1927–28-ban a Vígszínházban, 1951–53-ban pedig a Magyar Néphadsereg Színházában lépett fel. Drámai és komikus szerepekben egyaránt nagy sikereket ért el, számos filmben és hangjátékban szerepelt. Főbb színpadi szerepei: Rosalinda (Shakespeare: *Ahogy tetszik*), Ilma (Vörösmarty Mihály: *Csongor és Tünde*), Lina (Móricz Zsigmond: *Rokonok*). Főbb filmjei: *Nem élhetek muzikaszó nélkül*, *Budapesti tavasz*, *Fapados szerelem*, *Az ember tragédiája*. (SM)

STEINHARDT Antal építész (Pest, 1856. jún. 1.–Bp., 1928. júl. 27.). Munkásságára alapvetően a későhistorizmus formajegyei jellemzőek. A budapesti Műegyetemen végzett, ezt követően Lang Adolf-fal társult. Együttműködésük elsősorban színházépítések eredményezett: pesti Magyar Színház, 1897; a Katolikus Kör épülete (ma: Idegen nyelvű Könyvtár), 1897; pécsi Nemzeti Színház, 1895; szegedi Kultúrpalota (ma: Móra Ferenc Múzeum), 1896. Jelentős munkája a szegedi városi főrdő, 1896. Építési bizottságokban is tevékenykedett, például segítséget nyújtott 1909-ben a pesti izraelita hitközség tempomépítési terveihez. (PGGy)

SUPKA Géza író, régész, műtörténész (Bp., 1883. ápr. 8.–Bp., 1956. máj. 25.). 1904-től a Nemzeti Múzeum régiségtárának munkatársa, majd 1918-ban igazgatója. A *Világ* és a *Magyar Hírlap* publicistája. 1926-ban megalapítja a *Literaturát*, melynek 1938-ig szerkesztője. 1927-ben az évenkénti országos könyvnap rendezését kezdeményezte. Egyik szellemi atyja, szervezője az „íróhetek” 1932-es balatoni és 1933-as lillafüredi találkozásának. 1945–49 között az MTA levelező tagja, 1989-ben tagságát posztumusz visszakapta. (HZs)

SVÉD Sándor operénekes (Bp., 1906. máj. 28.–Bécs, 1979. jún. 9.). Tanulmányait Budapesten, majd Itáliában végezte. 1928-ban mutatkozott be a budapesti Operaházban Luna gróf szerepében (Verdi: *A trubadúr*), majd az 1930-as években nagy sikerrel lépett fel Bécsben, Firenzében és Európa más színpadain. 1940–49 között a New York-i Metropolitan Opera tagja volt. 1949–56 között ismét Budapesten élt, később csak vendégszereplésekre látogatott haza. Meleg, bársonyos bariton hangja, drámai színészi tulajdonságai főként

Verdi-szerepekben tették sikeressé, de Mozart- és Wagner-hősök (pl. Don Giovanni, illetve Telramund) kiváló alakítása is a nevéhez fűződik. (HP)

SZÁVAI Nándor irodalomtörténész, műfordító (Zágráb, 1906. júl. 27.–Bp., 1979. jan. 30.). Tanított középiskolában; az ELTE francia tanszékén és az ELTE gyakorló gimnáziumának szakvezető tanára volt. Oktatásügyi államtitkárként általános művelődésügyi tervezeteket dolgozott ki. Fordított többek között Aragon, Balzac, Camus, France, Mme de Lafayette, George Sand, Walter Scott, Voltaire és Virginia Woolf műveiből. A *Világirodalmi lexikon* főszerkesztője, 1948-ban Kossuth-díjat kapott. (HZs)

SZÉCHY Tamás úszóedző (Doboz, 1931. márc. 27.–Bp., 2004. szept. 13.). A Testnevelési Főiskolán úszó szakedzői oklevelet szerzett (1970), mesteredző (1973). A Központi Sportiskola úszószakosztályának vezetőedzőjeként (1966–76), nevéhez fűződik a korosztályos úszóoktatás magyarországi megszervezése (ún. age group-rendszer, 1969). A magyar úszóválogatott vezetőedzője, illetve szövetségi kapitánya (1977–2000). A magyar sporttörténet legeredményesebb szövetségi kapitánya, öt olimpiai bajnokot (Wladár Sándor, Szabó József, Darnyi Tamás, Rózsa Norbert, Czene Attila) és további két világbajnokot (Hargitay András, Verrasztó Zoltán) nevelt. (KP)

SZÉKELY Júlia író, zongoraművész, tanár (Bp., 1906. máj. 8.–Bp., 1986. márc. 19.). Bartók növendékeként, 1934-ben szerzett zongoratanári diplomát a budapesti Liszt Ferenc Zeneakadémián. 1945–48 között a *Színház* című lap kritikusa. 1953–68 a pécsi Tanárképző Főiskola tanára. Jelentős irodalmi és zenéirői tevékenységet folytatott. Egykori tanáráról, Bartókról több írása is megjelent: *Bartók tanár úr* (1957), *Elindultam szép hazámból* (életrajz, 1965); ezenfelül számos Bartók-átíratot készített hegedű-zongorára és cselló-zongorára. (BV)

SZEMERE Miklós politikus, író (Azar, 1856. ápr. 21.–Bécs, 1919. aug. 20.). A bécsi Theresianumban, Genfben és Oxfordban tanult. Követségi titkár volt Párizsban, Szentpétervárott és Rómában. 1901-től több ízben országgyűlési képviselő. Politikai és társadalmi röpirataival, a magyar löversenyisport európai színvonalra hozatalával hatott a közéletre, ismert szereplője volt a korabeli irodalmi közéletnek. Jellegzetes, a századfordulót képviselő alakját több regény, például Krúdy Gyula *A vörös postakocsjá* és Kellér Andor *Zöld gyep, zöld asztala* is megörökítette. (LI)

SZEMLÉR Ferenc költő, író, műfordító kritikus (Székelyudvarhely, 1906. ápr. 3.–Bukarest, 1978. jan. 9.). A második erdélyi magyar nemzedékhez hasonlóan természetesnek érezte a kisebbségi sorsot, verseiben és prózai munkáiban generációjának érzésvilágát, útkezesését fejezte ki. Az 1930-as években a klasszicizáló törekvésekhez fordult. Kései lírájában ifjúságának

emlékeit, az erdélyi táj szépségeit idézte meg, elégi-
kus hangon szólt az öregedés fájdalomairól. Modern
román és német költőket fordított. (HZs)

SZENT IMRE herceg I. (Szent) István és Gizella
királyné gyermeke. Valószínűleg 1007-ben született.
Szülei több gyermeke közül egyedül ő érte meg a
felnőttkort. Számára készült az *Intelmek* címen is-
mert munka, mely kézikönyvként az uralkodásra
volt hivatott felkészíteni a herceget. Részt kapott az
ország kormányzásában, ennek részletei azonban
vitatottak. Megházasodott, a források ellentmondás-
os volta miatt azonban nem dönthető el, hogy
bizánci, lengyel vagy (ami a legvalószínűbb) horvát
hercegnő volt-e a felesége. 1031-ben (a hagyomány
szerint szeptember 2-án) vadászbalesetben halt meg.
1083. november 5-én szentté avatták. (ZsA)

SZÖGYÉNY-MARICH László politikus (Pest,
1806. jan. 2.–Csőr, 1893. nov. 19.). 1832-ben a
bécsi magyar királyi udvari kancelláriánál kezdte pályáját,
1846-ban alkancellár. 1848-ban ő adja át hivatala
kulcsait és aktáit a megalakuló felelős magyar kor-
mánynak. Az 1850-es években konzervatív elvba-
rátaival a régi magyar alkotmány helyreállításáért
lépett fel. 1860 októberében Vay Miklós báró mel-
lett második kancellárrá nevezte ki a császár. Az újabb
bécsi centralista fordulat, az 1861. évi országgyűlés
feloszlata után lemondott állásáról. A kiegyezés után
vállalt ismét politikai szerepet: Fejér megye főispánja
lett. Emlékirata a korszak jelentős történeti forrása. (SE)

TAR CZY Lajos fizika- és matematikatanár, hege-
lianus **filozófus,** akadémikus (Hetény, 1807. dec. 6.–
Bécs, 1881. márc. 20.). 1833-tól a pápai református
főiskola professzora, nagy hatású tanáregyénisége,
Petőfi Sándor és Jókai Mór egyik tanára. 1840-ben
megalapította és vezette az iskolában az Önképző
Társulatot. Több fizika tankönyv szerzője, művei
szakmai viták elindítói is lettek. (GI)

TELEPY Károly festőművész (Debrecen, 1828. dec.
25.–Bp., 1906. szept. 30.). Pesten Barabás Miklós-
nál, majd Münchenben és 1852–57 között a velen-
cei akadémián tanult. Eleinte főként portrékat festett
Barabás stílusában, de néhány oltárképet is készített
(nagyoroszi templom). Romantikus tájképeit részben
külföldi úti élményei (*Svájci táj, Róma*), részben a
hazai táj szépségei ihlették (*Diósgyőri várom, A Bala-
ton Aligánál, Mátrászentkereszt* stb.). 1861-től halálig
a Képzőművészeti Társulat titkára, ebben a beosztás-
ban fontos szerepet játszott a korszak képzőművészeti
életének irányításában. (AK)

THURY Zoltán író, újságíró (Kolozsvár, 1870.
márc. 7.–Bp., 1906. aug. 27.). Katonatiszt fia, vándor-
színezésnek állt, majd újságíró lett különböző
vidéki, illetve fővárosi lapoknál. Nagy hatással vol-
tak rá a Hollósy Simon köré csoportosult magyar
festők, illetve Zola munkái. Mély lélekábrázolással

árnyalt, szociális érzékenységről és a csehovi–ibseni
drámai szerkesztésmód ismeretéről tanúskodó, natu-
ralista (tárca)novellákkal jelentkezett. *Katonák* című da-
rabját Ady, Tömörkény és Osvát Ernő is méltatta. (LI)

TOMCSÁNYI Ádám fizikus (Kamánfalva, 1755.
dec. 4.–Pest, 1831. júl. 24.). 1801-től a pesti Tудо-
mányegyetemen a fizika és a mechanika tanszékét ve-
zette. Tagja volt a jénai ásványtani társaságnak és az
1802-ben létrejött magyar természettudós társaság-
nak, amelyet az Akadémia egyik előzményének tar-
tunk. A galvanizmus első magyarországi szakértője.
Elsők között foglalkozott az elektromosság orvosi al-
kalmazásaival. Tanártársával, Kitaibel Pállal együtt
könyvet írt az 1810-es móri földrengésről, és több
értékes latin nyelvű fizika tankönyve is megjelent. Az
1831-es kolerajárvány áldozata lett. (WL)

TORMAY Béla állatorvos, mezőgazdász (Szek-
szárd, 1839. okt. 10.–Bp., 1906. dec. 29.). Pesten
tanult gazdasági gépészetet és kertészetet, itt szerzett
állatorvosi képesítést is. 1885-ben Magyarország
összes gazdasági szakiskolájának főigazgatója lett.
Irányításával indult meg hazánkban a rendszeres te-
nyészto munka az állattenyésztés számos ágában.
Széles körű szakirodalmi és népszerűsítő munkássá-
got fejtett ki. Az országos állatorvosi egyesület első
elnöke, 1899-től az MTA levelező tagja volt. (WNÁ)

UNGHVÁRY László szőlész (Cegléd, 1856. jún. 6.–
Cegléd, 1919. aug. 1.), a neves ceglédi gyümölcsfa-
iskola alapítója. Bihardíszegzen és Budán végzett ker-
tészeti és vincelléri iskolát. Cegléd határában 5 hold
homokos földön indította faiskoláját. 1886-tól rend-
szeresen kiadta gyümölcsfa-árjegyzékét, melyet
1888-tól hasznos tudnivalókkal és tanácsokkal is
bővített. 1902-ben már 300 hold szőlővel, Közép-
Európában a legkorszerűbb és legnagyobb gyümölcs-
iskolával, valamint európai hírű pincegazdasággal ren-
delkezett. (WNÁ)

VARGA József vegyészmérnök (Bp., 1891. febr. 8.–
Bp., 1956. dec. 28.), Kossuth-díjas, akadémikus,
1939–43 között iparügyi, kereskedelem- és közleke-
désügyi miniszter. 1923-tól a Műegyetem, 1952-től
a veszprémi egyetem professzora. A mübenzin egyik
feltalálója, ő dolgozta ki a hidrokrakk eljárást. Po-
linszky Károllyal együtt írta a kémiai technológia
két kötetes tankönyvét. (PGy)

WLISLOCKI Henrik néprajzkutató, romológus
(Brassó, 1856. júl. 9.–Bethlenszentmiklós, 1907. febr.
19.). A kolozsvári egyetemen végezte tanulmányait.
Itt szerzett bölcsészdoktori oklevelet is. 1897-től
elborult elmével, nagy szegénységben élt haláláig.
Tudományos etnográfiai kutatásainak középpontjában
a cigányok életmódjának, szokásainak, kultúrájának
és nyelvének kutatása állt. Hogy behatóbban
megismerhesse őket, együtt vándorolt a vándorcigány-
okkal szerte az országban és Oroszországban.

Több német nyelvű könyvet és tanulmányt írt róluk. Munkássága kiterjedt a magyar, a sokác, az örmény, az erdélyi román és a szász nép folklórájának kutatására is. (SI)

WODETZKY József csillagász (Versec, 1872. márc. 15.–Bp., 1956. márc. 17.). A debreceni egyetem fizikai intézetének igazgatója, az egyetemi csillagvizsgáló alapítója, majd 1934-től a budapesti Tudományegyetem csillagászati intézetének igazgatója. A Stella Egyesület egyik alapítója, egyben periodikáik szerkesztője volt. A kozmológia és kozmogónia elismert kutatója volt, számos publikációja jelent meg, részben kritikus hangnemben, Einstein relativitáselméletéről. (GI)

ZELK Zoltán költő, író (Érmihályfalva, 1906. dec. 18.–Bp., 1981. ápr. 23.). A *Nyugat* harmadik nemzedékéhez sorolják. Az 1930-as években költészete klassziczizálódott, tematikája az önéletrajzi realizmushoz közeledett. A *Tűzből mentett hegedű* (1963) című kötete személyes tragédiájának lírai dokumentuma. Az 1960-as években vallomásos líráját áthatja a zaklatott élet értelmetlenségének élménye. Kései költészetét a magány, a betegség, a halál, az emlékek felidézése és a búcsú jellemzik. Jelentősek gyermekversei és verses meséi is. (HZs)

ZEMPLÉN Géza vegyész (Trencsén, 1883. okt. 26.–Bp., 1956. júl. 24.), Kossuth-díjas akadémikus, iskolaalapító tudós. Emil Fischer mellett dolgozott Berlinben, majd 1913-tól a Műegyetem szerves kémiai tanszékének alapító professzora. Elismert gyógyszerkutató volt, és a szerves kémia területén számos nagy kutatást irányított. Tanítványa és munkatársa volt a Nobel-díjassá lett Oláh György is. 1952-ben jelent meg nagy kézikönyve *Szerves kémia* címmel. Nevét díj is őrzi. (PGy)

ZERKOVITZ Béla dalszerző, operettszerző (Szeged, 1881. júl. 11.–Bp., 1948. okt. 23.). A Nemzeti Zenedében tanult, majd építészmérnöki diplomát szerzett, de a muzsikuspályát választotta. 1925-ben a Városi Színház igazgatója, majd a Royal Orfeum művészeti igazgatója lett. Operettjei: *Aranyeső* (bemutató: 1912), *Csókos asszony*, *Muzsikus Ferkó* (1926), *Meluzina* (1930), *Az alvó férj* (1948), *A nóta vége*, *Aranymadár*, *Árvácska*, *Finanzgenie*, *Katonadolog*, *Százsorszép*, *Die Wundermühle*. Számos népszerű dala közül a maig legismertebbek: *Hulló falevél* és *Mi muzsikus lelkek*. (TL)

ZICHY Jenő gróf Ázsia-kutató, politikus (Szentmihály, 1837. júl. 5.–Merán, Ausztria, 1906. dec. 26.). Többször járt a Balkán-félszigeten és a Kaukázusban. Az 1895-ös expedícióján részt vett Bálint Gábor nyelvész, Szádeczky-Kardoss Lajos történész és Wosinszky Mór régész is. Az út célja östörténeti és néprajzi kutatások végzése volt. Zichy 1897–98-ban Szibériát és Kínát járta be. Utolsó expedíciójának legértékesebb eredményeit Pápay József nyelvész,

Jankó János néprajzkutató és Pósta Béla régész tette közzé. A harmadik Zichy-expedíciót hatkötetes magyar és német nyelvű monográfia örökíti meg. Budapesten létesített múzeumát a fővárosra hagyományozta. (KJ)

ZICHY Mihály festő- és grafikusművész (Zala, 1827. okt. 14.–Szentpétervár, 1906. febr. 29.). Első képei bidermeier, naturalista szellemben készültek (*Mentőcsónak*, 1846). Párizsi utazásainak és élményeinek hatására a historizmust és a naturalizmust ötvöztetésére tett kísérletet. Elsőpró erejű történeti allegóriáját, *A démon fegyvereit* a kritika és a közönség sem kedvelte. 1847-től Szentpétervárott a cár egyik rokonának rajztanára lett, megszerezte az udvari művész rangot. Főleg illusztrálással foglalkozott. Ebben a műfajban alkotta legjelentősebb műveit: *Az ember tragédiájának* és Arany János 24 balladájának illusztrációját. (AK)

ZIMMERMANN Anton zeneszerző, orgonista (Breitenau, Szilézia, 1741. dec. 27. előtt–Pozsony, 1781. okt. 8. [?]). Csehországi működése után, 1773 táján telepedett le Pozsonyban, ahol 1776-tól Batthyány József esztergomi érsek zenekarának egyik vezetője, majd 1780-ban a Szent Márton-templom orgonistája lett. A korai bécsi klasszikus stílus jeles képviselőjeként színpadi és zenekari műveket, kamarazenét és egyházzenei alkotásokat írt, művei kéziratban Európa-szerte elterjedtek. Modern kiadásban 12 vonósötöse és 4 szimfóniája jelent meg. (HP)

825 ÉVE TÖRTÉNT

A hiteleshelyi írásbeliség kezdetei (1181) Magyarország. A 12. század végén kialakult hazai gyakorlat szerint bizonyos egyházi intézmények – melyeket (ebben az összefüggésben) hiteleshelyeknek neveztek – magánszemélyek kérésére okleveleket állítottak ki különféle jogügyletekről, illetve hatóságok utasítására hivatalos eljárásokról. A hiteleshelyi oklevéladás első ismert példája a veszprémi káptalan 1181-ben kiállított oklevele. A hiteleshelyeknek fontos szerep jutott az írásbeliség társadalmi szerepének megerősödésében. Az egyházi intézmények 1874-ig működtek hiteleshelyként, tevékenységi körük nagy részét a közjegyzőség intézménye vette át. (ZsA)

750 ÉVE TÖRTÉNT

1256-ban a Pok nembeli Amadé győri püspök **fel-szenteli Ják bencés monostor templomát.** A templomot Szent György tiszteletére emelték, amelynek alapítója a források szerint Jáki Nagy Márton volt. Az építkezés hosszan elhúzódott (1220 körül kezdtek hozzá), több építési szakaszt és több mesterkört különíthető el. Legjelentősebb szobrászati díszítése az itáliai, normann és burgundi stíluselemeket egybeolvasztó nyugati kapuzat, melyben a tizenkét apostol és egy Majestas Domini kompozíció kapott helyet. (AK)

550 ÉVE TÖRTÉNT

Nándorfehérvárt sikertelenül ostromolta II. Mehmed szultán 1456. július 4. és 22. között. Az ország kulcsát jelentő erősséget Szilágyi Mihály védte hétezer fős helyőrség élén. A dunai török hajózár szétverése után Hunyadi János erősítést vitt a várba, majd több oszmán roham visszaverését követően a Kapisztrán János által toborzott keresztetek segítségével meghátrálásra kényszerítették a szultánt. Nándorfehérvár megvédése a középkori magyar hadtörténet egyik legdicsebb fejezete, amelyet beárnyékol, hogy augusztus 11-én Hunyadi is áldozatul esett a táborban kitört járváynak. (PT)

500 ÉVE TÖRTÉNT

A Habsburg–Jagelló házassági szerződést 1506. március 20-án kötötte meg Habsburg Miksa német-római császár és II. Ulászló magyar király. Az egyezség értelmében a magyar királyleányt Miksa egyik unokája veszi nőül, és ha a királynénak fia születik, ő Miksa leányunokáját veszi feleségül. Az egyezség a Habsburgok magyarországi trónigényét szolgálta, és hatálytalanítani akarta a nemzeti király választásáról szóló (1505. október 23.) országgyűlési döntést. (DI)

425 ÉVE TÖRTÉNT

Báthory István kolozsvári egyetemalapítása 1581-ben. Erdélyben több főiskola jellegű tanintézet volt akkor, amikor Báthory „doktori címet adó” akadémia, vagyis egyetem alapításáról adott ki diplomát. Az oktatással a jezsuitákat bízta meg. Minthogy

Báthory István fejedelem és lengyel király unokaöccse, Zsigmond is ott tanult, vezető családok adták gyermekeiket a jezsuita kollégiumba. Az intézmény az egyetemi szintet végül nem érte el. A Bocskai-szabadságharc idején épületét lerombolták. (PK)

400 ÉVE TÖRTÉNT

1606. június 23-án született meg a bécsi béke, a Bocskai István oldalán felkelt rendek és a Habsburg-dinasztia között létrejött megállapodás. A közel kétévnyi Habsburg-ellenes háború eredményeként kimondta a protestáns vallásgyakorlatnak a király beleszólásától független szabadságát és az erdélyi szabad fejedelemsválasztást. A magyar országgyűlés 1608-ban, II. Mátyás (1557–1619) királlyá választása előtt foglalta törvénybe. (PK)

Zsitvatoroki béke: 1606. november 11. Az 1593-ban indult, nemzetközi összefogással zajló, tizenöt éves háborút lezáró, húsz évre szóló béke. A háború eredeti célja az oszmán hatalom felszámolása volt az egész Magyarország körüli térségben. Győzelmesen indult, majd politikai és hadvezetési okokból mérsékelt eredménnyel zárult. Nógrád megyében sikerült nagyobb területet visszafoglalni. Megszüntette a magyar király 1541 óta fizetett török adóját. (PK)

Pázmány Péter Keresztényi imádságos könyve 1606-ban jelent meg Grazban. A Kapi Anna kérésére írt könyvet Pázmány életében még háromszor átdolgozta és kiadta (1610, 1625, 1631). Évszázadokon át a legnépszerűbb imádsággyűjtemény volt. Sikerét jelzi, hogy nemcsak katolikusok, hanem protestánsok is használták. Az imádságok tíz fejezetben követik egymást, a vallási és világi élet minden területére kiterjednek. A művet hasonló kiadásban a Balassi Kiadó jelentette meg 1993-ban. (BA)

350 ÉVE TÖRTÉNT

Comenius tankönyve 1656-ban jelent meg Sárospatakon. A *Schola ludus* Johann Amos Comenius négyéves magyarországi tartózkodása (1650–54) végén írta pataki diákjainak, és Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony jelentette meg. A latin nyelvű iskoladráma az enciklopédizmus és a pánszofizmus jegyében íródott. Comenius életképekbe és párbeszédbe foglalja a teljes tananyagot, és megrajzolja az ideális, játszva tanító iskola képét. A mű részletei Bollók János fordításában olvashatók magyarul. (BA)

275 ÉVE TÖRTÉNT

III. Károly király 1731. március 21-én adta ki a protestánsok jogait szabályozó rendeletét, a *Carolina Resolutiót*, mely II. József türelmi rendeletéig maradt érvényben. A rendelet a Magyar Királyság területén a protestánsok (evangélikusok és reformátusok) számára a szabad vallásgyakorlatot kizárólag magán-

vallásgyakorlat formájában engedélyezte. A rendelet előírta, hogy katolikus és protestáns személy csak katolikus pap előtt köthetett házasságot. Az állami alkalmazottakat ún. dekretális esküre kötelezték, melybe benne foglaltattak Szűz Mária és a szentek nevei is. A protestánsok viszont erre nem tettek esküt, így a szabad hivatalviselés lehetetlenné vált számukra. (SI)

250 ÉVE TÖRTÉNT

1756. március 1-jén nevezték ki az 1723:45. törvényikkkel felállított, de ténylegesen csak Batthyány Lajos gróf nádor sürgetésére létrehozott **levéltár első levéltárosát, Csintó Imrét.** Az Archivum Regni az országgyűlési és egyéb politikai, a bírászkodási, valamint az egyházi intézményeknél, magánszemélyeknél őrzött köziratokat gyűjtötte. A levéltár 1874-től gyűjtőkörének kibővítésével egvidejűleg múltunk legjelesebb forrásainak tudományos őrzőhelyévé vált. (RTCs)

225 ÉVE TÖRTÉNT

A Carolina Resolutio után alig több mint fél évszázaddal, **1781. október 25-én bocsátotta ki II. József türelmi rendeletét.** Az uralkodó legjelentősebb egyházpolitikai intézkedésében, a türelmi rendeletben biztosította a protestánsok és az ortodoxok (görögkeletiek) számára a szabad vallásgyakorlatot, és lehetővé tette számukra a magasabb állami hivatalok viselését. Engedélyezte az ún. acatholicus hívőknek, hogy kellő anyagi feltételek mellett templomot építsenek és papot tartsanak, s egyúttal kivonta őket a katolikus püspökök ellenőrzése alól. (SI)

1781-ben jelent meg Makó Pál A' mennykönek mi-voltáról 's eltávoztatásáról való böltselkedés című munkája, amelyet szerzője latin nyelven írt, s a nyelvészként is elismert Révai Miklós fordított magyarra. A bécsi Theresianum híres professzora, a Jászapátiban született Makó Pál, az 1777. évi első *Ratio Educationis* egyik összeállítója. Az által írt munka elsőrendű szakkönyv, amely a témakör akkori legszinvalóságosabb nemzetközi szakirodalmának felhasználásával készült, és a szaknyelvi nyelvújításnak is értékes darabja. (WL)

200 ÉVE TÖRTÉNT

1806 júliusában indult a Hazai Tudósítások című politikai újság. A hetenként kétszer Pesten megjelenő lap 1839 decemberében szűnt meg. Kiadta és szerkesztette Kultsár István. Miután a cenzúra engedélyezte külföldi hírek közlését is, a címe: *Hazai és Külföldi Tudósítások.* A lap a főváros irodalmi életének megszervezésében és a nyelv művelő mozgalom támogatásában játszott jelentős szerepet. Kultsár körül jelentős írói kör szerveződött (Horvát István, Fejér György, Vitkovics Mihály, Szemere Pál, Kölcsey Ferenc, Kisfaludy Károly, Virág Benedek, Helmecey Mihály). Halála után az újság egyre konzervatívabb és jelentéktelenebb lett. (AA)

1806. november 4-én I. Ferenc magyar király kiadja a második Ratio Educationist. A Mária Terézia által 1777-ben kiadott Ratio Educationis a gyermekek életkori sajátosságait figyelmen kívül hagyó, a magyar nyelv tanításának ügyét nem megfelelően szabályozó rendelet megújításra szorult. Az 1790–91. évi országgyűlés által kiküldött bizottság felvilágosult szellemiségű munkálatait 1801-től folytatták. Az új tanügyi szabályzatban megnőtt a történelem és magyar nyelv oktatásának szerepe. A második *Ratio Educationis* csak a katolikus oktatásban volt érvényben, a protestánsok ettől függetlenül teljes tanügyi autonómiát élveztek. Számukra **ugyanabban az évben a protestánsok saját tanügyi szabályzatot dolgoztak ki és adtak közre.** (SI)

1806-ban épül meg a ma a Köztársasági Elnöki Hivatalt befogadó, **budai Sándor-palota.** Feltehetően Sándor Vince gróf számára építette Johann Aman 1806-ban, Pollack Mihály bevonásával. A domborműveket Anton Kirchmayer bajor szobrász készítette. 1867-ben Ybl Miklós tervei szerint miniszterelnökségi rezidenciává alakították át. 1945-ben, a budai vár ostromakor rommá lett. Külsőjét 1989-90-ben helyreállították, a belső rekonstrukciót 2002-ben fejezték be. (AK)

1806-ban megjelenik Berzeviczy Gergely De conditione et indole rusticorum in Hungaria [A parasztnak állapotáról és természetéről Magyarországon] című műve. Az 1804-ben készült mű kiadásához a cenzor nem járult hozzá. Berzeviczy a kéziratot a Széchenyi Könyvtárban helyezte el. Először egy kivonat jelent meg belőle, majd a szerző hozzájárulása nélkül nyomtatták ki 1806-ban Lőcsén. A felvilágosult gondolkodású, kora társadalmi-gazdasági-szociális viszonyait kritikusan vizsgáló Berzeviczy statisztikai módszereket alkalmazva mutatja be a parasztság elszegényedését. Felszólítja nemességét: az elnyomás és a súlyosbodó terhek helyett inkább a parasztság fölemelését, ami végső soron saját érdeke is, szorgalmazza. (SI)

175 ÉVE TÖRTÉNT

A Széchenyi István gróf közreműködésével alakult **Első Duna-Gőzhajózási Társaság** (Erste Donau-Dampfschiffahrts Gesellschaft) – az előző őszi sikeres próbaut után – **1831. február 1-jén megindította a rendszeres hajóközlekedést Bécs és Pest között.** Az első üzembe állított gőzhajó az uralkodóról elnevezett „Franz I.” volt. A Társaság ugyancsak ebben az esztendőben szerezte meg a gőzhajózás egyedi jogát a magyarországi Duna-szakaszra. (FL)

1831 júniusában jelent meg előnyomatban Bolyai János latin nyelvű munkája, melynek címe magyar fordításban: *A tér abszolút igaz tudománya az euklideszi XI. axióma (a priori soha el nem dönthető) igaz vagy nem igaz voltától független tárgyalásban, annak té-*

ves volta esetére: a kör geometriai négyzögesítésével. A hadsereg mérnökári kapitányaként dolgozó Bolyai már 1823-ban kidolgozta művének főbb tételeit, és annak nyomtatott változata készült el 1831-ben, majd a következő évben édesapja *Tentamen* című műve első kötetének függelékeként, appendixeként (innen a munka rövid megnevezése: *Appendix*). A kötet az abszolút geometria megalkotása, amelyet az utókor minden idők egyik legnagyobb matematikai alkotásaiként tart számon. (GI)

Kolerázadás Magyarországon (1831. július–augusztus). 1830 decemberében ázsiai eredetű fertőző betegség ütötte fel fejét Felső-Magyarország keleti megyéiben. A járvány terjedésének megakadályozásáért kordonokat állítottak föl, ami miatt az érintett térségek lakosságát éhínség fenyegette. A kutak fertőtlenítése kapcsán pedig elterjedt a hír, hogy az urak meg akarják mérgezni a parasztokat. Zemplén megyében lázadás robbant ki a „mérgegetetők” ellen. A megmozdulás átterjedt más felső-magyarországi megyékre. A lázadást rövid idő alatt felszámolták. A járványban több mint félmillióan betegedtek meg, közülük 237 641 fő (köztük Kazinczy Ferenc is) meghalt. (SI)

1831-ben jelent meg Vörösmarty Mihály *Csongor és Tünde* című drámája. Tündéres, mesés mű, amelyben filozófia, népiesség, színpompás, romantikus nyelv és gazdag verselés egyesül. Alapja Gergei Albert széphistóriája, az *Argirus*, azonban Vörösmarty sajátos logikával fűzi a cselekményt, művének minden alakja és története egyszerre mesemotívum és szimbólum. A történet a boldogság kereséséről szól, álom és valóság, az égi és földi szerelem keveredéséről. A főszereplők jelképes tartalmú színeken át vándorolva keresik egymást, míg végül egy földi, de tündéres világban megelik a boldogságot. (AA)

***Közhasznu Esmeretek Tára* címmel 1831-ben indította útjára** Wigand Ottó a Brockhaus-féle *Conversations* lexikon hetedik kiadásának magyar szócikkkel bővített változatát Pesten, Döbrentei Gábor akadémiai főtítár szerkesztésében. Ez az első nagy magyar nyelvű lexikonunk. A 12 kötetes magyar kiadás mintegy 12 ezer szócikket tartalmaz, de már az 1830-as mutatóvány-szócikkek is nagy vitát váltottak ki a hazai tudományos életben. Ennek eredménye a „Lexikon-pör”, amelynek számos értékes vitaanyagot köszönhet kritikai irodalmunk. A vita teljes anyaga a *Tollharcok* című munkában ismét megjelent. (VML)

A Világ, vagyis felvilágosító töredékek némi bibás előítélet eligazgatására című, Széchenyi István gróf által írt nagy terjedelmű és nagy hatású, de mindössze három hónap alatt elkészült mű **1831-ben látott napvilágot.** A Széchenyit korábbi könyve, a *Hitel* miatt bíráló konzervatív Dessewffy Józseffel

polemizáló, olvasmányos vitairat programot, konkrét javaslatok sorát tartalmazza az ország, a társadalom korszerűsítésére. (SZZ)

Wesselényi Miklós báró 1831-ben elkészült *Bal-ítéletekről* című, politikai programadó művével. Wesselényi, az országgyűlési ellenzék akkor legfőbb irányítója, a liberális alkotmányos szabadságjogok, népképviselő, miniszteri felelősség, kötelező jobbjogfelszabadítás követelésével egybekapcsolta a reformpolitika és a nemzeti önrendelkezés igényét. Műve a cenzúra miatt csak 1833-ban és Lipcsében jelenhetett meg. (SZZ)

150 ÉVE TÖRTÉNT

A Hild József tervei alapján fölépült esztergomi főszékesegyház 1856. augusztus 31-én adták át Ferenc József magyar király jelenlétében. Liszt Ferenc erre az alkalomra komponálta az *Esztergomi misét*. Az esztergomi székesegyház a magyarországi klasszicista templomépítézet egyik főműve lett. (AK)

Gschwindt Mihály dohányiparos és nagykereskedő **1856-ban alapította meg szeszgyárát Pesten.** Az Üllői út és a régi Serfőző utca között épült gyár volt Magyarországon az első szeszfinomításra is képes üzem. Az 1850-es években az ipari szeszgyártást képviselte még a Zwack- és a Schödel-féle pest-budai cég, majd a kiegyezés körüli alapítási láz idején csatlakozott hozzájuk az Első Óbudai Szeszétető és Finomító Rt. és a Szesz-, Élesztő-, Likőr- és Rumgyár Rt. A Gschwindt-féle cég lett a 19. század végére a legnagyobb hazai likörgyár. (EJ)

Polában 1856-ban kezdték meg a hajógyár építését, mégpedig a nagyenyedi születésű Gyújtó Károly (1803–1885) révtengernagy tervei alapján. Ő irányította az építkezést is. Az Osztrák–Magyar Monarchia egyik jelentős kikötőjét az isztriai Polán alakították ki, amelyet 1848-ban hadi kikötővé nyilvánítottak. Az osztrák-magyar hadseregnek két ún. arzenálja jött létre: egy szárazföldi Bécsben és egy a haditengerészet számára Polán. Az arzenálokban hadianyagokat és a hadsereg számára fontos járműveket állítottak elő. (SL)

125 ÉVE TÖRTÉNT

Az első budapesti telefonközpontot 1881. május 1-jén helyezték üzembe. Ez volt az európai kontinens negyedik telefonközpontja, előfizetőinek száma 25 volt. Az előfizetők elsősorban magánszemélyek voltak, az első közületi előfizető a *Pesti Hírlap* szerkesztősége volt. Az első telefonkönyv a következő év februárjára készült el, ebben már 238 előfizető nevével találkozhatunk. Az éves előfizetési díj 180 forint volt, ezért az összegért kb. 100 kg kávé lehetett vásárolni. A díj tetszőleges számú és időtartamú hívást foglalt magában. A központot a pesti Fürdő utcában építették meg Puskás Ferenc tervei alapján. (VML)

Bernáth József 1881-ben megjelent munkája volt az egész országra vonatkozó első ásványvíz-térkép. Bernáth József (1833–?) vegyész készítette el Magyarország 1:792 000 méretarányú térképét, amelyen közel 1700 ásvány- és gyógyvizet, valamint fürdőhelyet tüntetett fel. (FL)

Az első ipartámogató törvényt (1881: XLVI. tc.) 1881-ben fogadta el az országgyűlés. A dualizmus kori Magyarországon a kormányok hazai ipar védelmére önálló vámterület felállítását követelő ipari köröket ún. ipartámogató törvényekkel (1881, 1890, 1899, 1907.) kívánták lecsönnesíteni. Adó- és illetékmentességgel, kölcsönnel, majd segéllyel pártolták az osztrák és cseh konkurenciának leginkább kitett, illetve a belföldön nem gyártott termékeket előállító gyárakat, például a szeszgyárakat, a gépgyárakat, később a textil- és vegyipart vagy az elektrotechnikai ipart. (EJ)

Herényben, Szombathely közelében, 1881-ben csillagvizsgálót épített Gothard Jenő és Sándor (a londoni Királyi Csillagászati Társaság tagjai). A Hauszmann Alajos tervei alapján épített csillagvizsgáló első, Newton-rendszerű teleszkópját Konkoly Thege Miklóstól szereztek be. Az üstökösök spektroszkópiai megfigyelésével és az égi fényképezéssel foglalkoztak, a világ első jól használható üstökös-szinképfelvétele itt készült. Ők fedezték fel a Lyra gyűrűs köd központi csillagát 1886-ban. Több csillagászati és fényképezési műszer feltalálása a Herényiek nevéhez fűződik, a műhelyükben készült műszerek eljutottak Heidelbergbe és Bécsbe is. Az obszervatórium jelenleg az ELTE-hez tartozik. (GI)

Kotányi János 1881-ben paprikamalmot alapított, és fűszerüzletet nyitott Szegeden. A saját földjén termesztett és feldolgozott fűszerpaprika-örleményt „Kotányi János-fele rózsapaprika” néven hozta forgalomba. Bécsben paprikaörlemény és egyéb „magyarhoni” termékek értékesítésével foglalkozó üzletet nyitott, majd paprikamalmot rendezett be. A fűszerpaprikát Szegedről szállították ide, és a malomban is szegedi molnárok dolgoztak. Elnyerte a „császári és királyi udvari szállító” címet. A Kotányi János alapította cég a magyarországi államosítások idején megszűnt. A lerakatból nagyvállalattá fejlődő osztrák Kotányi cég 1991-ben leányvállalatot hozott létre Magyarországon. (EJ)

A m. kir. csendőrség felállításáról szóló 1881. III. tc. a korszerű bünnildőzés (vidéki) szervezetét hozta létre. A katonailag szervezett csendőrség személyi, állományi ügyekben a honvédelmi, szolgálati vonatkozásban a belügyminiszter alá tartozott. A hat csendőrkerület létesítésével megszűnt a megyék pandúr szervezete. A budapesti m. kir. államrendőrség

megteremtésével (1881. XXI. tc.) megszületett a modern, tisztán polgári rendfenntartó erő, melynek működését – a csendőrségtől eltérően – részletelesen szabályozta a törvény. Költségeit a főváros és a belügyminisztérium közösen fedezte. (SZZ)

A Magyar Szent Korona országainak Vörös-kereszt Egyletét 1881. május 16-án hozták létre a Jean Henri Dunant kezdeményezésére létrejött Nemzetközi Vöröskereszt magyarországi szervezeteként. A Vöröskeresztbe beolvadt az 1879-ben megalakult Magyar Országos Segélyező Nőegylet is. A közös elnök Károlyi Gyula gróf, a társelnök pedig gróf Zichy Nándorné lett. Munkájukban alapítóként vett részt Veres Pálné, Korányi Frigyes professzor és más neves személyiségek. Számos helyen fiókegyletek alakultak, és a taglétszám hamarosan elérte a 30 ezer főt. (VML)

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1881-ben nemzetközi filoxéraegyezményt kötött Bernben, amely az amerikai szőlőgyökértetű (*phylloxera vastatrix*) terjedését volt hivatott megakadályozni. A Monarchia, Franciaország, Portugália, Németország és Svájc között létrejött megállapodás szigorúan szabályozta, többek között, a filoxéra terjedésének felügyeletét, a szőlőtelepítés körülményeit, a szőlővel, a szőlővesszővel és a borral való bel- és külkereskedelem ügyét. A nemzetközi összefogás ellenére a filoxéra kártétele következtében a magyarországi szőlőterület 1885–95 között 55%-kal csökkent. (EJ)

Pekár Imre (1838–1923) tagja volt az 1878. évi párizsi világkiállítás gabona- és lisztféléket értékelő bizottságának. Páratlan nagyságrendű sikérvizsgálatait Földünk búzája és lisztje a tudomány, a fogyasztó, a molnár és a termelő szempontjából címmel tette közzé 1881-ben. Pekár művét több mint húsz nyelvre fordították le. Nevéhez fűződik az az egész világon elterjedt eljárás (pekározás, Pekár-próba), amely a legegyszerűbb, leggyorsabb módszer az őrlés eredményének, a liszt tisztaságának megállapítására. (EJ)

100 ÉVE TÖRTÉNT

1906 februárjában jelent meg Ady Endre harmadik verseskötete, az Új versek. A szakirodalom ezt tekinti Ady igazi pályakezdsének. Megjelenését a meg nem értés fogadta, nemzetietlennek, erkölcsletlennek ítélték. Négy megkomponált ciklusba osztotta verseit (*Léda asszony zoltárai*, *A magyar Ugaron*, *A daloló Páris*, *Szűz ormok vándora*), a kötet élén a *Góg és Magóg fia vagyok én* vezérvers állt. Lírájának alkotómódját az innováció igénye és a nem-referencializálható képhasználat határozza meg. (HZS)

1906 márciusában rendezték meg az első magyar ipari árumintavásárt Március Vásár néven, a pesti

Vigadó földszintjén. Ekkor a Magyar Papír- és Író-szerkeszkedők Országos Egyesülete szervezésében 88 papírkereskedő mutatta be kínálatát. Ennek mintájára rendezték meg a következő évtől kezdődően az ipari termékeket bemutató vásárokat a Városligetben. 1907-ben 188 kiállító vett részt azon, a következő évben pedig 311 kiállító szerepelt, köztük 41 külföldi. E kezdeményezések (Budapesti Árumintavásár, Keleti Vásár) adtak alapot a Budapesti Nemzetközi Vásárok megrendezéséhez, amelyek közül az első 1925-ben nyílt meg. A BNV alapító tagja a Vásárvárosok Nemzetközi Szövetségének. (SL)

A magyar Szisz Ferenc nyerte meg az első Grand Prix-t 1906-ban. Szisz Ferenc (1873–1944) a szeghalomi uradalmi gépműhelyben tanulta ki a szerelő mesterséget. Később Ausztriába ment, majd Franciaországban telepedett le, és a Renault-gyárban helyezkedett el. Amikor a Francia Automobil Club 100 éve, 1906. június 26-27-én, megrendezte a világ legelső autós Grand Prix-ját, a Renault Sziszre bízta egyik versenyautóját. Kilencven lóerős, 13 000 cm³-es kocsjával 12:14,07 óra alatt (100,8 km-es átlagot autózva) ért győztesen a célba. (KP)

A Rákóczi-hamvak hazahozatala, 1906. október 28. Tisza István gróf miniszterelnök javaslatára Ferenc József 1904 áprilisában rendelte el II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvainak hazahozatalát Törökországból. Az ünnepélyes eseményre már csak a koalíciós kormány idején, 1906-ban került sor. Különtársaság utazott Konstantinápolyba, és különvonat szállította a földi maradványokat Budapestre. A fővárosban október 28-án több százezer ember részvételével zajlottak az ünnepségek. Október 29-én történt Zrínyi Ilonának, Rákóczi és társainak újratemetése a kassai Szent Erzsébet-székesegyházban. Thököly Imre hamvait október 30-án a késmárki evangélikus templomban temették el. (BI)

A víg özvegyet, Lehár Ferenc karmester-zeneszerző bécsi stílusú, műfajújító operettjét a Magyar Színház 1906. november 27-én mutatta be. A darab viharos sikert aratott, akárcsak egy évvel korábban, a bécsi ősbemutatón. A címszerepet Szoyer Ilonka, a híres koloratúrszoprán játszotta, partnere a közkedvelt bonviván, Ráthonyi Ákos volt. Az operett, melyet huszont négyre fordítottak le, később a Király Színház repertoárjára került, a főszerepet Fedák Sári kapta. (KD)

1906-ban jelent meg Gubányi Károly (1867–1935) mérnök *Öt év Mandzsúrországból* című könyve Budapesten. A szerző, Szentgáli Antal mérnök-társával együtt, 1897–1904 között részt vett a mandzsúriai vasút építési munkálatainak irányításában. Más érdekes munkái is megjelentek, például 1915-ben

tengerentúli történeteit vetette papírra, 1927-ben pedig világtutázásainak tanulságairól írt könyvet. (SL)

1906-ban nyílt meg a Szépművészeti Múzeum, amely a 19. századi nagy klasszicizáló múzeumépületek utolsó, grandiózus darabja Európában. A tervet Schickedanz Antal és Herzog Fülöp készítette. A korinthuszi oszlopokkal ellátott portikusz timpanonjába az olümpiai Zeusz-templom kentaurok és lapiták harcát ábrázoló jelenetének gipszmásolata került. A Hősök tere emlékműve a két múzeumépülettel együtt a historizmus egyik legnagyobb méretű épületgyűjtése. (AK)

Dobos C. József 1906-ban átadta a dobostorta addig titokban tartott receptjét a Budapesti Cukrász és Mézeskalácsos Ipartestületnek, majd visszavonult. (Az első világháború után elvesztette érték-papírokba fektetett pénzét, és elszegényedve halt meg.) Dobos karamellel bevont, csokoládés vajkrémmel töltött tortát alkotott, amelyet róla neveztek el Dobos-tortának, közkeletűen dobostortának. Különlegességét az adta, hogy a piskótamasszába olvasztott vajot kevert, és a tetejét karamellel vont be. Dobos 1885-ben a budapesti országos kiállításon mutatta be a tortáját. A dobostorta divat lett a boldog békeidők Budapestjén, de Bécsben és Európa más nagyvárosában is. (EJ)

75 ÉVE TÖRTÉNT

1931. július 15–16-án **Endresz György** (1893–1932) a *Justice for Hungary* (Igazságot Magyarországnak) elnevezésű repülőgéppel **óceánrepülő világcúcsot állított fel.** Magyar Sándorral együtt (aki az első magyar postajárat pilótája volt korábban) Újfundlandból repültek Bicskére. Az 5182 km-es utat 26 óra 20 perc alatt tették meg. Teljesítményük a gép átlagsebessége, valamint az európai terület felett megtett út hossza alapján az azt megelőző óceánrepülések között kiemelkedő teljesítménynek számított. Endresz 1932-ben Bittay Gyulával együtt repülőgép-baleszt áldozata lett. (SL)

Kabay János (1896–1936) gyógyszervegyész 1931. november 30-án **szabadalmat kapott a morfinnak száraz mákszalmából történő előállítására.** Nevéhez fűződik az Alkaloida Vegyészeti Gyár 1927-ben történt megalapítása. Rájött arra, hogy a kicsépeelt mákszalma alkalmas a morfin előállítására, és a gyártáshoz is minden készüléket ő tervezett meg. Minderről 1936-ban könyve jelent meg *A morfin magyar módszerű gyártásának ismertetése* címmel. A világ gyógyászati morfin-szükségletének kielégítésében jelentős szerepet vállalt az általa alapított gyár, amely még az 1960-as évek végén is a világranglista élén állt a nyersmorfin-exportban. (PGy)

Az elsők között vezette be a kromatográfias módszert a preparatív szerves kémiába a Pécsen dolgozó Zechmeister László (1889–1972) és Cholnoky László (1899–1967); sikeresen és sokoldalúan alkalmazva a szerves anyagok kémiai elválasztását. Az általuk továbbfejlesztett, sokoldalúan használható analitikai eljárásá tett kromatográfias vizsgálattal éppen 75 évvel ezelőtt 15-féle színyanyagot azonosítottak a paprikából. E témában írt híres munkájuk (*Die chromatographische Absorptionsmethode*) több kiadásban is megjelent Bécsben és Londonban. Zechmeister később e módszer felhasználásával a növények élettani szempontból fontos összetevőivel is foglalkozott. (PGy)

Gáspár Béla (1898–1973) Németországban dolgozó magyar vegyész 1931-ben hozta létre az első szubtraktív eljárással készült színes filmet, amely 1934-ben jelent meg a piacon „Gasparcolor” elnevezéssel. A „Gasparcolor” eljárás a színroncsolás elvén alapul. Ezzel a módszerrel pozitív képről másolva közvetlenül pozitív színezékképp nyerhető. Ennek háromrétegű színes fotográfiai eljárásá való fejlesztése szintén az ő nevéhez fűződik. Gáspár szabadalma alapján készül a Cibachrome, az egyik legszintartóbb pozitív filmanyag. (PGy)

Hevesy György (1885–1966) és **R. Hobbie** 1931-ben feltalálta az izotóphígításos analitikai módszert Freiburgban. Hevesy már korábban felismerte a radioaktív nyomjelzés lehetőségét és jelentőségét. Ehhez kapcsolódik az izotóphígításos analitikai módszer kidolgozása is. Az előbbit F. Paneth-tel együtt kutatta, az utóbbit Hobbie-vel. Az izotóphígításos analízist különösen azon, egymáshoz hasonló tulajdonságú vegyületek mennyiségi meghatározására célszerű alkalmazni, amelyek csak körülményesen választhatók szét. E módszerrel egy anyagkeverék (amely izotóppal jelzett anyagot is tartalmaz) egyes alkotórészeinek koncentrációja meghatározható anélkül, hogy mennyiségi elválasztást alkalmaznánk. Hevesy kutatásaiért 1943-ban elnyerte a kémiai Nobel-díjat. (PGy)

50 ÉVE TÖRTÉNT

1956. november 22.–december 8. között rendezték meg a melbourne-i nyári olimpiát. A magyar sportolók a rendkívüli körülmények ellenére remekül szerepeltek: 9 arany-, 10 ezüst- és 7 bronzéremet szereztek. Különösen Keleti Ágnes teljesítménye emelkedett ki, aki egymaga négyszer állhatott fel a dobogó legmagasabb fokára. Papp László pedig harmadik bajnoki címét ünnepelhette: ő volt az első ökölvívó, aki három olimpián is győzni tudott. Sajnos, a magyarországi forradalom és szabadságharc leverésének hírére a magyar csapatnak több mint az egyharmada nem tért haza. A magyar sport igen jelentős veresétséget szenvedett. (KP)

1956-ban rendezték meg azt az expedíciót, amelyen három Csepel HD (hegyi dízel) 420 típusú teherautó tett próbautat Tibetben. Ezt a fajta gépkocsit kifejezetten magashegyi használatra szánták, motorját mechanikus feltöltővel szerelték fel. A tibeti próbauton az autó nem hibásodott meg, mindössze egy defektet kellett a vezetőknek kijavítaniuk. A Csepel Autógyárban készült teherautó főkonstrukktöre Pentelényi János volt. Ő tervezte a „Pente” népaútót, amelynek első darabja már 1946-ban elkészült, de gyártására a KGST szabályozás miatt nem kerülhetett sor. Szerencsére ez a tiltás a tehergépkocsikra nem vonatkozott. (SL)

A Nemzeti Évfordulók Titkársága

A Nemzeti Évfordulók Titkársága 2003 februárjában a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma szervezeti egységeként alakult meg. Jelenleg a kulturális tárca háttérintézményében, a Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézetben gondozza nemzeti évfordulóink ügyét. Korábban az államalapítás 1000., majd Kossuth Lajos születése 200. évfordulója megünneplésének szervezésére eseti jelleggel jöttek létre bizottságok. Az új titkárság létrehozásával biztosított az évfordulóknak rejelő erkölcsi, közéleti üzenetek szervezett és színvonalas közvetítésének, az évfordulós civil kezdeményezések felkarolásának és összehangolásának a folytonossága.

A Magyar Millenniumot és Kossuth Lajos születése bicentenáriumát követően 2003-ban Deák Ferenc születésének 200. és a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulója emelkedett ki nemzeti évfordulóink sorából. 2004-ben Balassi Bálint születésének 450. évfordulójáról emlékeztünk meg, 2005-ben pedig egyik legkiválóbb költőnk, József Attilát ünnepeltük születésének centenáriuma alkalmából. A megemlékezések tartalmasságáról és sokszínűségéről a tömegtájékoztatási eszközök útján is értesülhetett az ország.

A nemzeti évfordulókhöz kapcsolódó szervezési, koordinációs feladatokat a Nemzeti Évfordulók Titkársága látja el. A titkárság tevékenységi körébe tartozik az évfordulókkal kapcsolatos pályázatok kiírása és lebonyolítása, az érintett tárcák, önkormányzatok és társadalmi szervezetek adott emlékévvvel kapcsolatos tevékenységének koordinációja, illetve az évfordulók népszerűsítése.

2006-ban ünnepeljük Bartók Béla születésének 125. évfordulóját. A jubileum hazai programkínálata igen gazdag, de emellett a világ számos távoli pontján is megemlékeznek világhírű zeneművészeinkről, zenetudósainkról. A jubileum alkalmából felálló Emlékbizottságban a magyar állam magas rangú képviselői mellett a zenei élet legkiválóbbjai is szerepet vállalnak.

Ez a kiadvány, amelyet a Tisztelt Olvasó kezében tart, a Nemzeti Évfordulók Titkársága által indított sorozat harmadik része, amely évente bemutatja a kultúra, a tudomány, a közélet és a sport különböző területeinek aktuális hazai évfordulóit. Rövid kitekintés keretében ismertetjük az európai uniós és a környező országok legfontosabb évfordulóit is. Elsősorban a kultúra területén működő intézményeknek és civil szervezeteknek kívánunk ily módon tájékoztatást nyújtani.

A kötetben szereplő évfordulók az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, a Magyar Tudománytörténeti Intézet, az MTA Történettudományi Intézet és az MTA Irodalomtudományi Intézet képviselőiből álló szerkesztőbizottság javaslatai és döntése alapján kerültek be. A válogatás alapjául szolgáló évfordulós lista és a felhasznált képanyag összeállításában nagy segítséget nyújtott az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Nemzeti Múzeum. A kiadványban kizárólag a jubileumi évfordulók szerepelnek.

A titkárság a hazai és nemzetközi évfordulókkal kapcsolatos aktuális hírekről, programokról honlapján és hírlevelén keresztül nyújt tájékoztatást.

A Nemzeti Évfordulók Titkársága elérhető:

www.emlekev.hu

Telefon: (+36 1) 38 15 152

Fax: (+36 1) 38 15 193

E-mail: emlekev@bbi.hu, titkarsag@emlekev.hu

Kitekintés

Válogatás az UNESCO 2006. évi ajánlásaiból

Ausztria

250 éve született Wolfgang Amadeus Mozart
Mozart 1756. január 27-én született az ausztriai Salzburgban. A bécsi klasszikus stílus világszerte elismert, bámulatosan tehetséges művésze volt. Csodagyerekként tartották számon: első önálló művét hétévesen alkotta meg, koncertmesterré tizenhárom éves korában nevezték ki. Élete során sokfelé megfordult Európában, így eljutott az opera szülőhazájába, Itáliába is. Megfordult többek között Münchenben, Mannheimben és Párizsban. Végül Bécsben telepedett le. Az egyházi témájú művek végigkísérték az életét. Noha népszerűsége töretlen volt, mégis folyton anyagi gondok gyötörték. Minden idők egyik legmonumentálisabb egyházi művét, a *Requiemet* 1791-ben bekövetkezett halála miatt már nem fejezhette be.

150 éve született Sigmund Freud

Sigmund Freud (1856–1939), a világhírű osztrák ideggyógyász egy morvaországi városkában született, és Londonban hunyt el. Freud családjával a Habsburg-monarchia székvárosába, Bécsbe költözött. Ott végezte el az orvosi egyetemet, és Ausztria német megszállásáig Bécsben élt. Kidolgozta a pszichoanalízis elméletét és módszertanát. Az emberi psziché rejtett világát kívánta különféle eszközökkel, például szabad asszociációkkal, az álmok, az elszólások vagy a vicc értelmezésével hozzáférhetővé tenni. Kísérletet tett az emberi psziché különböző rétegeinek és egymáshoz való viszonyának feltérképezésére. Freud munkássága iskolateremtő volt, és hatással volt a 20. század szellemi életének minden területére.

Belgium

500 éve született Lambert Lombard

Lambert Lombard (1506–1566) németalföldi kiemelkedő humanista művész és tudós volt, aki az itáliai reneszánsz világát képviselte és terjesztette Európa más régióiban. Művei kivételes tudásról és elmélyültségről tesznek tanúbizonyságot. Igazi humanista volt: egyebek között festő,

numizmatikus, író és építész. Az ókort ugyanolyan mélységben ismerte és tanulmányozta, mint saját korát. Személyében jellegzetes reneszánsz embert tisztelhetünk.

Csehország

300 éve hunyt el Jiří Josef Kamel

Jiří Josef Kamel [Camellus] (1661–1706) botanikus korának kiemelkedő tudósa volt. Botanikusként és gyógyszerészként nagymértékben hozzájárult a természettudományok gyarapodásához, fejlődéséhez. Munkásságával vált Európa számára ismertté a Távol-Kelet növény- és állatvilága. Tőle származik a Fülöp-szigetek korabeli legrészletesebb leírása. A kamélia szavunk az ő nevét rejtí, ugyanis a svéd Carl von Linné természettudós, botanikus a morva tudósról nevezte el a Távol-Kelet egyik legszebb virágú cserjéjét, a kaméliát.

100 éve született Jaroslav Ježek

Jaroslav Ježek (1906–1942) zeneszerző, zongorista, a „Szabad Színház” komponistájaként vált ismertté. Itt alkotta meg a sajátos kabarézenét, a cseh jazz dalformát. A színdarabokhoz és filmekhez is írt zenét. Később a klasszikus zene felé fordult. Az 1920-as évek elején a cseh avantgárd jellegzetes képviselője lett. Az 1930-as években új módot talált az érzelmek kifejezésére a rövid és tömör szerkezeti elemekből építkező, atonális struktúrával. Néhány zongoradarabja kísérlet a jazzritmusok megszélesítésére. A második világháború elején minden erejével támogatta a nácizmust ellenző művészekből álló csoportot.

Franciaország

100 éve halt meg Paul Cézanne

Paul Cézanne (1839–1906) francia festő a posztimpreszionista festészet legkiválóbb képviselője. Művészete Gauguinnal és Van Goghgal együtt nagy hatást tett a 20. század festészetére, ám életének túlnyomó részében a közönség elutasította. Cézanne zárkózott, bizalmatlan természetű volt, élete java részét szülőföldjén, Aixben töltötte. Itt található egyik legkedvesebb moti-

vuma, a Mont Sainte-Victoire. Főként tájképeket, csendéleteket és néhány portrét festett. „A Természetben mindennek a gömb, a kúp és a henger a modellje. Meg kell tanulni ezekből az egyszerű formákból felépíteni a festményeket.” Ma a modern festészet egyik legjelentősebb előfutáraként tartjuk számon.

50 éve hunyt el Irène Joliot-Curie

Irène Joliot-Curie (1897–1956) fizikai kémikus a Nobel-díjas Pierre és Marie Curie leánya. Kezdetben anyja asszisztenseként dolgozott a Párizsi Egyetem rádiumkutató intézetében. 1925-ben ismerkedett meg későbbi férjével, Frédéric Joliot-val. Együtt nyerték el a mesterségesen előállított új radioaktív elemek felfedezéséért a kémiai Nobel-díjat 1935-ben. A harmincas években férjével beléptek a Szocialista Pártba, s kiálltak a köztársasági Spanyolország mellett. Franciaország német megszállása idején mentették az üldözötteket, óvták a tudományos értékeket. A háború után tovább folytatták tudományos munkásságukat, tudományszervező tevékenységüket. A kutatás mellett Irène Joliot-Curie a hidegháború idején tanítással és a béke-mozgalom támogatásával is foglalkozott. Anyjához hasonlóan leukémiában szenvedett. Párizsban hunyt el 1956-ban.

Horvátország

150 éve született Nikola Tesla

A szerb származású Nikola Tesla 1856-ban Horvátországban született, és 1943-ban, New Yorkban hunyt el. Műszaki ismereteit Grazban és Prágában alapozta meg. A forgó mágneses mező elvével és egy indukciós motor tervével már Budapesten foglalkozott. 1884-ben vándorolt ki az USA-ba. Tesla eladta az általa kidolgozott többfázisú, váltakozó áramú dinamó, transzformátor és motor szabadalmi jogát George Westinghouse-nak. Az általuk képviselt váltakozó áramú rendszer vált általánossá a Thomas Edison által képviselt egyenáramú rendszerrel szemben. Tesla szinte megállás nélkül folytatta kísérleteit, több mint hétszáz szabadalmat jelentett be. Nevéhez fűződik a rádiótechnikában alkalmazott indukciós Tesla-tekerces feltalálása is. Hagyatékának jelentős része a belgrádi Nikola Tesla Múzeumban található meg.

Lengyelország

100 éve született Jerzy Giedroyc

Jerzy Giedroyc (1906–2000) köztisztviselőként álló szerkesztőként dolgozott évtizedeken át. A második világháború előtt az új lengyel polgári vezetőréteget formáló *Polityka* című politikai hetilapot gondozta. A háború után elhagyta a Szovjetunió függésébe kerülő Lengyelországot. A körülötte formálódó lengyel emigráns értelmiségiek mindvégig bíztak a szovjet birodalom és csatlós országainak összeomlásában. Rómában kiadót alapított Instytut Literacki néven 1946-ban. A következő évben pedig megjelentette Rómában, azután a franciaországi Maisons-Laffette-ben a *Kultura* című folyóiratot. Lengyelországba nem települt vissza. Munkásságával irodalmi, kulturális értékek felfedezését, megőrzését szolgálta. A szomszédos népek, a lengyelek, a litvánok, a beloruszok és az ukránok közeledésének eszméjét vallotta.

Németország

150 éve hunyt el Heinrich Heine

A német költő, Heinrich Heine (1797–1856) Düsseldorfban született. Az 1830-as évek elejétől haláláig Párizsban élt. Földi maradványai a montmartre-i temetőben pihennek. A zsidó családból származó Heine pénzügyi, kereskedői pályája korán kisiklott. Ezután jogi diplomát szerzett, és hivatali karrierje érdekében áttért az evangélikus hitre. Sem az üzleti élet, sem a jog nem érdekelté igazán: már egyetemi éveitől minden figyelmét a költészetre, az irodalomra fordította. Szabad szelleme és kíméletlen szatírái, gúnyiratai miatt sok ellenséget szerzett magának. A formák és a hangulatok mestere volt. Tisztelőinek egy része megzenésített korai költeményeiért rajong, és vannak, akik komor hangulatot árasztó kései verseit (*Román-cok könyve*, 1851) kedvelik.

100 éve született Dietrich Bonhoeffer

Dietrich Bonhoeffer (1906–1945) evangélikus lelkész teológiai tanulmányait Tübingenben kezdte, majd Berlinben és New Yorkban folytatta. Segédlelkészként Barcelonában tevékenykedett, a harmincas évek elején Berlinben az egyetemen, majd 1933-tól Londonban lelkipásztorokodott. 1935-ben tért vissza Németországba. Elutasította a nemzetiszocializmust, a

zsidóüldözést. A Hitvalló Egyház igehirdetői szemináriumának vezetője lett, amelynek működését a Gestapo többször betiltotta. Bonhoeffert eltiltották az igehirdetéstől, a tanítástól és a publikálástól. A lelkesz bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba. Végül 1943-ban letartóztatták, és 1945 áprilisában a flossenbürgi koncentrációs táborban főlakasztották. Munkásságát az ökumenikus gondolkodás, tetteit az emberi értékek tisztelete hatotta át.

50 éve hunyt el Bertold Brecht

Bertold Brecht (1898–1956) sokoldalú alkotó volt: költéssel, színműírással, rendezéssel és színházelméleti kérdésekkel is foglalkozott. A polgári értékrend árnyoldalait, hamisságát támadta. Ehhez adott számára szellemi muníción a dadaizmus, majd a marxizmus. A berlini Deutsches Theaterben dolgozva ismerkedett meg Max Reinhardt és Erwin Piscator színházi munkásságával. Brecht dramaturgiai újítása az „epikus színház” volt, amely nem akar az érzelmekre hatva illúziót kelteni, hanem a néző értelmére összpontosít. A náciizmus elől skandináviai emigrációba vonult, majd az USA-ba költözött. A világháború után a kettéhasított Németország keleti felébe települt vissza. Nagy hatású művei közé tartozik a *Koldusopera*, a *Kurázi mama és gyermekei* vagy az *Állítsátok meg Arturo Uít!*

Olaszország

100 éve született Luchino Visconti

Luchino Visconti (1906–1976) olasz filmrendező pályafutása elején a francia Jean Renoir mellett dolgozott. Viscontit az olasz filmművészet megújítójának tartják, akit a társadalmi, politikai kérdések iránti érzékenység jellemezett. Művészetét a realizmusra való törekvés uralja. Nagy hatású alkotásai közé tartozik a *Megszállottság* (1942), a *Rocco és fivérei* (1960), a Giuseppe Lampedusa regényéből forgatott *A párdúc* (1963) vagy a Thomas Mann elbeszélésre épülő *Halál Velencében* (1971) című filmje. Színházi rendezőként francia (Jean Cocteau, Jean-Paul Sartre) és amerikai (Arthur Miller, Tennessee Williams) szerzők műveit vitte színre. Operarendezőinek gyakori szereplője volt a szoprán diva, Maria Callas.

Románia

100 éve született Grigore Moisil

Grigore Moisil (1906–1973) román matematikus, teoretikus számos európai és észak-amerikai egyetemen tanított. A bukaresti egyetem professzora, a Román Tudományos Akadémia tagja volt, és külföldi tudományos műhelyek is tagjukká fogadták. Figyelme idővel a matematikai logika és az informatika felé fordult. Az elsők között teremtett összefüggést a matematikai logika és az informatika között. A matematikai analízis, az algebra, a geometria, a mechanika és más tárgykörökben született tanulmányait a világ számos nyelvére lefordították.

Szlovákia

100 éve született Rajter Lajos [Ludovit Rajter]

Rajter Lajos (1906–2000) zenei tanulmányait Pozsonyban kezdte, majd a bécsi Zeneakadémián folytatta. Zeneszerzést Dohnányi Ernőtől tanult Budapesten. 1933–1945 között a Magyar Rádió Szimfonikus Zenekarát dirigálta, és a budapesti Zeneakadémia tanáraként dolgozott. A második világháború után Csehszlovákiában, többek között, a Szlovák Filharmonikusok karmestere, a Pozsonyi Rádió Zenekarának zenei igazgatója és a pozsonyi Zeneművészeti Főiskola karmesterképzője tanára volt. Karmesteri munkásságával nemzetközi hírnévre tett szert.

Ukrajna

150 éve született Ivan Jakovics Franko

Ivan Jakovics Franko (1856–1916) a leMBERGI (ma: Lvov) egyetemen bölcsészetet tanult, és Bécsben doktorált. Sokoldalú alkotó volt: költeményeivel vált ismertté, de írt elbeszéléseket, regényeket és drámákat is. Műfordítóként is ismert: Shakespeare, Byron, Dante, Victor Hugo, Goethe és mások műveit fordította ukrán nyelvre. A világnyelvek mellett fordított például lengyel, cseh, héber és hindu nyelvű műveket is. Számos filozófiai, néprajzi és nyelvészeti tárgyú publikációja jelent meg. Nem csupán a felnőttek, hanem a gyermekek számára is írt. A valóság feltárását tekintette legfőbb művészi feladatának. Az 1883-ban írt *Zahar Berkut* című történelmi regénye a tatárjárás idején játszódik. Kivételesen gazdag életműve, töretlen humanizmusa a legnagyobb ukrán költők és írók közé emeli.

Hasznos lexikonok, adattárak

- Bartha Lajos–Marik Miklós: *Csillagásztörténet A–Z*. Bp., 1982.
- Budapest lexikon*. I–II. köt. Főszerk. Berza László. Bp., 1993.
- Évfordulóink a műszaki és természettudományokban*. Főszerk. Sipka László, 1994-től Nagy Ferenc. Bp., 1982–.
- Havas László: *A magyar sport aranykönyve*. Bp., 1978.
- Horváth Jenő: *Évszámok könyve: egyetemes és magyar történelmi, művelődéstörténeti kronológia*. Bp., 2001.
- Kerékyártó Árpád: *Magyarország emléknappjai*. 2. kiad. Bp., 1987.
- Kortárs magyar művészeti lexikon*. 1–3. köt. Bp., 1999–2001.
- Magyar agrártörténeti életrajzok*. 1–3. köt. Szerk. Für Lajos és Pintér János. Bp., 1987–1989.
- Magyar életrajzi lexikon*. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp., 1967–.
- Magyar géniusz*. Összeáll. Rác Árpád, Szörényi László, Gazda István. Bp., 2001.
- Magyar Katolikus Lexikon*. Bp., 1993–.
- Magyar múzeumi arcképcsarnok*. Főszerk. Bodó Sándor, Viga Gyula. Bp., 2002.
- Magyar műszaki alkotók*. Szerk. Révész Arnold István és Vargha Vilmos. Bp., 1964.
- Magyar művelődéstörténeti lexikon*. Főszerk. Kőszeghy Péter. Bp., 2003–.
- A magyar sport az eredmények tükrében*. Bp., 1955.
- A magyar sport évkönyve*. Bp., 1954., 1979.
- Magyar sportenciklopédia*. Főszerk. Lévai György. Bp., 2002.
- Magyar színházművészeti lexikon*. Főszerk. Székely György. Bp., 1994.
- Magyar történeti kronológia, 1971–1990*. (A függelékben 1992-ig.) Összeáll. Seifert Tibor. Bp., 1994.
- A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 1825–2002*. 1–3. köt. Bp., 2003.
- Magyar tudósllexikon A-tól Zs-ig*. Főszerk. Nagy Ferenc. Bp., 1997.
- A magyarok krónikája*. Összeáll., szerk. és az összefoglaló tanulmányokat írta: Glatz Ferenc. Bp., 2000.
- Magyarország a XX. században*. IV. köt. *Tudomány*. Főszerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd, 1999.
- Magyarország olimpiai mozgalmának krónikája (1895–1995)*. Szerk. Kutassy László. Bp., 1995.
- Magyarország történeti kronológiája. A kezdetektől 1970-ig négy kötetben*.
Főszerk. Benda Kálmán. Bp., 1981–1982.
- Móra László, Próder István: *A magyar kémia és vegyipar kronológiája, 1800–1950*. Sajtó alá rend.
Gazda István. Bp., 1997.
- Műszaki nagyjaink*. I–VI. Főszerk. Szőke Béla, Péntes István. Bp., 1967–1986.
- Művészeti lexikon*. 1–4. köt. Főszerk. Zádor Anna és Genthon István. Bp., 1965–1968.
- Nagy Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona*. Bp., 2000.
- Nemzeti évfordulóink*. Főszerk. Estók János. Bp., 2004–.
- Pedagógiai Lexikon*. 1–3. köt. Bp., 1997.
- Reményi Gyenes István: *Ismerjük őket? Zsidó származású nevezetes magyarok arcképcsarnoka*. Bp., 1997.
- Révai Új Lexikona. Szekszárd, 1996–.
- Seregélyi György: *Magyar festők és grafikusok adattára*. Szeged, 1988.
- A sport krónikája*. Szerk. Walter Umminger. (A magyar vonatkozású sporttörténeti részt írta: Takács Ferenc)
Bp., 1992.
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 1–14. köt. Bp., 1891–1914. (CD-ROM-on is)
- A technika krónikája*. Szerk. Felix R. Paturi. (A magyar vonatkozású szövegekkel kiegészítette: Greguss Ferenc,
Sipka László et al.) Bp., 1991.
- Technikatörténeti kronológia*. Szerk. Csetri Elek, Jenei Dezső. 2. kiad. Kolozsvár, 1998.
- Tudományos évfordulóink*, 2004. Szerk. Nagy Ferenc. Bp., 2004.
- Új magyar életrajzi lexikon*. Főszerk. Markó László. Bp., 2001–.
- Új magyar irodalmi lexikon*. 1–3. köt. Főszerk. Péter László. 2. kiad. Bp., 2000.
- Vajda Pál: *Nagy magyar feltalálók*. Bp., 1958.
- Világhíres magyarok*. Szerk. Gazda István, Gervai András. Bp., 2004.
- Vizeink krónikája. A magyar vízgazdálkodás története*. Szerk. Fejér László. Bp., 2001.
- Weszprémi István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*. 1–4. köt. Bp., 1960–1970.
- Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Bp., 1977.

Az írások szerzői

<i>A. Szála Erzsébet</i>	Nyugat-Magyarországi Egyetem
<i>Ács Pál</i>	MTA Irodalomtudományi Intézet
<i>Ajkay Alinka</i>	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
<i>Aknai Katalin</i>	MTA Művészettörténeti Kutatóintézet
<i>Alföldy Gábor</i>	Műemlékek Állami Gondnoksága
<i>Beke László</i>	MTA Művészettörténeti Kutatóintézet
<i>Berlász Melinda</i>	MTA Zenetudományi Intézet
<i>Bertényi Iván, ifj.</i>	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
<i>Bretz Annamária</i>	MTA Irodalomtudományi Intézet
<i>Büky Virág</i>	MTA Zenetudományi Intézet
<i>Czövek Judi</i>	MTA Néprajzi Kutatóintézet
<i>Császtvay Tünde</i>	MTA Irodalomtudományi Intézet
<i>Draskóczy István</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Estók János</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Fejér László</i>	Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény
<i>Ferenczi Ilona</i>	MTA Zenetudományi Intézet
<i>Füstöss László</i>	Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
<i>Gazda István</i>	Magyar Tudománytörténeti Intézet
<i>Gombos László</i>	MTA Zenetudományi Intézet
<i>Hornyák Mária</i>	MTA Mezőgazdasági Kutatóintézet
<i>Halász Péter</i>	MTA Zenetudományi Intézet
<i>Horváth Zsuzsanna</i>	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
<i>Karasszon Dénes</i>	Szent István Egyetem
<i>Király Péter</i>	MTA Zenetudományi Intézet
<i>Korbély Dóra</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Kozák Péter</i>	MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
<i>Kubassek János</i>	Magyar Földrajzi Múzeum
<i>Lőrincz Ildikó</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Nógrády Árpád</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Paczolay Gyula</i>	Gábor Dénes Főiskola
<i>Pálosfalvi Tamás</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Papp Gábor György</i>	MTA Művészettörténeti Kutatóintézet
<i>Péter Katalin</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Pintér Csilla Mária</i>	MTA Zenetudományi Intézet
<i>Reisz T. Csaba</i>	Magyar Országos Levéltár
<i>Sipka László</i>	ipar- és technikatörténész
<i>Slíz Mariann</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Somogyi Éva</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Soós István</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Surányi Dezső</i>	FVM Ceglédi Gyümölcstermesztési, Kutató-Fejlesztő Intézet
<i>Sváb János</i>	Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
<i>Szakály Orsolya</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Szakolczai Attila</i>	1956-os Intézet
<i>Szállási Árpád</i>	Debreceni Egyetem
<i>Szász Zoltán</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Tari Lujza</i>	MTA Zenetudományi Intézet
<i>Tüskés Gábor</i>	MTA Irodalomtudományi Intézet
<i>V. Molnár László</i>	Pécsi Tudományegyetem
<i>Vadai István</i>	Szegedi Tudományegyetem
<i>Visontay György</i>	Ponticulus Hungaricus folyóirat főszerkesztője
<i>W. Nagy Ágota</i>	Magyar Mezőgazdasági Múzeum
<i>Wirth Lajos</i>	Szent István Egyetem
<i>Zsoldos Attila</i>	MTA Történettudományi Intézet

Tartalom

Előszó	3
Kiemelt évfordulók	5
<i>Bartók Béla</i>	5
<i>Az 1956-os forradalom és szabadságharc</i>	10
<i>Ányos Pál</i>	14
<i>Bakfark Bálint, Valentin Bakfark</i>	15
<i>Bíró Lajos</i>	16
<i>Bocskai István</i>	17
<i>Bolyai Farkas</i>	18
<i>Borsos Miklós</i>	19
<i>Csengery János Ferenc</i>	20
<i>Detre László</i>	21
<i>Doráti Antal</i>	22
<i>Galamb József</i>	23
<i>Goldmark Péter Károly</i>	24
<i>Gulyás Pál</i>	25
<i>Hevenesi Gábor</i>	26
<i>Hôgyes Endre</i>	27
<i>Izsó Miklós</i>	28
<i>Kármán Tódor</i>	29
<i>Kepes György</i>	30
<i>Kittenberger Kálmán</i>	31
<i>II. Lajos magyar király</i>	32
<i>Lippay János</i>	33
<i>Marczali Henrik</i>	34
<i>Medgyessy Ferenc</i>	35
<i>Pattantyús-Ábrahám Géza</i>	36
<i>Pattantyús-Ábrahám Imre</i>	36
<i>Prielle Kornélia</i>	37
<i>Rerrich Béla</i>	38
<i>Rimay János</i>	39
<i>Staud Géza</i>	40
<i>Stróbl Alajos</i>	41
<i>Szabó T. Attila</i>	42
<i>Teleki Blanka grófnő</i>	43
<i>Tinódi Sebestyén</i>	44
<i>Vay Miklós báró</i>	45
<i>Zsámboky János</i>	46
További évfordulók	47
A Nemzeti Évfordulók Titkársága	66
Kitekintés	67
Hasznos lexikonok, adattárak	70
Az írások szerzői	71